

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE YÖNETİMİ PROGRAMI**

**VAKIF İLE MEDRESENİN TARİHSEL İLİŞKİSİ
BAĞLAMINDA ÜSKÜDAR MEDRESELERİNİN
GÜNCEL İŞLEVLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FAİK GÖNÜL

İSTANBUL, 2020

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE YÖNETİMİ PROGRAMI**

**VAKIF İLE MEDRESENİN TARİHSEL İLİŞKİSİ
BAĞLAMINDA ÜSKÜDAR MEDRESELERİNİN
GÜNCEL İŞLEVLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**FAİK GÖNÜL
(160203005)**

**Danışman
Prof. Dr. Suphi Saatçi**

İSTANBUL, 2020

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mimarlık Anabilim Dalı Kültürel Mirasın Korunması ve Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı'nda 160203005 numaralı Faik GÖNÜL'ün hazırladığı "Vakıf ile Medresenin Tarihsel İlişkisi Bağlamında Üsküdar Medreselerinin Güncel İşlevlerinin Değerlendirilmesi" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, 22 /01 2020 Çarşamba günü saat 10:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE/REDDİNE/DÜZELTİLMESİNE** ne* **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

Düzeltilme verilmesi halinde:

Adı geçen öğrencinin Tez Savunma Sınavı .../.../20..., tarihinde, saat da yapılacaktır.

Tez adı değişikliği yapılması halinde :

Tez adının
.....
..... şeklinde değiştirilmesi uygundur.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI (*)	İMZA
Prof. Dr. Suphi Saatkçi	KABUL	
Prof. Dr. Zeynep Aygün	KABUL	
Dr.öğ.öğ. A. Hilal Ertuğrul	KABUL	

BEYAN/ ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağılı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Faik Gönül

VAKIF İLE MEDRESENİN TARİHSEL İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA ÜSKÜDAR MEDRESELERİNİN GÜNCEL İŞLEVLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

ÖZET

Medreseler, İslamiyetin ilk yıllarından itibaren süregelen tedris geleneğinin kurumsallaşmasıyla Osmanlı Medeniyetinin en önemli kurumu haline gelmiştir. Nizamülmülk'le başlayıp Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde zirveyi gören kurumsallaşma sürecinde, medresenin ayrılmaz bir parçası olan vakıf müessesinin katkısı yadsınamaz. Vakfın sağladığı geniş imkânlarla medreseler hem sürdürülebilir hale gelmiş hem de mimari anlamda bir biçim ortaya koymuştur.

Her kurumsal yapının insan yaşamı gibi inişleri çıkışlı dönemleri bulunmaktadır. Osmanlı'nın batılılaşma sürecinde medrese ve vakıf kurumu birtakım gelişmeler neticesinde ağır güç kayıplarına uğramış ve tahrip olmuştur. Özellikle medreselerin kanunen kapatılması ve vakıfların tasfiye sürecine girmesi; medreselerin bir anda işlevsiz kalmasına, harap olmasına, evsizler tarafından barınak olarak kullanılmasına, yıkılmasına ve hatta satılarak mülkiyet değiştirmesine neden olmuştur. Özellikle mülkiyeti değişen medrese yapılarının neredeyse hiçbiri günümüze ulaşamamıştır.

Günümüze ulaşan az sayıdaki medrese hem fiziki yapısı hem de günümüze ilettiği mesajla birer kültürel miras olarak varlığını sürdürmektedir. Koruma alanındaki uzmanlara göre mimari yapıların korunması için en önemli hususlardan biri doğru işlevle kullanılmasıdır. Dolayısıyla geçmişten bir kültür mirası olarak günümüze ulaşan medreselerin geleceğe aktarılmasında kullanıldıkları işlev önem arz etmektedir.

Bu noktada medrese için uygun işlevin ne olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Bu soruya doğru yanıt vermek için medresenin vakıfla tarihsel ilişkisini doğru okumak ve geçmişten günümüze yaşadıkları dönüşümü kavramak önemlidir. Bu çerçevede tarihsel gelişim süreçleri incelenip vakıf eseri olan medreselerin ortak özellikleri tespit edilmiştir. Alan araştırmasında Üsküdar sınırları içerisinde yer alıp günümüze ulaşan; Mihrimah Sultan Medresesi, Şemsi Paşa Medresesi, Valide-i Atik (Atik Valide) Medresesi, Çinili Medrese ve Ahmediye Medresesinin genel mimari

özellikleri, planlarında gerçekleşen değişiklikler, geçmişten günümüze geçirdiği onarımlar ve işlev değişiklikleri incelenmiştir. Medreselerin mevcut işlevlerinin değerlendirilmesi için disiplinler arası bir yaklaşımla ölçütler belirlenmiştir. Bunun için fiziki yapı özelliklerinin yanı sıra kaynak araştırmasındaki bulgular veri olarak kullanılmıştır. Belirlenen ölçütlere göre Üsküdar'daki 5 medresenin mevcut durumu ve işlevi değerlendirilmiştir. Değerlendirmeden hareketle medreselerin özgünlük durumlarının kullandıkları işlevle ilişkisi irdelenmiş, medreselere uygun işlevin ne olabileceğine dair önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Medrese, Vakıf, Koruma, Yeniden İşlevlendirme, Üsküdar Medreseleri

EVALUATION OF CURRENT FUNCTIONS OF ÜSKÜDAR MEDRASAHS IN THE CONTEXT OF THE HISTORY OF THE *VAKIF*

SUMMARY

Madrasahs became the most important institution of Ottoman Civilization with the institutionalization of the madrasah tradition which has been continuing since the first years of Islam. The contribution of *vakif* institutions, which are an integral part of the madrasah, cannot be denied during the institutionalization process starting with Nizamülmülk and seeing the summit in the periods of Fatih Sultan Mehmet and Kanuni Sultan Süleyman. With the wide opportunities provided by the *vakif*, the madrasahs became both sustainable and exhibited an architectural form.

Each corporate structure has periods of ups and downs like human life. During the westernization process of the Ottoman Empire, the madrasah and *vakif* institution suffered heavy power losses and was destroyed as a result of some developments. Especially with the closure of madrasahs by law and the liquidation process of *vakifs*, madrasahs suddenly became dysfunctional, destroyed, used by the homeless as shelter, destroyed and even sold and changed ownership. In particular, almost none of the madrasah structures whose ownership has changed has survived.

The few madrasahs that survived to the present day continue to exist as a cultural heritage with both its physical structure and the message it conveys to the present day. According to the consensus of experts in the field of conservation, one of the most important issues for the conservation of architectural structures is used with the correct function. Therefore, the function used in transferring madrasahs which have reached to the present as a cultural heritage from the past to the future is important.

At this point, the question of what is the appropriate function for the madrasah becomes important. To answer this question correctly, it is possible to read the historical relationship of the madrasah with the *vakif* correctly and to grasp the transformation they have experienced from past to present. In this context, the historical development processes of madrasahs were examined and common characteristics of madrasahs which are works of *vakif* were determined. In the field

research; the general architectural features of Mihrimah Sultan Madrasah, Şemsi Pasha Madrasah, Valide-i Atik (Atik Valide) Madrasah, Tiled Madrasah and Ahmediye Madrasah, changes in plans, repairs from past to present and functional changes were examined. In an interdisciplinary approach, the findings of both the physical structure and the resource research were used as input for the assessment criteria in order to evaluate the existing functions of the madrasas. The current status and function of 5 madrasahs in Üsküdar were evaluated according to the determined criteria. Based on the evaluation, the relationship between the originality of the madrasas and the function they used was examined and suggestions were made about what could be the proper function for the madrasas.

Key Words: Madrasah, *Vakıf*, Conservation, Reactivation, Üsküdar Madrasahs

ÖNSÖZ

Öncelikle bu çalışmanın ortaya çıkma süreci boyunca verdiği tüm emeklerden ötürü tez danışmanım Prof. Dr. Suphi Saatçi'ye teşekkür ederim. Osmanlı medreselerinin onarım süreçleriyle ilgili bilgi birikimini esirgemeyen Prof. Dr. Mefail Hızlı'ya; çalışmanın başlarında kaynak konusundaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Haluk Selvi'ye şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez çalışması boyunca iyi bir çalışma ortamı sunan İSAM Kütüphanesi çalışanlarına; tezi baştan sona okuyup fikirlerini sunan A. Rıdvan Güngör'e; manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iii
SUMMARY	v
ÖNSÖZ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	x
ÇİZİM LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiii
1. GİRİŞ	1
1.1 LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ	1
1.1.1 Tarihte Kalmış Bir Eğitim Kurumu Olarak Medrese	1
1.1.2 Mimari ve Tarihi Eser Olarak Medrese.....	2
1.1.3 Günümüzde Bir Tedris Usulü Olarak Medrese.....	5
1.1.4 Medrese Araştırmalarında Vakıf Konusu	5
1.2 PROBLEM TANIMI VE AMAÇ	7
1.3 KAPSAM VE YÖNTEM.....	8
2. MEDRESENİN TARİHSEL GELİŞİMİ	10
2.1 MEDRESE BİNALARININ ORTAYA ÇIKIŞI.....	10
2.1.1 Medresenin Kurumsallaşması ve Gelişimi.....	11
2.1.2 Selçuklu Dönemi	12
2.1.3 Osmanlı Dönemi	13
2.2 MEDRESE KAVRAMLARI VE KÜLTÜRÜ.....	16
2.3 MEDRESE SAYILARI VE TÜRLERİ	20
2.4 BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ.....	21
3. VAKIF İLE MEDRESE İLİŞKİSİ	23
3.1 VAKIF KURUMUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ	23
3.2 MEDRESE KURMA SÜRECİNİN BİR PARÇASI OLARAK VAKIF.....	25
3.3 MEDRESE YAPILARININ KORUNMASI BAĞLAMINDA VAKIF	27
3.3.1 Bakım/onarım ve koruma.....	28
3.3.2 Rakabe uygulaması	29
3.3.3 İşlev değişikliği	30
3.3.4 Kiralama usulü ve vakıf eserlerini zarar verenlere karşı yaptırımlar	31
3.4 BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ.....	31
4. DEVLETİN YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE VAKIF VE MEDRESE	33
4.1 YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE MEDRESELER	33
4.2 YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE VAKIF KURUMU VE	
MEDRESEYE YANSIMALARI.....	36
4.2.1 Evkaf-ı Hümayun Nezareti dönemi.....	36
4.2.2 Bir geçiş dönemi olarak Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti	38
4.2.3 Evkaf Umum Müdürlüğü ile Maarif Vekâleti ayırımında medreselerin	
korunma sorunu.....	39
4.2.4 Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün medrese onarımları.....	44
4.2.5 Korumada planlı dönem ve problemler.....	46
4.3 GÜNÜMÜZDE VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜNÜN KORUMA	
YAKLAŞIMI	47
4.4 BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ.....	50
5. MEDRESE MİMARİSİ VE İSTANBUL MEDRESELERİ	52

5.1 MEDRESENİN TEMEL YAPI ELEMANLARI	52
5.1.1 Revak	52
5.1.2 Eyvan	54
5.1.3 Avlu.....	55
5.1.4 Hücreler (Talebe Odaları)	56
5.1.5 Dershane/Mescid.....	57
5.1.6 Pencere ve Kapılar	58
5.1.7 Su Öğesi	59
5.2 MEDRESE YAPI SİSTEMİNİN GELİŞİMİ.....	59
5.3 MEDRESENİN PLAN TİPOLOJİLERİ.....	62
5.3.1 Yan Yana Tek Dizi	63
5.3.2 Karşılıklı İki Dizi	64
5.3.3 "L" Planlı.....	64
5.3.4 "U" Planlı	64
5.3.5 Dikdörtgen Planlı	65
5.3.6 Sekizgen Planlı.....	66
5.4 GÜNÜMÜZDE İSTANBUL MEDRESELERİ.....	66
5.5 BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ.....	67
6. ALAN ARAŞTIRMASI: İŞLEV DEĞERLENDİRME	68
6.1 KAVRAMSAL ÇERÇEVE	68
6.1.1 Türkiye’de ve Dünya’da koruma ve kültürel miras kavramının gelişimi .	68
6.1.2 Yeniden işlevlendirme kavramı	71
6.2 DEĞERLENDİRME ÖLÇÜTLERİ.....	72
6.3 GÜNÜMÜZE ULAŞAN ÜSKÜDAR MEDRESELERİ VE GÜNCEL İŞLEVLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	74
6.3.1 Mihrimah Sultan Medresesi	75
6.3.1.1 Genel Bilgiler ve Mimari Özellikleri	75
6.3.1.2 Yapıyla İlgili Önemli Gelişmeler.....	81
6.3.1.3 Günümüzdeki Durumu ve İşlev Değerlendirmesi.....	83
6.3.2 Şemsi Paşa Medresesi	84
6.3.2.1 Genel Bilgiler ve Mimari Özellikleri	84
6.3.2.2 Yapıyla İlgili Önemli Gelişmeler.....	89
6.3.2.3 Günümüzdeki Durumu ve İşlev Değerlendirmesi.....	91
6.3.3 Valide-i Atik Medresesi	92
6.3.3.1 Genel Bilgiler ve Mimari Özellikleri	92
6.3.3.2 Yapıyla İlgili Önemli Gelişmeler.....	97
6.3.3.3 Günümüzdeki Durumu ve İşlev Değerlendirmesi.....	99
6.3.4 Çinili Medrese.....	100
6.3.4.1 Genel Bilgiler ve Mimari Özellikleri	100
6.3.4.2 Yapıyla İlgili Önemli Gelişmeler.....	106
6.3.4.3 Günümüzdeki Durumu ve İşlev Değerlendirmesi.....	108
6.3.5 Ahmediye Medresesi.....	110
6.3.5.1 Genel Bilgiler ve Mimari Özellikleri	110
6.3.5.2 Yapıyla İlgili Önemli Gelişmeler.....	116
6.3.5.3 Günümüzdeki Durumu ve İşlev Değerlendirmesi.....	118
6.4 BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ.....	119
7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	120
KAYNAKÇA	124
ÖZGEÇMİŞ.....	129

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 4.1 Kültür varlıklarının korunması konusunda 1920'den günümüze önemli gelişmeler ve kırılma noktaları.....	41
Şekil 4.2: 1952-1982 yılları arasında VGM tarafından onarılan medreselerin yıllara göre dağılımı.....	45
Şekil 4.3: 1952-1982 yılları arasında VGM tarafından yapılan toplam onarım ile medrese onarımlarının sayısal karşılaştırması.....	45
Şekil 5.1: Uluğbey Medresesi Eyvanı, Buhara	54
Şekil 5.2: Sırçalı Medresenin Taç Kapısı, Konya.....	58
Şekil 5.3: Medreselerin Mimari Gelişim Şeması.....	61
Şekil 5.4: Medreselerin Plan Tipolojileri.....	63
Şekil 6.1: Üsküdar medreseleri haritası.....	74
Şekil 6.2: Mihrimah Sultan Medresesi'nin konumu	75
Şekil 6.3: Meydandan güney istikametine bakış.....	76
Şekil 6.4: Mihrimah Sultan Medresesi planı	77
Şekil 6.5: Mihrimah Sultan Medresesi'nin kapıları.....	78
Şekil 6.6 Mihrimah Sultan Medresesi ve işleviyle ilgili önemli gelişmeler.....	81
Şekil 6.7: Mihrimah Sultan Medresesi'nin mevcut durumu.....	83
Şekil 6.8: Şemsi Paşa Medresesi'nin konumu.....	84
Şekil 6.9: Denizden Şemsi Paşa Külliyesine bakış.....	85
Şekil 6.10: Şemsi Paşa Medresesi planı.....	86
Şekil 6.11 Şemsi Paşa Medresesi ve işleviyle ilgili önemli gelişmeler.....	89
Şekil 6.12: Şemsi Paşa Medresesi'nin mevcut durumu.....	91
Şekil 6.13: Valide-i Atik Medresesi'nin konumu.....	92
Şekil 6.14: Valide-i Atik Medresesinin drone kamerasından görünüşü.....	93
Şekil 6.15: Valide-i Atik Medresesi planı.....	94

Şekil 6.16: Valide-i Atik ve işleviyle ilgili önemli gelişmeler.....	97
Şekil 6.17: Valide-i Atik Medresesi'nin mevcut durumu.....	99
Şekil 6.18: Çinili Medrese'nin konumu.....	100
Şekil 6.19: Çinili Medrese avludan panorama görünüş.....	101
Şekil 6.20: Çinili Medrese planı.....	102
Şekil 6.21 Çinili Medrese ve işleviyle ilgili önemli gelişmeler.....	106
Şekil 6.22: Çinili Medrese'nin mevcut durumu.....	108
Şekil 6.23: Ahmediye Medresesi'nin konumu.....	110
Şekil 6.24: Ahmediye Medresesinin derslane ve odalarına avludan bakış.....	110
Şekil 6.25: Ahmediye Medresesi planı.....	111
Şekil 6.26 Ahmediye Medresesi ve işleviyle ilgili önemli gelişmeler.....	116
Şekil 6.27: Ahmediye Medresesi'nin mevcut durumu.....	118

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 5.1: Şemsi Paşa Medresesi Rölövesinden Revakları Gösteren Kesit	53
Çizim 5.2: Camiyle Aynı Avluyu Paylaşan Şemsi Paşa Medresesi	55
Çizim 5.3: Ahmediye Medresesi'nin 1 ile Gösterilen Hücreleri	56
Çizim 5.4: Mihrimah Sultan Medresesi'nin Kare Plan Dershanesi	57
Çizim 5.5: Valide-i Atik Medresesi Planı	59
Çizim 6.1: Mihrimah Sultan Medresesi Restorasyon Projesi Plan	78
Çizim 6.2: Mihrimah Sultan Medresesi Restorasyon Projesi Kesit	79
Çizim 6.3: Mihrimah Sultan Medresesi Restorasyon Projesi Kesit	80
Çizim 6.4: Şemsi Paşa Medresesi Rölöve Projesi Planı	87
Çizim 6.5: Şemsi Paşa Medresesi Rölöve Projesi Kesit	87
Çizim 6.6: Şemsi Paşa Medresesi Rölöve Projesi Kesit	88
Çizim 6.7: Şemsi Paşa Medresesi Rölöve Projesi Kesit ve Görünüş	88
Çizim 6.8: Valide-i Atik Medresesi planı ve kesit çizimi	95
Çizim 6.9: Valide-i Atik Medresesi Planı	96
Çizim 6.10: Çinili Külliyesi Rölöve Projesi Vaziyet Planı	103
Çizim 6.11: Çinili Külliyesi Rölöve Projesi Görünüş Çizimi	104
Çizim 6.12: Çinili Külliyesi Rölöve Projesi Görünüş Çizimi	105
Çizim 6.13: Ahmediye Külliyesi Rölöve Projesi Vaziyet Planı	112
Çizim 6.14: Ahmediye Külliyesi Rölöve Projesi Görünüş	112
Çizim 6.15: Ahmediye Külliyesi Rölöve Projesi Görünüş ve Kesit Çizimi	113
Çizim 6.16: Ahmediye Külliyesi Rölöve Projesi Görünüş ve Kesit Çizimi	114
Çizim 6.17: Ahmediye Külliyesi Rölöve Projesi Görünüş ve Kesit Çizimi	115

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
c.	: cilt
çev.	: Çevirmen
ed.	: Editör
s.	: sayfa
y.y.	: Yayımcı yok
AA	: Anadolu Ajansı
DBİA	: Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
FSMVÜ	: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
GEEAYK	: Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
KVKBK	: Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü

1. GİRİŞ

1.1 LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Medreselerle ilgili yapılan akademik araştırmalar üç farklı odak etrafında kümelenmektedir. Birinci gruptaki araştırmacılar tarihçi, ilahiyatçı ve eğitim bilimcilerden oluşmakta, medreseyle ilgili dönem araştırması yapmakta ve medreseyi tarihi bir eğitim kurumu olarak incelemektedir. İkinci grup mimar ve restoratörlerden oluşmakta, medreseyi mimari bir eser olarak mütalaa edip fiziki yapısını ele almaktadır. Üçüncü grup ise ilahiyatçı ve sosyal bilimcilerden oluşmakta, medreseyi bir tedris usulü olarak ele alıp günümüzde varlığını devam ettiren medreseleri ve bunun sosyolojik çıktılarıyla ilgili çalışmalarını ortaya koymaktadır. Tez kapsamında söz konusu üç grubu içeren geniş bir kaynak araştırması yapılmıştır. Ayrıca lüzumu üzerine vakıfla ilgili müstakil eserlere başvurulmuştur.

1.1.1 Tarihte Kalmış Bir Eğitim Kurumu Olarak Medrese

Birinci gruptaki araştırmalar medreselerin genel tarihi, geçmişte medrese sisteminin işleyişi, medreselerin katalog tasnifleri, eski medrese müderrisleri, medreselerde okutulan dersler, dönemlere ve devletlere göre medreseler başlıklarında yapılmaktadır. Bu konudaki en önemli eser İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın 1965'te yayımladığı *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* isimli eseridir. Uzunçarşılı, medreselerin tarihini ilmiye teşkilatı üzerinden anlatarak medrese mezunlarının aldığı görevlere ışık tutmuştur. Medrese araştırmalarda bu esere sıklıkla atıf yapılmaktadır. Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi: Amaç-Yapı-İşleyiş* eserinde medreseyi geniş bir yelpazede ele alarak özellikle yönetim ve işleyiş sistemi hakkında teferruatlı bilgiler vermiştir. Mefail Hızlı'nın, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim* isimli kitabı ile *Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe* isimli makalesi medrese araştırmaları için önemli kaynaklar arasındadır. Hızlı'nın çalışmalarının mahkeme kayıtlarına dayanması, literatürde hususi bir yer tutmasını sağlamıştır. Cahid Baltacı'nın, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* ile *Maarif Sistemimiz* isimli kitapları medrese tarihini ve okutulan dersleri

konu almaktadır. Kısaca aktarılan bu bilgilerden sonra medreseler tasnif edilerek medrese ve müderrisleri hakkında detaylı bilgilere yer verilmektedir. Bu çalışma birçok lokal çalışmaya kaynaklık etmiş, Baltacı'yı medrese araştırmalarında önemli bir başvuru noktası haline getirmiştir. Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* isimli eserinde medresenin kuruluş gayesine ve Osmanlı'ya kadarki tarihsel sürecine yer vererek medresede okutulan dersler hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca İznik, Bursa ve Edirne'dekiler başta olmak üzere ilk Osmanlı medreseleri ve müderrisleri hakkında bilgi vermiştir. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim* isimli eserinde 1331-1924 tarihleri arasını dönemlere ayırarak medreseleri mercek altına almıştır. Birçok farklı noktadan medreseyi irdeleyen İzgi, daha çok okutulan ilimler üzerine yoğunlaşmıştır. Aydın Sayılı'nın İngilizce olarak kaleme aldığı *Ortaçağ İslam Dünyasında Yüksek Öğretim: Medrese* ismiyle tercüme edilen çalışması medreseyi kendi döneminde Avrupa'daki yükseköğretim kurumlarıyla kıyaslaması bakımından önemlidir.

Caner Arabacı'nın *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri* isimli çalışması şehir eksenli medrese çalışmalarının başarılı bir örneği olarak dikkat çekmektedir. Arabacı, eserinde medreselerin tarihsel gelişimine ve tasnifine yer vermekte, medresenin kültürünü toplumla ilişkisini irdelemektedir. Medreselerdeki hayatla ilgili nadir bulunan bilgiler paylaşarak Konya medreseleri ve müderrisleri üzerinden söz konusu döneme ışık tutmaktadır. Ahmet Ocak'ın *Selçuklu Devri Üniversiteleri: Nizamiye Medreseleri* ile Harun Yılmaz'ın *Zengi ve Eyyubi Dimaşk'ında Ulema ve Medrese* isimli eserleri belirli bir döneme odaklanan medrese araştırmalarının birer örneğini teşkil etmektedir. Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme* isimli eserinde Osmanlı'da başlayan modernleşme hareketlerinin medreselerdeki izdüşümünü irdelemektedir. Bu kategoride incelenerek istifade edilen diğer eserler; Kenan Yakuboğlu'nun *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, Ahmet Gül'ün *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunların Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, Murat Akgündüz'ün *Osmanlı Medreseleri* isimli eserleridir.

1.1.2 Mimari ve Tarihi Eser Olarak Medrese

İkinci gruptaki araştırmacılar farklı dönem ve medeniyetlere göre medrese mimarisindeki üsluplar, medrese yapılarının tipolojileri, medreselerin yapı elemanları, medrese yapılarının onarılması/restorasyonu/korunması, medreselere ait plan şemaları, medrese yapılarının işlevlendirilmesi gibi başlıklarda çalışmalar

yapmaktadır. Medresenin tarihi ve sistemi bu tür çalışmalarda usulen kısaca verilmekte; ardından mimarlık disiplini için tabi karşılanabilecek şekilde mimari özelliklere geçilmektedir.

Bu gruptaki eserlerin ilk akla geleni Ekrem Hakkı Ayverdi'ye ait *Osmanlı Mimarisi* eseridir. Ayverdi bu eserinde kapsamlı arşiv araştırmalarına dayanmaktadır. Ayrıca medreselerin planlarını çizip önemli bir arşiv oluşturmuş, medreseleri mimari açıdan inceleyen birçok çalışmaya kaynaklık etmiştir. Benzer şekilde Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri* isimli eserinde medreselerin planlarını çizmiştir. Zeynep Nayır(Ahunbay)'ın *İstanbul Medreseleri: Koruma ve Çağdaş Kullanım Açısından Bir Değerlendirme* isimli yayınlanmamış doçentlik tezi medreselerin 1980 yılındaki durumuna ışık tutmakta ve işlevlerini değerlendirmektedir. Aynı eserde Nayır(Ahunbay), İstanbul medreseleri üzerinden medrese tipolojilerine bir tasnif önermektedir. Söz konusu tasnif birçok akademik çalışmada referans kabul edilmiştir. Mübahat Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, isimli eserinde İstanbul'daki medreselerin geçirdiği onarımlara ve planlarına yer vermiş; güncel durumlarını fotoğraflayarak önemli bir belgeleme yapmıştır. Aptullah Kuran'ın *Anadolu Medreseleri* eseri medrese planları, ön görünüş ve kesitlerinin çizimlerine yer vermesi, bunların fotoğraflarla desteklenmesi bakımından önemlidir. Oktay Aslanapa'nın *Türk Sanatı I-II* kitabı beylikler ve Selçuklular dönemlerindeki eserlere; *Osmanlı Devri Mimarisi* kitabı ise padişah dönemlerine göre Osmanlı mimarisine odaklanmaktadır. İlgili bölümlerdeki medrese plan çizimleri, medreseye dair bilgiler ve fotoğraflar önemli birer kaynaktır. Suphi Saatçi'nin *İmparatorluğun Mimari Dehası: Sinan Atlası* isimli kitabı Mimar Sinan üzerinden medrese mimarisini anlamlandırmaya önemli katkılar sağlamaktadır. Metin Sözen'in *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan* kitabı bu alanın önemli eserlerinden biridir. Kitapta Sinan öncesi, Sinan dönemi ve sonrası dönem olarak tasnif edilen mimari eserlerin özelliklerine ve çizimlerine yer verilmiştir. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın ortak yayını olan *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* hem 'medrese' maddesiyle hem de İstanbul'daki tüm medrese yapılarını müstakil olarak içermesi bakımından yararlı bir çalışmadır. Kamu kuruluşlarınca hazırlanan bir diğer eser İBB tarafından yayımlanan *Medaris-i İstanbul: Yaşayan İstanbul Medreseleri*'dir. Bu eserde günümüze ulaşan medreselerin haritaları oluşturulmuş, her medrese ayrı bölümde incelenmiş, renkli fotoğraf ve renkli plan şemalarına yer verilmiştir. Zeki Atçeken'in *Konya'daki*

Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı Ve Kullanılması isimli kitabı Osmanlı döneminde tarihi eserlere yaklaşımı ve koruma uygulamalarını göstermesi açısından ilginçtir.

Halit Çal'ın *Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası* isimli çalışması günümüze sınırlı sayıda medresenin ulaşmasına dair sebepleri tartışmaktadır. Zerrin Köşklü, *17. ve 18. yy Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi* isimli doktora çalışmasında medreselerin tipolojilerini ve mimari özelliklerini kıyaslamalı incelemiştir. Banu Pekol'ün *İstanbul'da Yeni İşlevlerle Kullanılan Tarihi Yapıların Üslup Sorunsalı* isimli doktora çalışması, incelediği tarihi yapılar arasında sadece bir medrese olsa da (Caferağa Medresesi) yeniden işlevlendirmeyi farklı bir yaklaşımla değerlendirilmesi açısından önemlidir. Buket Duman'ın *Üsküdar Merkez Vakıf Eserleri Restorasyonu ve Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma* isimli doktora tezi, Üsküdar tarihine dair bir zemin oluşturduktan sonra merkezdeki üç külliye'nin mimari özellikleri ve geçirdiği onarımlarla ilgili teferruatlı bilgiler sunmaktadır.

Ahmet Öklü'nün *İstanbul'da 16.yy Osmanlı Külliye Bütünlüğünde Medrese Mimarisi* isimli yüksek lisans tezi medrese mimarisini külliye mimarisi çerçevesinde incelemektedir. Esra Yıldız'ın *Konya Medrese Yapılarının Yeniden Kullanım Koşullarına Göre Değerlendirilmesi* isimli yüksek lisans tezinde işlev değişikliği kavramsal ve yasal bağlamda irdelendikten sonra Konya özelinde medrese yapıları mercek altına alınmıştır. Yıldız'ın ayrıntılı kritik ve değerlendirmeleri medrese yapılarına uygun işlevler yüklenmediği takdirde tahriplere yol açıldığını ortaya koymaktadır. Engin Öztürk'ün *İstanbul'da 16-18.Yüzyıllara Ait Medreselerdeki İşlev Değişikliklerinin Koruma Amaçlı Değerlendirilmesi* isimli yüksek lisans tezi ilgili döneme ait günümüze ulaşan medrese yapılarının güncel durumlarını saptaması ve fotoğraflarla belgelemesi açısından önemlidir. Sabri Şakı, *Osmanlı Dönemi Medrese Yapılarının Yeniden İşlevlendirilmesi: Kepenekçi Sinan Medresesi Örneği* isimli yüksek lisans tezi kapsamında İstanbul'daki tüm medreseleri incelemiş, 3 farklı başlıkta irdeleyerek istatistikî verilere ulaşmıştır. Tezi kapsamında atıl durumdaki bir medrese için öneri restorasyon projesi hazırlayan Şakı'nın sağladığı veriler İstanbul'daki medreselerin en güncel durumunu yansıtmaları açısından önemlidir.

1.1.3 Günümüzde Bir Tedris Usulü Olarak Medrese

Medreseyi bir tedris usulü olarak ele alan üçüncü grup araştırmacılar ise günümüzde faal olan medreselerin eski dönem medreselerle mukayesesi, günümüz medreselerinin eğitim içeriği ve işleyişiyle ilgili değerlendirme, medreselerin ilahiyat fakülteleriyle karşılaştırılması, medreselilere dair sosyolojik tespitler gibi başlıklarda çalışmalar yapmaktadır. Hüseyin Kasım Koca'nın *Cumhuriyet Dönemi Medrese Eğitimi: Sivas Arıfan Medresesi Örneği* isimli yüksek lisans tezi, Metin Ermiş'in *Hâlidî Medrese Geleneği Ve Norşin Medresesi* isimli yüksek lisans tezi, Kayhan Bayram'ın *Klasik Medreselerin Kurumsal Yapısı: Tillo Medresesi Örneği* isimli yüksek lisans tezi, Mikayil Tayşan'ın *Bitlis-Mutki Ohin Medresesinde Arapça Eğitimi* isimli yüksek lisans tezi, Uğur Erman'ın *Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi* isimli yüksek lisans tezi üçüncü grup araştırmacıların çalışmalarına birer örnektir. Abdulluttalip Arpa'nın *Cizre Medreselerinde Arapça Eğitim Programı* isimli makalesi ile Davut Işıkdoğan'ın *Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Mardin Örneği* isimli makaleleri incelemeye değerdir. Bu alanda çeşitli üniversiteler tarafından sempozyumlar düzenlenmiştir. “Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler Uluslararası Sempozyumu” (2012, Bingöl Üniversitesi), “Medreseler ve Din Eğitimi Sempozyumu” (2013, Siirt Üniversitesi), “Medrese Geleneği Ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyumu” (2013, Muş Alparslan Üniversitesi) şeklinde sıralanabilecek bu programlara günümüz medrese müderrisleri davetli ve konuşmacı olarak katılmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı'nın himayesinde gerçekleştirilen “Uluslararası Arapça Kitap ve Kültür Günleri”nin üçüncüsü (2018, Üsküdar) “Geçmişin ihyası, geleceğin inşası için medreselerimiz” sloganıyla gerçekleştirilmiştir.

1.1.4 Medrese Araştırmalarında Vakıf Konusu

Medreseler birer vakıf kurumu olduğundan akademik çalışmaların tamamında vakıf konusuna değinilmektedir. Fakat çoğunda vakıf kısmı oldukça yüzeysel ele alınmış, birkaç kavram ve özelliğin açıklanmasıyla yetinilmiştir. Oysa medresenin çağları aşan başarısı vakıf kurumunun sağlıklı işlemesiyle mümkün olmuş, vakıf kurumu zayıflayınca medrese de zayıflamıştır. Medreseyi doğru anlamak vakıf kurumuyla bağını doğru kurmaktan geçmektedir. Bu nedenle tez çalışması kapsamında medrese kaynaklarındaki vakıfla ilgili bilgiler yeterli bulunmamış, vakıf hakkındaki müstakil

eser ve araştırmalar taranmıştır. şüphesiz bu alandaki en önemli eserler Nazif Öztürk'e aittir. *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar* isimli kitabı ve *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi* isimli kitabı vakıf kurumunun tarihsel gelişimini ve günümüze ulaşana kadar geçirdiği badireleri anlamak için bir kılavuz niteliğindedir. Hâlihazırda Vakıflar Genel Müdürü olan Adnan Ertem'in vakıf araştırmalarına yüksek lisans tezi, doktora tezi ve çeşitli makaleleriyle yaptığı katkı oldukça anlamlıdır. Bu tez kapsamında Ertem'in *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Vakıflarla İlgili Uygulamalar* yüksek lisans tezi, *Osmanlı ve Türkiye Döneminde Sosyal Bütünleşme Açısından Vakıflar* doktora tezi ve *Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar* makalesinden istifade edilmiştir. Görgün Özcan'ın *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar* kitabı Osmanlı'da vakıfların etkin olduğu sahanın genişliğini anlamaya katkı sağlamaktadır. Halit Çal'ın *Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası* isimli doktora tezi birincil kaynaklardan faydalanması ve içerisinde detaylı istatistiksel veriler barındırması açısından önemli bir eserdir. Tez çalışması kapsamında bu verilerden faydalanılarak medrese onarımlarının yıllara göre dağılım grafiği gibi şemalar oluşturulmuştur. Çal'ın *Türkiye'nin Kültürel Mirası Konusundaki Tutumu* isimli makalesi de bu alanda çalışan araştırmacılar için önemli bir kaynaktır. Tuba Akar'ın İngilizce olarak hazırladığı *Vakıf Kökenli Kültür Varlıklarının Korunmasında Vakıf Kurumunun Rolü* isimli doktora çalışması; doktorasının sağladığı birikimle yayımladığı *Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması* isimli bildirisi ve *Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması* isimli makalesi vakıfların korumaya katkısını mercek altına almaktadır. Akar'ın çalışmaları vakıf medeniyetinin korumaya karşı tutumuna dair oldukça ilginç detaylar barındırmaktadır. Mefail Hızlı'nın *Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe* isimli makalesi vakıfların eserleri koruma adına geliştirdiği önemli bir uygulamayı araştırmacıların istifadesine sunmuştur. Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün vakıflar haftası, vakıflar dergisi ve gerçekleştirilen sempozyumlarla oluşturduğu birikim bu alanda çalışanlar için en önemli kaynaklardır.

1.2 PROBLEM TANIMI VE AMAÇ

Literatür değerlendirmesinden de anlaşılacağı üzere medrese, farklı cihetlerden farklı veriler veren geniş bir araştırma alanını ihtiva etmektedir. Medreseler genel olarak, tarihte kalmış din eğitimi veren kurumlar olarak görülmektedir. Oysa medreseler; akli ve nakli ilimlerin tedris edildiği; vakfiyelerde belirlenen kurallara göre yönetilen, toplumla çok yönlü ilişkiler kurmuş kurumsal yapılardır. Kurumsallığın gereği olarak ortak özellikleri olan bir mimari üslup oluşturduğu gibi sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik birtakım özellikleri de yaygınlaştırmıştır.

Kurumsal bir yapının ortadan kalkmasıyla söz konusu kurumsallıkla anlam bulan mekânlar da atıl vaziyete gelmektedir. Kurumsal yapılar genelde yumuşak geçişler ve uzun yıllara yayılan süreçler sonunda ömürlerini tamamlarlar. Kurumların bir anda feshedilmesi tüm şubelerin bir anda işlevsiz kalmasına neden olmaktadır. Medreselerin kaderinde, dönemin zorlu koşullarının yanında siyasal bazı kararlar da etkili olmuştur. Nispeten nadir görülen bu uygulama medreselerin aniden işlevsiz kalmasına neden olmuştur. Zira Tevhidi Tedrisat Kanunu'yla birlikte medreselerin varlığı kanunen sonlandırılmıştır. Özgün mimari özellikleriyle birer kültür mirası olan medreseler büyük ölçüde tahrip olmuş, çoğu günümüze ulaşamamıştır. Ulaşabilen az sayıdaki medrese ise farklı işlevlerle kullanılmıştır. Savaş döneminde göçmen ailelerin sığınağı, bazı dönemlerde hayvan barınağı haline gelen medreseler çeşitli kurumların çabalarıyla restore edilmiş, yeniden işlevlendirilmiş, içerisinde yaşam oluşturma yoluyla varlığının devam ettirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu noktada geniş bir işlev yelpazesiyle ortaya çıkmıştır: Kafe, Restoran, Kütüphane, Tıp Merkezi, Kuran Kursu, Sanat Merkezi vb işlevlerin bazıları medrese yapısını radikal olarak değiştirmiştir. Bunun en belirgin örneği tıp merkezi olarak kullanılan Mihramah Sultan Medresesi ve nargilesiyle meşhur kafe olan Çorlulu Ali Paşa Medresesi'dir.

Eğer tarihi yapıya yüklenen işlev mekanla örtüşmüyor, sağlıklı bir ilişki kuramıyorsa mekanda değişiklik yapma baskısı oluşturmaktadır. Söz konusu baskı revakların kapatılması, dersliklerin bölünmesi, talebe odalarında değişiklikler yapılması gibi medresenin asli unsurlarını tahrip eden değişikliklere neden olmaktadır. Diğer yandan medresenin geçmişten taşıdığı mesajı günümüze ulaştırabilecek bir işlevde kullanılmaması medresenin algılanma biçimi ve sahiplenilmesine doğrudan etki etmektedir. Problem alanı tam da bu noktada belirginleşmektedir. Problem; medrese

yapılarının fizik mekana ve medreselerin ruhuna uygun bir biçimde işlevlendirilmemesidir.

Çalışmanın amacı medreselerin tarihsel gelişimiyle paralel olarak vakıf müessesesiyle ilişkisini incelemek, vakıf ve medresenin günümüze kadar geçirdiği dönüşümü irdelemek, medreselerin mimari yapısını ve günümüze nasıl bir mesaj ilettiğini ortaya koymaktır. Buradan hareketle günümüze ulaşan medreselerin güncel işlevinin bu mesajla ve binanın fiziki yapısıyla ne kadar uyumlu olduğunu değerlendirmektir.

1.3 KAPSAM VE YÖNTEM

Medrese konusunda literatür değerlendirmesinde takip edilebileceği üzere farklı başlıklarda kümelenmiş araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmalar genelde kendi disiplinlerinin sınırları içinde medreseyi incelemektedir. Oysa medrese yapılarının güncel işlevini değerlendirirken, özellikle işlev önerirken, disiplinler arası bir bakış önemlidir. Ayrıca medrese vakıftan bağımsız var olmadığı halde medrese/vakıf ilişkisi gerektiği kadar kurulamamaktadır. Medreseyle ilgili kaynaklarda vakıf konusu yüzeysel işlenmektedir. Oysa vakıf kurumu medreselerin finansal sürdürülebilirliği, onarım süreçleri, koruma yaklaşımı, yönetim/işleyiş biçimi, kurumsal organizasyonu gibi birçok alanı ilgilendiren unsurlar barındırmaktadır. Bu hususlar medresenin disiplinler arası bir bakışla ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Bu gereklilik *Kültürel Mirasın Korunması ve Yönetimi* yüksek lisans programının sağladığı geniş çalışma sahası ve bakış açısıyla sağlanabilecektir. Bu tez çalışmasında medrese disiplinler arası bir bakışla ele alınmış; mimarlık, restorasyon, tarih, ilahiyat, sosyoloji, eğitim gibi farklı disiplinlerin medreseye yaklaşımı arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır.

Giriş kısmından sonra tezin ikinci bölümünde medresenin tarihsel gelişimi, kavramları, kültürü, sayıları ve türleri incelenmiştir. Böylece kuruluşundan Osmanlı'nın son dönemine kadar klasik medrese sistemine dair bir çerçeve oluşturulmuştur. Üçüncü bölümde medresenin vakıf sistemiyle ünsiyeti ele alınmıştır. Zira medrese vakıftan ayrı düşünülemez. Bu yüzden vakfın tarihsel gelişimine kısa bir bakıştan sonra Osmanlı döneminde koruma, onarım ve işlev değişikliğine bakış ele alınmıştır. Bu bölümde klasik dönemde vakıf kurumunun medreseyi ilgilendiren kısımlarına ışık tutulmuştur. Dördüncü bölümde XVIII. yüzyıldan itibaren hızlanan

değişimlerden medresenin ve vakıf kurumunun nasıl etkilendiği mercek altına alınmıştır. Günümüze uzanan bu süreçte özellikle medreseyi ilgilendiren kurumların ortaya çıkışları ve yaptıkları çalışmalar incelenmiştir. Böylece medreselerin işlev değerlendirmesi için geçmişten taşıdığı mesaj ve ortak özellikleri günümüze ulaşan bir perspektifle tespit edilmiştir. Beşinci bölümde medrese mimarisi detaylı olarak ele alınmış, medrese planlarının gelişim aşamaları, yapı elemanları ve tipolojileri örneklerle incelenmiştir. Altıncı bölüm alan araştırmasını ihtiva etmektedir. Üsküdar sınırlarında günümüze ulaşan 5 medresenin monografisi çıkarılmış, geçmiş dönem onarımları ve işlevleri incelenmiştir. Bu medreselerin güncel durumuna dair yerinde inceleme ve belgeleme yapılmıştır. Yapılan inceleme ışığında muhdes ekler ve yapılan değişiklikler planlarına işaretlenmiştir. Hangi işlevle kullanıldıkları, ne tür hizmetler verdikleri ortaya konularak bölüm başında oluşturulan değerlendirme ölçütleriyle işlev değerlendirmesi yapılmıştır. Güncel işlevleri, medrese yapılarının fiziksel durumu ve kültür mirası olması bağlamında günümüzle kurması gereken ilişki açısından değerlendirilmiştir. Sonuç ve Değerlendirme bölümünde ise işlevi incelenen 5 medreseye dair değerlendirmeler yapılarak medrese yapılarının işlevlendirilmesinde dikkat edilmesi gereken hususlar ortaya konmuştur.

Yöntem olarak sırasıyla kaynak araştırması, tarih araştırması ve alan araştırması yapılmıştır. Kaynak ve tarih araştırmasının sonucunda ortaya konan çerçeve alan araştırmasıyla doğrulanmıştır.

2. MEDRESENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Medrese; Türk Dil Kurumu tarafından “İslam ülkelerinde, genellikle İslam dini kurallarına uygun bilimlerin okutulduğu yer” olarak tanımlanmaktadır. Tanımdaki “yer” kelimesi ile medresenin tarihsel gelişimi arasında bir bağ kurmak mümkündür. İslam eğitimi her zaman hususi bir mekânda değil; muhtelif yerlerde yapılmış, sosyal hayatın bir parçası olmuştur. Ayrıca medrese kavramı tarihsel olarak fiziki bir yapıdan ziyade İslam dinindeki maarif sürecini tanımlamak için kullanılmıştır. Zira İslam Ansiklopedisinde medrese “İslâm tarihinde eğitim ve öğretim kurumlarının genel adı” şeklinde tanımlanmıştır.

Tarihteki ilk medrese konusunda yaygın olarak kabul gören görüş; hicretten sonra Medine’de inşa edilen mescidin Suffe bölümünün İslam’ın ilk medresesi olduğu yönündedir.¹ Bu görüş medresenin geçmişini muhteva açısından Asr-ı Saadete bağlar. İslam’ın ilk yıllarından medresenin bir kurum olarak teşekkülüne kadar ilim faaliyetleri genellikle camilerde ders halkaları şeklinde gerçekleştirilmiştir. İslam ilminin çeşitli seviyeleri ve İslam dünyasına dışarıdan giren ilimler, her yaşta Müslümanın katıldığı yaygın eğitim ve yakın yaşta gençlerin takip ettiği örgün eğitim gibi farklı şekillerde camilerde tedris edilmiştir.²

2.1 MEDRESE BİNALARININ ORTAYA ÇIKIŞI

Camilerin köşelerinde ve sütunlarının etrafında süregelen tedris geleneği zamanla cami müştemilatına ve daha sonra da müstakil binalara geçmeye başlamıştır. İslam’daki ilim ve amel birlikteliğinin bir izdüşümü olarak medrese-cami, iç içe veya birbirine yakın olmuştur. Zira cami ve mescitlerde tedris devam ettiği gibi,³

¹ Cahid Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, M.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI, İstanbul, 2005, c.I, s.26.

² Hasan Akgündüz, **Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi: Amaç-Yapı-İşleyiş**, Ulusal Yayınları, İstanbul, 1997, s.236.

³ Aptullah Kuran, **Anadolu Medreseleri**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s.1.

medreselerde de camiye nazaran daha dışa kapalı olmakla birlikte ibadet devam etmiştir. Söz konusu iki müessesenin yakınlığı mimariye de yansımıştır. İslam mimarisinin farklı dönemlerinde medrese ve cami yapıları aynı alana yapılmış,⁴ ciddi mimari benzerlikler gözlemlenmiştir.⁵

Camide ana işlev ibadet, medresede ise ilimdir. Medreseler kurumsallaştıkça tedrisatın camilerden medreselere geçtiği görülmektedir. Camide ibadetle birlikte eğitimin mekânsal ve işlevsel olarak birlikte yürütülmesinin zorlukları bu konuda belirleyici bir etken olmuştur.⁶ Bir başka belirleyici etken ise talebelerin barınma ihtiyacının giderilmesidir. Zamanla talebeler farklı ilimleri tedris etmek için seyahat etmek durumunda kalmış,⁷ bu durum onların barınma ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Akgündüz, çocukların cami adabına uyum güçlüklerini bir sebep olarak sayar.⁸ Bu farklılaşma asırlar boyunca medrese kurumsallaştıkça daha da belirginleşmiş ve muhtelif seviyelerde ilim okutulan medreseler farklı birer merhale olarak varlık göstermiştir.

2.1.1 Medresenin Kurumsallaşması ve Gelişimi

Asırlar boyunca farklı şehirlerde âlimler veya ilime önem veren varlıklı kimseler kendi çabalarıyla medreseler kurmuştur.⁹ İsteyen herkesin inşaa ettirebildiği medreseler, genelde hükümdarlar, halifeler, idareciler ve bunların akrabaları tarafından yaptırılmıştır. Medresenin kurumsallaşması için bireysel çabalardan daha fazlası gerekliydi. Bu minvalde devlet eliyle medreselerin yaptırılması ve etkili bir modelle sürdürülebilirliğinin sağlanması Selçuklular dönemine tekabül eder.

⁴ Suphi Saatçi, **İmparatorluğun Mimari Dehası: Sinan Atlası**, Sinpaş, İstanbul, 2015, s.261.

⁵ Aydın Sayılı, **Ortaçağ İslam Dünyasında Yüksek Öğretim: Medrese**, çev. Recep Duran, y.y., Ankara, 2002, s.8-9.

⁶ Ahmet Gül, **Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunları Arasında Dâru'l-Hadîslerin Yeri**, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s.4.

⁷ Harun Yılmaz, **Zengi ve Eyyubi Dîmîşk'ında Ulema ve Medrese**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s.213.

⁸ Hasan Akgündüz, **Klasik Dönem**, s.236.

⁹ Murat Akgündüz, **Osmanlı Medreseleri**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2004, s.17.

2.1.2 Selçuklu Dönemi

Selçuklu veziri Nizâmülmülk tarafından başta Bağdat olmak üzere birçok şehirde medreseler kurulmuştur. Bu kurumlar birçok Müslüman yazar tarafından İslam dünyasının ilk medreseleri olarak anılır. Ancak Nizamiye medreseleri, Horasan bölgesindeki Şafii okullarının doğrudan devamıdır. Nizamülmülk, bu okulları kurumsallaştırıp geliştirmiştir. Kat edilen bu aşama tarihsel bağlamda medreselerin devlet tarafından geliştirilmesi ve kontrol edilmesinin en göze çarpan örneği olması bakımından önemlidir.¹⁰ Bu minvalde Kuran; Nizâmülmülk'ün başlangıç olarak değil, tarihsel gelişimin dönüm noktası olarak anılmasının daha makul olacağını belirtir. Çünkü Nizâmülmülk, dağınık bir eğitim müessesini muntazam ve sistemli bir devlet teşekkülü haline getirmiştir.¹¹

Bu atılımın en önemli sebebi Selçuklulardan önce Şiiilerin İran ve Irak topraklarındaki hâkimiyeti nedeniyle Sünnilerin dini, yasal ve idari işlerini yapacak yetişmiş insan gücünün olmayışydı. Nizâmülmülk, Sünniliğin kesin zaferi için devletin hayati görevlerine adam yetiştirmek üzere medreseleri kurmuştur.¹² Bu amaçlar doğrultusunda Bağdat'ta Dicle nehri kenarında kurulan medrese, farklı işlevlerin yer aldığı bir kompleks olarak inşa edilmiştir. Bağdat'taki medresenin benzerleri Nişabur, İsfahan, Merv, Herat, Taberan, Belh gibi şehirlerde¹³ kurularak kurumsallaşmanın önemli bir göstergesi olan şubeleşme yoluna gidilmiştir.

Nizâmülmülk zamanında bu okullar Selçuklu devletinin yönetici, bakan, elçi, katip (sekreter), siyasi danışman, hakim ve dava vekili gibi bütün idari dallarında ihtiyaç duyduğu görevlileri yetiştirecek seviyeye ulaşmıştır. Yetişmiş kadro ihtiyacını karşılamada medresenin oynadığı rolü Bağdat Nizamiyesi'nin ilk müderrisi Ebu İshak el-Şirâzi(k.s.)'nin bir cümlesi çok iyi anlatmaktadır. Bir görev nedeniyle Bağdat'tan

¹⁰ Aydın Sayılı, **Yüksek Öğretim: Medrese**, s.20.

¹¹ Aptullah Kuran, **Anadolu Medreseleri**, s.5-6.

¹² Aydın Sayılı, **Yüksek Öğretim: Medrese**, s.22.

¹³ Kenan Yakuboğlu, **Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi**, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul, 2006, s.23.

yola çıkıp İnan'dan geçerek Nişabur'a giden Şirâzi(k.s) şöyle demiştir: “Geçtiğim hiçbir şehir, hiçbir köy olmadı ki, orada öğrencilerimden biri yargıç, katip veya vaiz olmasın.”¹⁴

Daha sonra Anadolu'ya da yayılan Nizamiye Medreseleri, kendine has özellikleriyle bir çığır açmıştır. Medresenin geniş olanaklarla devlet eliyle kurulması, tahsilin ücretsiz olması, talebelerin barınma ve beslenme ihtiyaçlarının ücretsiz olarak karşılanması, talebelere şahsi ihtiyaçlarını giderebilmeleri için burs bağlanması, medrese teşkilatının farklı görev tanımlarını (idareci, müderris, hizmetli vb.) içerecek şekilde oluşturulması ve maaşlarının medreseye ait vakıflardan karşılanması gibi özellikler o zamana kadar ulaşılmamış bir seviyeyi anlatmaktadır.¹⁵ Bu özellikler kurumsallaşmanın temelini sağlam bir biçimde atmıştır. Medresenin bu olanaklarıyla ilgili Köymen; “...yalnız zamanına göre değil, şimdiki zamana göre de ileri müesseseler sayılabilirler.” değerlendirmesi yapmaktadır.¹⁶

2.1.3 Osmanlı Dönemi

Nizamiye medreseleriyle başlayan kurumsallaşma, Osmanlı'nın ilk dönemlerinde sistem olarak Selçuklu tipi medreselerle devam ettirilmiştir.¹⁷ Osmanlı'nın ilk medresesi İznik'te kurulmuş, önemli ilim adamları “İznik Orhaniyesi”nde ders vermiştir. Devrin en önemli ilim merkezi olma özelliği Osmanlı'nın yeni başkentlerini takip etmiştir. Sırasıyla Bursa, Edirne ve İstanbul'un başkent olmasıyla orada kurulan medreseler kendinden öncekileri itibar ve derece olarak geride bırakmıştır. Bu ilim merkezlerine İslam coğrafyasının farklı şehirlerin meşhur ilim adamları getirilerek medreselerin itibari yükseltilmiş, eserleri yüzyıllarca okutulan âlimler yetiştirilmiştir.¹⁸ Selçukluların başlattığı kurumsallaşma atılımının etkileri Fatih

¹⁴ Aydın Sayılı, **Yüksek Öğretim: Medrese**, s.23.

¹⁵ Mefail Hızlı, **Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim**, Emin Yayınları, Bursa, 2012, s.26.

¹⁶ Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.385.

¹⁷ Mefail Hızlı, **Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim**, s.9.

¹⁸ Yaşar Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.25.

Sultan Mehmet dönemine kadar devam etmiştir. Fatih Sultan Mehmet dönemi ise medreseler açısından yeni bir dönüm noktası olarak kabul edilir.¹⁹ Zira Fatih, İstanbul’u bir ilim merkezi yapmak için dönemin önemli ilim adamlarını İstanbul’a getirerek yüksek maaşlar bağlamıştır.

İstanbul’un fethinden sonra çeşitli yapıları medreseye dönüştüren ve yeni medreseler inşaa ettiren Fatih Sultan Mehmet; medrese tarihine geçecek yapıyı Teodora’nın sarayı üzerine inşaa ettirmiştir. Daha sonra Sahn-ı Seman olarak anılmaya başlayan medrese birtakım yenilikleri beraberinde getirmiştir. Osmanlı kaynaklarında “Semaniye-i Cennat-i Ulum: İlimlerin Sekiz Cenneti” ismiyle zikredilen²⁰ medresede eğitim farklı merhalelerde yapılmakta, Sahn-ı Seman medrese sisteminin en yüksek şubesini/merhalesini anlatmaktaydı. Ayrıca Fatih devrinde ilk defa akli (felsefi ve tabii) ve nakli ilimler (dini ve edebi) tasnifi yapıp medrese müfredatında ikisine birden yer verilmiştir.²¹

İstanbul’da başlatılan bu atılımı geniş Osmanlı coğrafyasına yayınlattırarak amacıyla neredeyse tüm köy, kasaba ve şehirlerde bulunan medreseleri tasnife tabi tutarak bir sisteme bağlamak ihtiyacı hissedilmiştir. Bu işlem aralarında Vezir-i azam Mahmud Paşa, ünlü matematikçi Ali Kuşçu, ulemadan Molla Hüsrev’in bulunduğu farklı sınıflar ve disiplinlerden kişilerin yer aldığı bir heyet marifetiyle gerçekleştirilmiştir.²² Daha önce müderrislerin yetkinlik derecelerine göre talebe yetişirken Fatih Sultan Mehmet’in başlattığı uygulamalarla maarif süreci kademeli hale gelmiş, her kademe için gerekli asgari şartlar kayıt altına alınmıştır. Kanunnamelerle dereceleri tespit edilmiş medreselerde ilim tahsil edebilecek talebelere ve ders verecek müderrislere birtakım kriterler getirilmiştir.²³ Fatih, bu düzenlemelerle ulema sınıfının hiyerarşisini ve bir

¹⁹ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri: Koruma ve Çağdaş Kullanım Açısından Bir Değerlendirme**, İTÜ Mimarlık Fakültesi yayınlanmamış doçentlik tezi, İstanbul, 1980, s.4.

²⁰ Joseph Von Hammer, **Osmanlı Tarihi**, çev. Mehmet Ata, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, c.1, s.289.

²¹ Caner Arabacı, **Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri 1900-1924**, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya, 1998, s.20.

²² Yaşar Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, s.27.

²³ Cahid Baltacı, **Maarif Sistemimiz**, İslam Medeniyeti Vakfı Yayınları, İstanbul, 1980, s.18.

düzen içinde ilerleme usulünü kurmuştur.²⁴ Bu tertip içerisinde müderrislerin derecesine göre kadılığa geçme imkânı bulunmakta;²⁵ medresenin alt kademesinden başlayıp en üst mertebeye ulaşan müderrisler, kazaskerliği geçerek akabinde şeyhülislam olma salahiyetine ulaşmakta idi.²⁶ Bununla birlikte İstanbul medreselerinde müderris olmak önemli devlet kurumlarında görev almak için bir basamak olarak kabul edilmekteydi.²⁷ Medresede müderrislik yapan ulemanın en yüksek hukuk mertebelerine erişme imkânlarının var olması, Fatih döneminde ilmin ulaştığı seviye ve âlimlerin eriştiği saygınlığı anlatmaya yetmektedir.²⁸ Fatih Sultan Mehmet Han'ın tüm bu uygulamaları ve geliştirdiği standartlar medreselerin kurumsallaşma sürecinde önemli bir sıçrama noktasıdır. Onun geliştirdiği medrese sistemi uzun yıllar etkisini sürdürmüştür; II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde devam etmiştir.²⁹

Medreselerin kurumsallaşma serüveni açısından Süleymaniye Medreseleri de önemlidir. Kanuni Sultan Süleyman, eski saray olarak meşhur olup İstanbul'un yedi tepesinden birinin üzerinde yer alan mahâle; cami, medrese ve diğer tesisleri içeren bir külliye yaptırmıştır.³⁰ Kanuni Sultan Süleyman medreselerde müsbet ilimlerin eksikliğini hissetmiş, ordunun tabip, cerrah ve mühendis ihtiyacını³¹ göz önünde bulundurarak medrese müfredatında değişiklik yapmıştır.³² Bunun yanı sıra yeni yaptırdığı külliye de Darultıp, Darüşşifa ve Darulhadis kurmuştur. Darulhadis mertebe olarak Sahn-ı Seman'ın üzerinde yer alarak devrin en yüksek mertebeli medresesi

²⁴ Joseph Von Hammer, **Osmanlı Tarihi**, s.288.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.75.

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s.196.

²⁷ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.3.

²⁸ Joseph Von Hammer, **Osmanlı Tarihi**, s.290.

²⁹ Mefail Hızlı, **Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim**, s.43.

³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s.39.

³¹ Mefail Hızlı, **Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim**, s.44.

³² Mübahat Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.4.

konumuna yükselmiştir. Medrese kademelenmesine bu ve buna benzer eklemeler yapılmıştır.³³ Kanuni döneminde belirlenen 12 medrese derecesi Osmanlı'nın son dönemlerine kadar esas alınmıştır.³⁴

Darultıp ve Darüşşifa'nın kurulmuş olması medrese tarihi açısından dikkat çekicidir. Osmanlı coğrafyacısı olarak bilinen Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dımaşkî bu müesseseler hakkında şöyle kayıt düşmüştür:³⁵ *“Caminin şimal tarafında birçok odaları ihtiva eden ve bir harimi olan ve bir çeşmeyi de müştemil misafirîn için bir Dârü’z-ziyafe yapılmıştır. Dârü’z-ziyafe’nin altında misafirlerin hayvanları için ahır vardır. Dârü’z-ziyafe’ye muttasıl bir matbah ile talebeler için bir taamhane yapılmıştır. Hastalara, fıkara ve gurubaya, mecnunlara ilaç için müteaddid hücreleri havi ve içinde çeşmeyi ve suyu muhtevi bir hamam olan bir Dâruşşifa bina olunmuştur. Fenn-i tıbbî tahsil için Dâruşşifa hizasında fevkani bir medrese yapılmıştır.”* Bu kayıt külliye'deki işlevlerin tüm ihtiyaçlara eşgüdüm içerisinde cevap verebilecek şekilde kurgulandığını göstermektedir.

2.2 MEDRESE KAVRAMLARI VE KÜLTÜRÜ

Medrese geniş İslam Coğrafyasına yayılmış, asırlarca farklı devletlerin eğitim vazifesini üstlenmiş bir kurumdur. Medrese bünyesinde kullanılan kavram ve unvanlar zamanla değişse de tüm medreselerde kullanılan bazı değişmez kavramlar bulunmaktadır. Bilhassa Osmanlı döneminde medrese etrafında şekillenen kavram ve uygulamalar birer kültür haline gelmiştir.

İlme büyük önem verildiğinden dolayı kundaktaki bebeklere ilim okumayla ilgili ninniler, maniler söylenmiştir.³⁶ Daha çocuk mektepe başlarken “bed-i besleme” merasimi yapılmıştır. Bu merasimde güzel elbiseler giydirilerek bir at üstüne

³³ Mefail Hızlı, **Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim**, s.44.

³⁴ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.4.

³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s.40.

³⁶ Caner Arabacı, **Konya Medreseleri**, s.42.

bindirilen çocuğun önünde rahlesi ve üzerinde güzel işlenmiş kese içinde cüzü götürülür, arkada da akraba ve komşuları bir alay halinde onu takip ederek mektebe getirirlerdi.³⁷

Mektep ve medreselerde hâkim olan öğretme metodu sevdirek öğretme metodu idi. Bu bilgi 1578-1581 yılları arasında İstanbul'a gelen Alman seyyah tarafından teyit edilmektedir. Schweigger, o yıllarda İstanbul'da eğitimin ne kadar yaygın olduğunu anlattıktan sonra çocukların Almanya'daki gibi sertlik ve korku yöntemiyle eğitilmediğini ifade eder. Osmanlıların cezalandırma konusunda sabırlı ve ölçülü davrandığını, çocukların Hristiyan adetlerinde olduğu gibi kızcılık sopasıyla dövülmediğini anlatır. Bu davranışın öğretmene en çok yakışan davranış olduğunu ve övülmeyi hak ettiğini belirtir.³⁸

Talebelere danışmend, suhte, şakirdan, tilmiz gibi isimler verilmiştir. Bu isimler coğrafya ve döneme göre değişse de talebeler arasındaki bir hiyerarşiye dayanmaktadır. Sahn-ı Seman medreselerinde okuyan, 7-8 yıldır ilim tahsil etmiş talebeye danışmend denilmiştir. Danışmend'lere eğitmeleri için "çömezler" verilmiştir. Çömezler, en alt kademedeki talebeler olup hem ders okumuş hem de danışmendlerin hizmetini görmüşlerdir. Bu uygulama sadece üst kademe talebeye ilim okumak için zaman kazandırmaktan öte; büyük-küçük talebe arasında usta-çırak iletişimini kurmayı amaçlamıştır. Yaşı büyük talebenin çömeze bilgi, görgü, ahlak kazandırması beklenmekte, böylelikle medresede otomatige bağlanmış bir düzen ve alt disiplin oluşturulmaktadır.³⁹ Yaygın kullanılan "çok okumuş, yazmış olmak" anlamındaki "mürekkap yalamak" deyimini medreseli talebelerden gelmektedir. Talebeler ders dinlerken divite bandırdıkları kamışla kitabının kenarına not düşerlerdi. Yanlış yazdıklarında ise parmaklarını yalayıp mürekkebe sürdükten sonra düzelterek

³⁷ Cahid Baltacı, **Maarif Sistemimiz**, s.14.

³⁸ Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk**, çev. Selma Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s.127.

³⁹ Caner Arabacı, **Konya Medreseleri**, s.50-52.

yazarlardı. Bu yöntemden dolayı dersten çıktıklarında “ağızları kara” olurdu. O yüzden çok tahsil görüp hoca olmuş kişiler “Epice mürekkep yalamış” diye övülmüştür.⁴⁰

Muid, talebelere dersi tekrarlayan; müzakereci, müderris yardımcısıdır. Müzakere, talebelerin karşılıklı olarak birbirine soru sormak suretiyle o gün okunan dersi tekrarlamasına denir. Temessuk, bir müderrisin dersine devam eden talebenin dersten başarılı olup bir üst dersi okuyabileceğine bir kanıt mahiyeti taşıyan belgedir.

İcazename, okunması gereken ilimleri gereği gibi okuyarak tamamlayan ve bu söz konusu dalda talebe yetiştirmeye ehil görülen kimseye verilen belgedir. İcazename halkın da katılım sağladığı ‘İcazet Merasimi’ ismi verilen törenlerle mücazlara verilmiştir. Medreselerin bulunduğu yere göre bu merasimlere yüksek mertebeden kişiler katılım sağlar; sultanların icazet merasimlerine sık sık katıldığı bilinmektedir. İcazet alacak mücazların ailelerinin yanı sıra civarda ikamet eden ahali de icazet merasimlerinin davetlisi olarak katılım göstermiştir. Böylece medrese yaygın eğitim dışında özel günlerde de kapısını halka açmıştır.

Halkla iletişimin bir diğer örneği ise talebelerin üç aylarda⁴¹ veya Ramazan ayında medresenin tatil olmasıyla birlikte köy ve kentlere dağılarak hocalık yapmasıdır. Bu süreçte hem toplumun din hizmetlerine katkı sağlanmış hem de talebelerin medresede öğrendiklerini uygulamalı eğitimle pekiştirmesi sağlanmıştır.⁴² Buna farklı dönemlerde farklı isimler verilmiş olsa da yaygın adı “cerre çıkmak”tır.

Mülazemet, medreseden mezun olmuş kişinin müderris olarak göreve başlamadan önce yaptığı staj görevi için kullanılmıştır.⁴³ Matlab defterine ismi yazılarak görev bekleyen bu mezunlara “mülazım”, bekleme süresine ise “nevbet” denilmiştir.⁴⁴

⁴⁰ Caner Arabacı, **Konya Medreseleri**, s.64.

⁴¹ Caner Arabacı, **Konya Medreseleri**, s.55.

⁴² Mübahat Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s.16.

⁴³ Cahid Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda**, s.108-116.

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s.55-62.

Bekleme süresi sonunda atama yazısı olarak nitelendirilebilecek “ruûs” belgesinin alınabilmesi için mülazımlar ruûs imtihanına tabi tutulmuştur.⁴⁵

Müderris, belirli bir tahsil gördükten sonra mezuniyet belgesi olarak tanımlayabileceğimiz icazet veya beratla medreselerde ders okutan hocaya verilen isimdir. Halk tarafından müderrislere “Mekremetlü (kerem sahibi) Efendi” şeklinde hitap edilmiş, kendilerine sadece Müslümanlar değil, gayrimüslimler de saygı göstermiştir. Müderris, eğitim faaliyetleri dışında talep halinde kadı ve yöneticilere yol gösteren bilgin bir şahsiyettir. Kadıların çözümünde zorlandığı davalarda müderrise danışması yasaldir. Müderrisler halkın içerisinde olmuş, camilerde ders vererek yaygın eğitim gerçekleştirmiş, mahkemelerde şahitlik etmiş, toplumsal tepkiye neden olan olaylara birer aydın olarak müdahalede bulunmuş, cemiyetler kurmuş, mecmualar çıkarmışlardır.⁴⁶ Müderrislerin cami dersleri; yaş, seviye, meslek, sosyal statüden bağımsız olarak tüm topluma açıktır. Bu uygulama yükseköğretim ve halk arasındaki sosyokültürel iletişim açısından önemlidir.⁴⁷

Mütevelli; vakfiyece belirlenmiş kurallara göre medresenin idari ve ekonomik işlerini yürüten görevli veya görevlilere denir. Ayrıca mütevelliye yardımcı olarak medresenin idari işlerini yapmakla vazifeli bevvab(kapıcı), ferraş(temizlikçi), aşçı gibi ücretli personel bulunmaktadır.⁴⁸

Medrese bir vakıf kurumu olması, o muhitteki sakinlerin çocuklarının eğitim aldığı bir hayır müessesesi olması hasebiyle etrafıyla ilişki içerisinde. Böylece medrese; yaygın eğitim ve icazet merasimi gibi programlar vesilesiyle halka mal olmuştur. Bu yüzden insanlar vakıf yapmak suretiyle bu müesseseleri kurmak için birbiriyle yarışmıştır.⁴⁹

⁴⁵ Zeynep Ahunbay, "Medreseler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, c.5, s.321.

⁴⁶ Caner Arabacı, **Konya Medreseleri**, s.4-48.

⁴⁷ Caner Arabacı, **Konya Medreseleri**, s.53.

⁴⁸ Caner Arabacı, **Konya Medreseleri**, s.24.

⁴⁹ Cahid Baltacı, **Maarif Sistemimiz**, s.13.

2.3 MEDRESE SAYILARI VE TÜRLERİ

Tarih boyunca kaç medrese kurulduğuna dair asırlara göre tasnif edilmiş düzenli bir bilgi mevcut olmamakla birlikte farklı yüzyıllara ait bilgiler mevcuttur. Kaynaklara göre 15. ve 19. asırlar arasında İstanbul'a yaklaşık 500 medrese yapılmıştır.⁵⁰ Rumeli Kazaskerliği'nin bir kaydına göre 17. asırda Galata ve Üsküdar hariç olmak üzere İstanbul'da 131 medrese mevcuttur.⁵¹ 1910 yılında yayınlanan bir istatistiğe göre İstanbul'un tamamındaki medrese sayısı 278, Osmanlı Devleti bünyesindeki toplam medrese sayısı ise 2940 olarak belirlenmiştir.⁵² Bu sayılar medreselerin Osmanlı coğrafyasına ne derece yayıldığını göstermektedir. Medreseler fetihlerle birlikte Anadolu'dan Afrika'ya; Balkanlar'dan Ortadoğu'ya kadar tüm Osmanlı coğrafyasına ulaşmıştır.

Cumhuriyet sonrası dönemde yıllara göre medrese sayılarına dair düzenli bir bilgi olmasa da farklı tarihlere ait tespitler bulunmaktadır. Buna göre; 1980 yılında İstanbul'da medrese sayısı 80 adet olarak belirlenmiştir.⁵³ 2018 itibariyle harap da olsa varlığını sürdüren medrese sayısı 67 olarak tespit edilmiştir.⁵⁴

Medrese sayısı hususundaki durum medrese türleri için de geçerlidir. Medreseler farklı parametrelere göre çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur. Verdikleri eğitime göre en kabul gören tasnif Baltacı'ya aittir. Buna göre eğitim kurumları sıbyan mektepleri ve medreseler olarak ikiye ayrıldıktan sonra medreseler iki ana başlıkta tasnif edilir.

⁵⁰ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.26.

⁵¹ Yaşar Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, s.31.

⁵² Caner Arabacı, **Konya Medreseleri**, s.30.

⁵³ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.26.

⁵⁴ Sabri Şakı, "**Osmanlı Dönemi Medrese Yapılarının Yeniden İşlevlendirilmesi: Kepenekçi Sinan Medresesi Örneği**", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, 2019, s.40-44.

Umumi Medreseler: Devletin eğitim, din hizmetleri, hukuk hizmetleri ve devlet görevlisi olarak ihtiyaç duyduğu elemanları yetiştirmek üzere dini ilimlerle birlikte mantık, matematik gibi akli ilimlerin de okutulduğu medreselerdir.⁵⁵

Mesleki (İhtisas) Medreseler: Bazı kaynaklarda ihtisas medreseleri olarak nitelendirilen bu medreselerin tümü umumi medreselerin üst merhalesi olarak konumlandırılmamıştır. Bazılarına giriş için umumi medrese mezunu olmak şart olsa da bu tasnif okutulan derslerin ağırlıklı olarak mesleğe yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Başlıca mesleki medreseler; Dar'ul Hadis, Dar'ul Kurra ve Daru't Tıp'dır.⁵⁶ Bu medreselerin mimari özellikleri ve müfredatları oldukça farklıdır. Bu yüzden medrese araştırmalarında farklı bir başlıkta incelenirler. İhtisas medreseleri bu tezin kapsamında olmayıp çalışma umumi medreseler ile sınırlandırılmıştır.

2.4 BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Medreseler kökü Asr-ı Saadete dayanan eğitim kurumlarıdır. İslam aleminde eğitim camide başlayıp bazı gerekçelerden dolayı müstakil binalara geçmiştir. Devlet eliyle medrese kurulması Selçuklu veziri Nizamülmülk ile başlamıştır. Selçuklular medreseyi bir vakıf kurumu haline getirerek kurumsallaşması için önemli bir adım atmıştır. Bu sistem Selçuklulardan Osmanlı'ya miras kalmıştır. İlk medresesi İznik'te kurulan Osmanlı, başkentlerini birer ilim merkezi haline getirmiştir. Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman sisteme getirdikleri yeniliklerle medreseye çağ atlatmışlardır. Umumi ve Mesleki olarak ikiye ayrılan medreselerin sayısı tam olarak bilinmekle birlikte sadece İstanbul'a 15. ve 19. asırlar arasında 500 adet medrese inşa edildiği bilinmektedir. Zamanla çeşitli nedenlerle bu medreseler yıkılmış, günümüze ulaşamamıştır. Kayıtlara göre 1910 yılında İstanbul'da 278 medrese varken 110 yıllık süreçten sonra günümüze 67 adet medrese ulaşmıştır. Günümüze ulaşamayan medreselerin çoğu 20.yy'ın ilk yarısında yok olmuştur.

⁵⁵ Cahid Baltacı, **Maarif Sistemimiz**, s.14-21.

⁵⁶ Cahid Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda**, s.81-83.

Bu bölümün neticesinde Nizamiye Medreseleriyle başlayıp Süleymaniye Medreseleriyle altın çağını yaşayan medreselerin kurumsallaşma adına aşağıdaki aşamaları gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür:

- Belirli müderris kadrosunun oluşumu,
- İşleyişi sağlayan idari ve hizmetli kadrosunun oluşumu,
- Diğer işlevlerden farklılaşan fiziki yapısıyla medrese binası,
- Talebe odası, derslik, revak, avlulu plan gibi özgün mimari özellikler,
- Farklı şehirlerde benzerlerinin yapılmasıyla şubeleşme,
- Vakfedilen ‘akar’lar ile sağlanan sürdürülebilir finansal yapı,
- Eğitimin ücretsiz olması ve talebelere harçlık verilmesinden dolayı eğitimde fırsat eşitliğinin temini,
- Mezunların devlet kurumlarında görevlendirmesi yoluyla ortaya konan istihdam modeli,
- İslam ilimleri dışında müspet ilimlerin okutulmasıyla teknik/idari personel ihtiyacının karşılanması,
- Farklı basamaklarla kurgulanan eğitim modeliyle eğitim ve öğrenci düzeyinde standart oluşturulması,
- Örgün eğitimin dışında halka açık derslerle yaygın eğitimin gerçekleştirilmesi,
- Toplumla kurduğu çok yönlü ilişkiyle oluşturduğu sosyokültürel olgu,

Tüm bu özellikler medresenin devlet sistemi ve toplum hayatının önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. Bölümün satır aralarında medresenin vakıf kurumuyla olan ilişkisine değinilmiştir. Vakıfla ilişkisi irdelenmeden medreseyi doğru tahlil etmek mümkün olmayacağından dolayı sıradaki bölümde medrese-vakıf ilişkisi değerlendirilecektir.

3. VAKIF İLE MEDRESE İLİŞKİSİ

Vakıf ile medrese ilişkisinin detayları incelendiğinde vakıf kurumunun medresenin kurumsallaşması, sürdürülebilirliği ve medrese yapılarının günümüze ulaşmasında başat bir rol üstlendiği ortaya çıkmaktadır. Vakfın gayesi ile koruma konusu arasında ilginç detaylar barındıran bir paralellik söz konusudur. Detaylara geçmeden önce vakıf kurumunu tarihsel gelişimini içerecek şekilde tanımak önemli görülmektedir.

3.1 VAKIF KURUMUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

Sözlükte “durmak; durdurmak, alıkoymak” anlamındaki vakıf (vakf) kelimesi terim olarak “bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi” şeklinde özetlenebilecek; hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder. Vakfın kurucusuna vâkıf, vakfedilen mala mevkuf denilmiştir.⁵⁷

Vakfın geçmişi medrese gibi Asr-ı Saadete dayanır. İslam dünyasında Hz. Peygamber (s.a.v)’den başlayarak devam edegelen infak geleneği vardır. Ayrıca sadaka-i cariyeye İslam hukukçuları ve hadis alimleri tarafından vakıf olarak tercüme edilmiştir. Kaynağında Kur’an ve Hadis gibi İslam dininin en önemli iki kaynağı bulunduğundan dolayı vakıf Müslümanlar için dini bir müessese, vakıf kurmak ise ibadettir. Vakıf muamelesinde hayır niyeti bulunduğu için İslam Hukukçuları vakfın gayesinin kurbet olmasını yani sevap ve ibadet olan bir fiile vesile olmasını şart koşmuştur.⁵⁸ Ertem, konuyu şöyle açıklamıştır: ⁵⁹ “...İslam Hukukçuları vakfın gayesinin kurbet kasti olmasını yani sevap ve ibadet olan bir fiile vesile olmasını şart koştuklarıdır. Vakfın amacının hayırlı bir işe yönelik olması gerekir. Allah’a isyan veya bünyesinde kötülük taşıyan herhangi bir amaç “vakıf” adını alamaz. Hayırlı bir amaç için kurulan vakıf yoluyla vakfedenler Allah’ın rızasına kavuşmayı umarlar. Vakfetme-Allah rızası

⁵⁷ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012, c.42, s.475-476.

⁵⁸ Adnan Ertem, “Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara, 2011, Sayı 36, s.50.

⁵⁹ Adnan Ertem, “Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar”, s.57.

ilişkisi ister istemez vakıf muamelesine ibadet vasfı kazandırmaktadır. Zaten kişiler de yıllarca ibadet niyetiyle vakıf kurmuşlardır.” Müslümanların nezdinde ibadet olan bu müessese İslam dünyasında yaygınlaşmış, Osmanlı döneminde altın devrini yaşamış; bugün merkezi ve yerel yönetimlerin görevleri arasında yer alan pek çok ekonomik, sosyal ve kültürel görevleri üstlenerek toplum ve ferd hayatının her alanında etkili olmuştur.⁶⁰

Bir vakfın yönetim, işleyiş, vakfedilen maldan kimlerin hangi esaslara göre yararlanacağı ve bunların miktarları gibi kural ve kaideler “vakfiyye” adı verilen, kadılar tarafından incelenip onaylanan belgeye kaydedilmiştir. Vakfiyedeki şartlara bir zaruret bulunmadıkça uyulması gerektiği hususunda İslam hukukçuları ittifak etmiştir. Vakfedilen kamuya mal olmuş demektir, satılamaz, hibe edilemez, hiçbir şekilde temellük edilemez.⁶¹ Vakıfları korumaya yönelik tutum fakihlerce “Vâkıfın şartı şarinin nâssı gibidir”(vakfedenin şartları, kanun koyucunun değiştirilemez hükümleri gibidir) kuralıyla tarif edilmiştir.⁶²

Vakıf müessesesi vakfiyesinde yazılan kurallar çerçevesinde ebedülebet var olma istidadı taşır. Uzunçarşılı, vakıfların dokunulmazlığını şöyle tarif eder; “...Şayet vakıf yaptırılan memleketler herhangi bir İslam devleti tarafından ele geçirilse bile yapılan vakıflar ve bunların hükümleri orayı elde etmiş olan hükümdarların tasdikiyle muteber olurdu. Bunun gibi Osmanlı beyliği Anadolu’ya yayılarak oradaki beylikleri elde ettikten sonra eskiden beri devam edip gelen bu tesisleri, gayrimüslimlerin dâhil olmak üzere vakıf şartları mucibince tamamen tanımıştır...”⁶³

Osmanlı döneminde fethedilen topraklarda var olan vakıflar korunduğu gibi vakıf eserleriyle de şehirler imar ve ihya edilmiştir. Bu bilinçle birçok cami, medrese, kervansaray, çeşme, imaret, bedesten, kütüphane, şifahane gibi müesseseler teşkil

⁶⁰ Görgün Özcan, **Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar**, Yeditepe, İstanbul, 2017, s.116.

⁶¹ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", s.478.

⁶² Görgün Özcan, **Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar**, s.117.

⁶³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s.3.

edilmiştir.⁶⁴ Vakıf eserleri olarak anılan bu yapılar günümüzde birer kültürel miras olarak mevcudiyetini sürdürmektedir.

3.2 MEDRESE KURMA SÜRECİNİN BİR PARÇASI OLARAK VAKIF

Gelir getirici gayrimenkul vakfetmek medrese kurma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı'nın kuruluş döneminden örnek vermek gerekirse; Bursa'da bir gönüllü, medrese kurmak istediğinde sırasıyla aşağıdaki süreç işlerdi.⁶⁵

- Gönüllü, şehrin mimarbaşısının izni ve yardımıyla sahibi olduğu arazinin üzerine binayı inşa ettirerek fiziki gerekliliği sağladı.
- Kendi malından medresenin her türlü giderini karşılayacak, bakım ve onarımlarını yaptırabilecek kadar gelir getirici vakıf kaynaklarını tespit eder; sürdürülebilir finansal kaynakları sağlamış olurdu.
- Mütevelli için isim(leri) belirleyerek mahkemeye onay için başvururdu. Böylece medresenin yönetim ekibini planlamış olurdu.
- İnşa edilen medresenin fiziki özelliklerini belirterek medrese personeli ve talebelere günlük ne kadar ücret ödeneceğini beyan eder; medresenin giderlerine dair planlama yapmış olurdu.
- Medrese için vakfedilen yerler, ne kadar gelir getireceği, nelere harcama yapılabileceği, vakfın nasıl idare edileceği gibi detayları içeren vakfiyenin tescil edilmesini ister. Böylece yönetim ve finansal ilkeleri kayda geçirerek başvurusunu yapmış olurdu.
- Şahitler huzurunda uygun görüldüğü takdirde mahkeme tarafından tescil edilen vakfiyenin bir nüshası vakfi kuran kişiye verilir; bir nüshası mahkeme siciline eklenir; bir nüshası da evkaf defterine işlenmek üzere İstanbul'a gönderilir. Böylece medresenin kuruluşu resmileşmiş olurdu.

⁶⁴ Görgün Özcan, **Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar**, s.135.

⁶⁵ Mefail Hızlı, **Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim**, s.37-38.

Bu süreçten anlaşılacağı üzere medrese, vakıftan ayrı düşünülemez bir ilişkiyle gelişimini sürdürmüştür. İslam dünyasında medreselerin büyük bölümü vakıf olarak yapılmıştır. Vakıfla ilgili hukuki, idari ve finansal konular vakfiye denemeleriyle kurallara bağlanmıştır. Vakfiyede gelir, gider, okutulacak dersler, hangi mezhebe göre eğitim verileceği, müderrislerde bulunması gereken vasıflar, müderris yardımcısı) sayısı gibi konular detaylı ve açık bir şekilde kaydedilmiştir.⁶⁶

Literatürde “akar” olarak anılan vakıf gelirleri medreselerin “finansal sürdürülebilirlik” bağlamında kurumsallaşmasına önemli bir katkı sunmuştur. Bu modelin ne kadar güçlü olduğunu Abbasi döneminde faaliyet gösteren Mustansırıyye Medresesi örneğiyle anlamak mümkündür. O dönem 400 müderris ve çalışanın bulunduğu medresenin tüm ihtiyaçları bir vakıf tarafından karşılanmaktaydı.⁶⁷ Müderrislere dolgun maaş, talebelere ücretsiz yemek ve barınma imkânına ek olarak ayda 1 altın dinar veren⁶⁸ medresenin tüm giderlerinin vakıftan karşılanıyor olması medrese-vakıf ilişkisinin ne kadar sağlıklı kurgulandığını göstermektedir.

Eğitim kurumlarının tarih içerisindeki en önemlilerinden biri olan Nizamiye medreseleri de vakfa dayanmaktaydı. Nizâmülmülk, Bağdat’ta medreseyi kurduktan sonra finansal sıkıntı yaşanmasın diye bol ve sürekli bir gelir temin etmiştir.⁶⁹ Medresenin giderleri için tarım arazisi ve emlakta oluşan vakıfları tahsis etmiştir. Böylece müderris ve talebelerin geçim sıkıntısından uzak bir şekilde ilime odaklanmalarını tahkim etmiştir.⁷⁰ Fatih Sultan Mehmet Han da kurduğu Sahnı Seman medreselerinin giderleri için gelir getirici gayrimenkuller vakfetmiştir.⁷¹ Bu örnekler medrese için vakıf kurmanın imkânlarla ilgili bir durum olmadığını göstermektedir.

⁶⁶ Aptullah Kuran, **Anadolu Medreseleri**, s.1-4.

⁶⁷ Fuat Sezgin, **İslam’da Bilim ve Teknik**, TÜBA Yayınları, Ankara, 2007, c.5, s.65.

⁶⁸ Aydın Sayılı, **Yüksek Öğretim: Medrese**, s.6.

⁶⁹ Aydın Sayılı, **Yüksek Öğretim: Medrese**, s.7.

⁷⁰ Ahmet Ocak, **Selçuklu Devri Üniversiteleri: Nizamiye Medreseleri**, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2017, s.125-126.

⁷¹ Ziya Kazıcı, “Osmanlı’da Vakıfların Eğitime Katkısı” **Vakıf Medeniyeti 2011 Yılı Eğitim Sempozyumu**, editör Mehmet Kurtoğlu, Ankara, 2012, s.23.

Zira sultanın kurduğu bir müessesede finansal sıkıntının yaşanması beklenmez. Bu tercih medreseyi vakıf marifetiyle otonom ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmaya yöneliktir. Medrese için vakıf kurma uygulaması sadece Bursa, İstanbul gibi başkentlik yapmış şehirlerde değil, taşrada da aynı şekilde gerçekleşmiştir. Örneğin Urfa Yusuf Paşa Mektebi için şehre 1 saat uzaklıktaki Sırrın Köyü'nün bütün arazisi vakfedilmiştir.⁷² Balkanlardan örnek vermek gerekirse bugün Bosna Hersek sınırlarında kalan Gazi Hüsrev Bey Medresesi vakıf gelirleriyle 1859 yılında inşa edilmiştir.⁷³ Tunus'taki Sadıkiyye Medresesi'nin 1875 tarihli vakfiyesinde "*Vakfedilen bu gayrimenkullerin gelirleri, hocaların maaşlarının ödenmesi ve medrese öğrencilerine harcanmak üzere tahsis edilmiştir.*" kaydının bulunması durumun Afrika coğrafyasında da farklı olmadığını göstermektedir. Bu bilginin yer aldığı doktora tezine göre vakıf şartlarının katı olması nedeniyle işgalciler 1900lü yılların başında vakıf gelirlerini ele geçirme konusunda oldukça zorlanmıştır.⁷⁴

3.3 MEDRESE YAPILARININ KORUNMASI BAĞLAMINDA VAKIF

Tarihi eserlerin gelecek nesillere aktarılması için kritik bir kavram olan *koruma* kavramı dünyada II. Dünya Savaşının yarattığı tahribattan sonra gündeme gelmiş; bünyesinden çeşitli uluslararası sözleşme ve kurumlar çıkararak gelişmiştir. Ülkemizde koruma bilincinin geç oluştuğuna, dünyadaki bu sürece geç dahil olduğuna; dolayısıyla birçok eserin bu sebeple tahrip olduğuna dair bir özeleştiri vardır. Oysa geçmişi yüzyıllar öncesine dayanan vakıf sistemi mimari eserlerin korunması ve gelecek nesillere aktarılması için dikkatle incelenmesi gereken detaylar içermektedir.

⁷² Ziya Kazıcı, "Osmanlı'da Vakıfların Eğitime Katkısı" s.24.

⁷³ Semavi Eyice, "Gazi Hüsrev Bey Külliyesi", TDV **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1996, c.13, s.458.

⁷⁴ Laroussi Mohamed, "**19. Yüzyıl İle 20. Yüzyılın İlk Yarısında Tunus'ta Vakıflar**" yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2009, s.114-119.

3.3.1 Bakım/onarım ve koruma

Yapının korunması için en gerekli uygulama sürekli bakım/onarımdır. Vakıf kurumu, bir hizmetin sonsuza kadar sürdürülmesini hedeflediği için yapıların onarımı temel mesele olarak kabul edilmiştir.⁷⁵ Vakfiyelerde onarımla ilgili hükümler yer almış; kurşuncu, taşçı vb. ustalara verilecek ücretler belirtilmiştir. Böylece bakım/onarım, yapının kötü duruma gelmesine olanak tanımadan düzenli olarak yapılmış, eserlerin özgün ayrıntılarının korunması sağlanmıştır.⁷⁶

Vakfiyelerde kiracılara, mütevellinin olmadığı veya gelirin onarıma yetmediği durumlarda kadı onayıyla kiraya karşılık onarım yapma yetkisi verilmiştir.⁷⁷ Osmanlı dönemi vakıf sistemini araştıran İslam hukukçularının tamamı vakıf eserlerinin onarım ihtiyaçlarının, vakıf mütevellisinden onay almaya gerek olmaksızın karşılanabildiği konusunda hemfikirdir.⁷⁸ Ayrıca onarımın yapılması için vakfiyede madde olup olmaması sonuca etki etmez. Hatta vakfi kuran kişi harap olması durumunda tamir edilmemesini şart koşsa bile uygulama değişmez. Zira böyle bir şart vakfın amacına aykırıdır. Vakıf eseri harap haldeyken gelirlerin sarf edilmesinde tüm önceliğin onarıma verilmesi; bu önceliği sultanın emrinin dahi değiştiremiyor⁷⁹ olması, onarıma verilen öneme işaret etmektedir. Hatta fakihler, ihtiyaç halinde vakfın bakım ve onarımı için belirli şartlar içerisinde vakıf adına borçlanmanın câiz olduğunu hükmetmişlerdir.⁸⁰ Böylece vakıf eserlerinin onarımı ve gelecek nesillere aktarılması için alternatif bir kaynak kullanılabilmiştir.

Aynı şekilde vakıflar, medreseye devamlı bir gelir sağlamakla yüzyıllar boyunca tamirini ve devamlılığını temin etmiştir. Zira vakfiyede belirtilen şartlarla bir yönetim

⁷⁵ Tuba Akar, "Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması", **TAYKON 2011 Bildiriler Kitabı**, İstanbul, 2011, s.1

⁷⁶ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.109.

⁷⁷ Tuba Akar, "Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması", s.2.

⁷⁸ Mefail Hızlı, "Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:6, Bursa, 1994, s.55.

⁷⁹ Mefail Hızlı "Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe", s.55.

⁸⁰ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", s.478.

ekibi ve finans yönetimine kavuşan medreseler, onarıma ihtiyaç duyduğunda yeterli gelir varsa onarım mevcut prosedürler içerisinde kolaylıkla yapılmıştır. Birtakım anlaşmazlıklardan dolayı onarım konusunun ilgili mercilere intikal ettiği Osmanlı dönemi mahkeme kararlarından anlaşılmaktadır.⁸¹ Bu tür durumlarda kadılar bilirkişilerden destek alarak onarımın kimin tarafından ve ne kadar ödenekle yapılacağını tayin etmiştir. Söz konusu kayıtlarda İplikçi Medresesinde gerçekleştirilen 67,5 kuruşluk⁸² basit onarım örnekleri olduğu gibi; Lala Ruzbe Medresesinde gerçekleştirilen 100 altınlık⁸³ esaslı onarım örnekleri de mevcuttur. Bu örnekler eserlerin ayakta kalması için onarım konusunun geniş bir yelpazede ele alındığını ve modern koruma pratiklerine benzer uygulamaların mevcut olduğunu göstermektedir. Bugün benzeri olmayan bazı uygulamalar da mevcuttur. Bunlardan biri Osmanlı'da asırlarca uygulanan *rakabe* uygulamasıdır.

3.3.2 Rakabe uygulaması

Medrese gelirinin onarıma yetmediği durumlarda konu kadıya intikal etmiştir. Bu tür durumlarda uygulanan yöntemin örneklerine Bursa Şeriyeye Sicilleri'nden ulaşılmıştır. Kayıtlarda *rakabe* ismiyle geçen uygulamanın XV. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyılın sonlarına kadar sürdürüldüğü kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁸⁴ Kelime anlamı “beklemek, korumak, muhafaza etmek, koruyuculuk, gözeticilik” olarak açıklanan “rakabe”nin ıstılah anlamı İslam hukukunda vakıf başlığı altındaki tamir ve inşaa konusundaki bir uygulamaya işaret etmektedir. Bu uygulama vakıf gelirinin eser onarımına yetmediği durumlarda hayata geçirilmiştir. Rakabe, vakıftan yararlananlara verilen hizmet ve personel maaşları dahil tüm giderlerin geçici bir süreliğine durdurularak onarıma kaynak sağlanması şeklinde açıklanabilir. Rakabe uygulaması, Osmanlı hukukunun koruma kavramını 1400'lü yıllarda sistemleştirdiğinin bir

⁸¹ Zeki Atçeken, **Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı Ve Kullanılması**, TTK Kurumu, Ankara, 1998, s.188-270.

⁸² Zeki Atçeken, **Konya'daki Selçuklu Yapılarının**, s.203.

⁸³ Zeki Atçeken, **Konya'daki Selçuklu Yapılarının**, s.212.

⁸⁴ Mefail Hızlı, “Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe”, s.54.

kanıtıdır. Örneğin; 1576 yılında mütevellinin başvurusu üzerine mahkeme tarafından görevlendirilen bir heyet Çendik Medresesi ve vakfa ait dükkânların onarımı için keşif yapmış, vakfın gelir ve giderlerini inceledikten sonra rakabenin gerekli olduğuna “*Bir buçuk yıl rakabe olmak ile ancak ta’mir olunur.*” ifadesiyle hükmetmiştir.⁸⁵ Rakabe’nin inisiyatifle değil, mahkeme süreçleriyle gerçekleştiriliyor olması işin ciddiyetini ve Osmanlı hukukunda bir yeri olduğunu ortaya koymaktadır.

3.3.3 İşlev değişikliği

Lateratürde *istibdâl* olarak geçen vakfın başka bir vakfa dönüştürülmesi konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte en müsamahalı yaklaşıma göre; malın kendisinden yararlanılamaz hale geldiği veya gelirinin masrafını karşılamadığı durumlarda yeniden işlevlendirme mümkün olabilmektedir. Ancak bu uygulama kadı kararıyla mümkün olabilmektedir. Bu durumda da vakfın rayiç bedelin altında satılmaması ve satış bedeliyle aynı maksatlı daha iyi bir vakfın kurulması şarttır.⁸⁶

Vakıf hukuku vakfın amacının değiştirilmesini tek şarta bağlamıştır. Gayenin değiştirilmesi konusunda tek tasarruf sahibi *vakîf* (vakfı kuran kişi)dir. İstisnai olarak harap ve onarımı mümkün olmayan hale gelmiş vakıflara ait gelirlerin başka vakıflara aktarılmasına olanak verilmiştir. Lakin aktarılan vakfın aynı amaçları taşıyor olması şart kabul edilmiştir. Yani harap hale gelen bir medresenin gelirleri ancak başka bir medreseye devr edilebilmektedir. Vakıf hukukundaki bu kararlı tutum, vakfeden kişileri yeterli akarı sağlamadığı takdirde eserlerinin uzun ömürlü olmayacağına dair bir kanaate ulaştırmış ve daha fazla akar sağlamaya yönlendirmiştir.⁸⁷

⁸⁵ Mefail Hızlı, “Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe”, s.57-58.

⁸⁶ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, s.478.

⁸⁷ Tuba Akar, “Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması”, s.3.

3.3.4 Kiralama usulü ve vakıf eserlerini zarar verenlere karşı yaptırımlar

Vakıf mallarının işletilmesi veya kiraya verilmesi gibi kısıtlı tasarruflar vakfiyedeki şartlara göre veya üst makam kararları neticesinde rayiç bedellerle yapılmıştır.⁸⁸ Vakıf hukukunda kiralama sürelerinin kısa (toprakta 3 yıl, binada 1 yıl) olması benimsenmiştir. Kiralamalardan maksat vakıf eserinin onarımına kaynak sağlanmasıdır. Kiracıya belli şartlarda kadıdan onay almak koşuluyla kira karşılığında onarım yapma yetkisinin verilmiş⁸⁹ olması kiracıya eserin devamlılığı için bir sorumluluk yüklendiğini göstermektedir.

İcraateyn isimli uygulamada uzun süreli kiralamalar da yapılmıştır. Bu uygulama onarıma kaynak sağlamak üzere gerçekleştirilen bir model olsa da iktisadi şartlar dolayısıyla kira gelirleri azalmış, bu durum da onarımlara olumsuz şekilde yansımıştır.⁹⁰

Vakıf hukukunun bir diğer önemli özelliği ise vakıf yapısına zarar veren kişilere ön görülen yaptırımlardır. Bu cürmü işleyen kişiler akarın tamir masraflarını karşılamakla ve hayratı eski haline getirmekle hükümlü kılınmıştır. Günümüzde vakıf eserlerine zarar verenlere maddi yaptırım olmakla birlikte eski halen getirme hükmü bulunmamaktadır.⁹¹

3.4 BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Bir malın sahibi tarafından hayır gayesine ebediyen tahsisi anlamına gelen vakıf, yüzyıllarca medreselerin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Medresenin giderleri için padişahların dahi vakıf kurmuş olması bu durumun maddi olanaklarla ilgili olmadığını; sürdürülebilir kurumlar için gerçekleştirilen bir gelenek olduğunu göstermektedir. Bu gelenek belli prosedürler içerisinde gerçekleştirilmiştir. Onay ve

⁸⁸ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", s.478.

⁸⁹ Tuba Akar, "Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması", s.2.

⁹⁰ Tuba Akar, "Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması", s.2.

⁹¹ Tuba Akar, "Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması", s.5.

denetleme makamı olan kadılığın gözetiminde vakıflar; bakım, onarım ve koruma alanında önemli bir görevi icra etmiştir.

Günümüze az sayıda medrese ulaşmasının en büyük nedenlerinden biri vakıf kurumunun ve medrese-vakıf ilişkisinin güç kaybetmesidir. Bundan sonraki bölümde medreseyi doğrudan ilgilendiren kurumların ortaya çıkış süreçleri incelenmiş, medresenin yeni yönetim sisteminde nasıl konumlandırıldığı ve onarım süreçlerinin yeni kurumsal yapıdan nasıl etkilendiği açıklanmıştır.

4. DEVLETİN YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE VAKIF VE MEDRESE

Osmanlı'nın kuruluş döneminden itibaren itici gücü olan vakıf ve medrese kurumu, duraklama ve gerileme dönemlerinde zorlu süreçlerden geçmiştir. Bundan sonraki kısımda devletin yeniden yapılanma sürecinde medrese ve vakfın konumlandırma serüveni birbirinden ayrı ele alınmıştır. Medrese özelinde süreç Tevhidi Tedrisatın kabul edildiği 1924 yılına kadar incelenmiştir. Diğer taraftan vakfın merkezileştirilmesine dair adımların atıldığı 1775'den günümüze kadar uzanan süreç medrese yapılarının akıbetiyle bağ kurulacak şekilde incelenmiştir.

4.1 YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE MEDRESELER

Yönetim, ordu ve sosyal kurumlarının üstünlüğü sayesinde büyük ilerleme kat eden ve Avrupa'nın ortalarına kadar fetihler gerçekleştiren Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıl sonlarından itibaren Rönesans, Reform ve Coğrafi keşifler karşısında bir duraklama dönemine girmiştir. Alınan askeri yenilgilerle duraklama dönemi gerileme dönemine evrilirken Osmanlı Devleti, Batı dünyasıyla siyasi ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirmiştir. Çeşitli ülkelere gönderilen elçilerle durum anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Çoğunlukla batı hayranlığıyla ülkeye dönen elçilerin Osmanlı'ya taşıdığı tecrübeler, özellikle eğitim alanıyla ilgili yeni fikirler meydana getirmiştir.⁹²

Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı askeri yenilgiler, kaybettiği topraklar, buna bağlı olarak ekonomide baş gösteren sorunlar hem vakıf eserlerinin harap olmasına hem de bu alana ayrılan gelirlerin azalmasına neden olmuştur.⁹³ Zira vakfa ait akarlar bazen uzun mesafedeki bir toprak olabilmektedir. Dolayısıyla elden çıkan topraklar elde kalan topraklardaki vakıfları doğrudan etkilemiştir. Bu tablodan finansal kaynağı vakıf olan medreselerin olumsuz yönde etkilenmesi⁹⁴ pek tabiidir. Zira söz konusu dönemde

⁹² Songül Keçeci Kurt, **Yabancı Okullara Karşı Osmanlı Refleksi: Özel İslam Mektepleri**, Hazine Yayınları, İstanbul, 2013, s.26.

⁹³ Adnan Ertem, "Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar", s.48.

⁹⁴ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.26.

Osmanlı'nın birçok kurumu gibi medrese de batılı devletlerin gerçekleştirdiği atılım karşısında yetersiz kaldığına dair eleştirilere hedef olmuştur. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren birçok kez medresede yapısal ve tedris biçimiyle ilgili düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır.⁹⁵ Müfredat değişikliği, dönemlendirme vb. ıslah çalışmaları savaşlardan dolayı istenildiği şekilde uygulanamamıştır. Bu çalışmanın konusu olmadığı için detayına girilmeyen söz konusu çabalar ilgili araştırmacılar tarafından incelenmeye değerdir.

Batılı devletler karşısında hissedilen eksiklik askeri alanda olduğu için öncelikle askeri alanda batı tarzı okullar açılmıştır. Bu okulların ilki 1773'te kurulan Mühendishane-i Bahri Hümayun'dur. Onu ordu ihtiyacına paralel olarak mühendislik, denizcilik, tıp gibi alanlarda uzman yetiştiren okullar takip etmiştir.⁹⁶ Tanzimat'tan önce açılan bu askeri okullar temel gerektiren ihtisas okulları olduğu için zamanla orta düzey eğitim verecek okullara ihtiyaç duyulmuştur. Böylece Tanzimat ile birlikte ilk ve orta derece olarak tanımlanabilecek sivil okullar Mekteb-i Rüşdiye ve Maarif-i Adliye ismiyle açılmıştır.⁹⁷ Sivil okullar farklı isimlerle yaygınlaşmıştır.

XIX. yüzyılın başlarında devlet, medreseyi kendi haline bırakarak tercihini yeni ve seküler okullar lehine kullanmıştır.⁹⁸ Osmanlı Devleti'nin son döneminde ihtiyacı olan elemanları medreseden değil, açtığı meslek okullarından temin etmesi⁹⁹ medresenin itibarının azalmasına neden olmuştur. Medresedeki verim ile devletin gösterdiği/gösterebildiği ihtimam arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla medreseyle ilgili çok fazla tezvirat olmakla birlikte medrese performansıyla devletin yükselişi ve gerilemesi arasında bir doğru orantıdan söz edilebilir.

⁹⁵ Cahid Baltacı, **Maarif Sistemimiz**, s.26.

⁹⁶ Songül Keçeci Kurt, **Özel İslam Mektepleri**, s.27.

⁹⁷ Cahid Baltacı, **Maarif Sistemimiz**, s.26.

⁹⁸ Yaşar Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, s.192.

⁹⁹ Mustafa Öcal, "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Gerçekleştirilen Medrese Islahatları Üzerine Bir Değerlendirme", **Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyumu**, editör Fikret Gedikli, Muş, 2012, C.1, s.87.

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde medresenin karşısına Darülfünun, meslek mektepleri, rüştiye, idadiye, sultaniyeler, azınlık okulları ve yabancı devletlerin açtığı okullar gibi pek çok eğitim kurumu çıkmıştır.¹⁰⁰ Medreselerin bazıları Evkaf'a; bazıları Meşihat'a bağlıyken batı tarzı okullar genelde Maarif Nezaretine bağlı bulunmaktadır. Batı tarzı okullar yönetim açısından kendi içinde birliğe sahip olmayıp Harbiye Nezareti, Ziraat Nezareti, Ticaret Nezareti vb. farklı kurumlara bağlı bulunmaktadır.¹⁰¹ Yönetimsel olarak farklılaşan durum aynı zamanda mektep-medrese ikiliği bağlamında tartışılmış, bir rekabet ve karşılıklı eleştiri ortamı yaratılmıştır. Söz konusu ortam Osmanlı'nın son dönemlerinde iki farklı ekolden iki farklı dünya görüşüne¹⁰² sahip nesiller yetiştirilmesinden ileri gelmektedir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında "milli eğitim" yoğun bir biçimde tartışılırken eğitim kurumları böyle bir resim vermektedir.

1923'te Muallime ve Muallimler Derneği'nin eğitim konulu konferansında konuşan eğitim bakanlarından Hamdullah Suphi; medrese taraftarlarını "*mektepe düşmanı*" olarak nitelendirmiş ve "*halkı yeni eğitim ve öğretmenlere karşı kışkırtmak*"la suçlamıştır. Artık ailenin okul eğitimine karışamayacağını, çocuğun devletin istediği biçimde yetiştirilmesi ve eğitimin birleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰³ Bu beyanlar yeni yönetimin kendi dünya görüşü ve gelecek vizyonuna göre bir nesil yetiştirme kararlılığına işaret etmektedir.

Söz konusu kararlılık 3 Mart 1924'te kanuna dönüşmüştür. Bugün hala tartışılan Tevhidi Tedrisat Kanunu'yla ülkedeki bütün eğitim ve öğretim kurumları, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlı olan veya vakıflarca yönetilen mektep ve medreseler Maarif Vekâleti'ne devredilmiştir. Kısa bir süre sonra Maarif Bakanı Vasıf Çınar kendisine

¹⁰⁰ Mustafa Öcal, "Medrese Islahatları Üzerine", s.87.

¹⁰¹ Recai Doğan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhidi Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitimi-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", **Türkiye'de Din Eğitimi Ve Öğretimi Bildiriler Kitabı**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999. s. 229

¹⁰² Cahid Baltacı, **Maarif Sistemimiz**, s.27.

¹⁰³ Recai Doğan, "Tevhidi Tedrisat Çerçevesinde", s.231.

devredilen medreseleri aynı kanuna dayanarak kapatmıştır.¹⁰⁴ Bu gelişmeler medrese yapılarının aniden işlevsiz kalmasına neden olduğu için medreselerin korunma sorunu açısından kritiktir. Özellikle İstanbul'daki medreseler kapatıldıktan sonra bozulmalar hızlanmış, birçok medrese yıkılarak yerine ilk ve orta dereceli okullar inşa edilmiştir.¹⁰⁵

4.2 YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE VAKIF KURUMU VE MEDRESEYE YANSIMALARI

Medreseler özelinde 1924 yılına kadar olan süreç yukarıdaki gibi gerçekleşmiştir. Medresenin kurumsallaşması ve sürdürülebilirliği için hayati önemi sahip vakıf kurumunun nasıl bir süreçten geçtiğini anlamak medreselerin günümüze erişen serüveni açısından önemlidir. Vakıf kurumunun merkezileştirilmesinin ilk adımlarının atıldığı 1775 yılından başlayıp günümüze kadar uzanan süreç medreseyi etkileyen yönleri vurgulanarak incelenmiştir.

4.2.1 Evkaf-ı Hümâyün Nezareti dönemi

Bir vakıf medeniyeti olan Osmanlı'da her türden vakfın kendi vakfiyeleriyle varlığını sürdürdüğü ve merkezi bir yönetimin olmadığı bir sistemden; Sultan I. Abdulhamid Han döneminde farklı bir sisteme geçiş süreci başlamıştır. Sultan I. Abdulhamid Han, Ocak 1775'de selatin vakıflarının idaresinde yaptığı değişiklikle Evkaf-ı Hümâyün Nezareti'nin temelini atmıştır. Babasının vefatından sonra Sultan II. Mahmud benzer bir yol izlemiş, yönetimi çeşitli mercilerde bulunan vakıfları Darbhane-i Amire Nezareti'nin emrine vermiştir. Daha sonra Ekim 1826'da Evkaf-ı Hümâyün Nezareti'ni kurmuştur.¹⁰⁶ Kuruluşundan sonra vakıfların tümü aynı anda nezarete bağlanmamıştır. 1834'ye kadar diğer vakıflar birer birer nezaretin bünyesine alınmış, artan işleri karşılamak üzere Nezaret'in teşkilatında da yenilikler yapılmıştır.

¹⁰⁴ Yaşar Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, s.190.

¹⁰⁵ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.26.

¹⁰⁶ Nazif Öztürk, "Evkaf-ı Hümâyün Nezareti", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1995, c.11. s.522.

Vakıf yönetiminin merkezileştirilmesinin altında batılılaşmayla birlikte güçlenen “bütün devlet gelir ve giderlerinin tek elden kontrolü” düşüncesinin etkisi yadsınamaz. Bununla birlikte kaybedilen topraklardan dolayı gelirsiz kalan vakıflara kaynak sağlanması ve müessesenin ıslahının hedeflendiği değerlendirilmektedir. Lakin bu hedefe ne kadar ulaşıldığına dair soruya yanıt vermek oldukça zordur.¹⁰⁷ Vakıf hukukunda onarım esas iken Nezaret’le birlikte onarım masraflarına birtakım kısıtlamalar getirilmiş olması ve bürokratik engeller¹⁰⁸ vakıfların merkezileşmesinin onarıma olumsuz yansıdığını göstermektedir.

Nezaretin kurulup vakıfların buraya bağlanmasından sonra artık medreselerin tamir işleriyle de Evkaf-ı Hümayun Nezareti ilgilenmeye başlamıştır. Vakfın bütçesi elverdiği takdirde tamiratın yapılmasına müsaade edilmiş, aksi durumda -eğer çok zaruri değil ise- tamir bir süre ertelenmiştir. Tamiratın beklemeye tahammülü olmaması halinde ise bütçeyi aşan kısmı daha sonradan tahsil edilmek şartıyla ödenip vakıf borçlandırılarak gerekli bütçe sağlanmıştır.¹⁰⁹

Çoğunlukla vakfın mütevelli heyetinden gelen tamir başvuruları Nezaret tarafından incelenip maliyetin tespiti için keşfi yaptırılmıştır. Keşiften sonra gereken bedelin hangi yılın Evkaf bütçesinde yer alacağı Nezaretçe belirlenmiştir. Vakti gelmeden veya tamir emri gelmeden onarıma başlamak mümkün olmadığından geçen zaman zarfında vakıf yapılarının daha da harap hale geldiği vakidir. Nitekim Çarşamba'daki Özdemiroğlu Osman Paşa Medresesi'nde böyle bir durum ortaya çıkmış; 1895 bütçesine alınması teklif edilen tamiratın yapılabilmesi için 1906 bütçesini beklemek gerekmiştir. Bu arada vuku bulan deprem, harabiyeti ve dolayısıyla masrafı iyice arttırmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁷ Adnan Ertem, “Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar”, s.48.

¹⁰⁸ Tuba Akar, “Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması”, s.3.

¹⁰⁹ Mübahat Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s.27.

¹¹⁰ Nazif Öztürk, “Evkaf-ı Hümayun Nezareti”, s.524.

Tanzimat'tan sonra bütün sultanların ve devletin ileri gelenlerine ait vakıf arazileri, Maliye hazinesi tarafından zaptedilip öşre bağlanmıştır. Bu vakıf arazilerinden elde edilen gelir ilk başlarda Evkaf Nezareti'ne tahsis edilmiş, lakin zamanla devlet bütçesinde meydana gelen açıkları telafi için kullanılmıştır. Aynı dönemde devlet borçlarını karşılamak için defalarca vakıf gelirlerine el koymuş, maliyenin vakıflara verdiği pay kesintilerle 1/4 derecesine indirilmiştir. Bu durum vakıfların harap hale gelmesine neden olmuştur.¹¹¹ Geliri azalan vakıf eserlerinin ihyası mümkün olmadığı gibi zamanla yıkılıp yok olduğu belirtilmektedir.¹¹²

4.2.2 Bir geçiş dönemi olarak Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti

Evkaf-ı Hümâyun Nezareti, 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiyye kanununa göre Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti olarak değiştirilmiştir. Bu karar ve devamında süreçle birlikte vakıfların bakanlık düzeyinde yönetilmesinden vazgeçildiğini göstermektedir. “Eğer bakanlık düzeyinden yönetilseydi, bugün nasıl bir tablo oluşurdu.” sorusu başka bir çalışmanın konusu olabileceği için geçilmiştir.

Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti, 3 yıl 10 aylık görev süreci boyunca İstiklal Savaşı'nın oluşturduğu zorlu ortam, merkez teşkilatta yapılan düzenlemelerin taşraya sirayet ettirilememesi gibi nedenlerden dolayı kayda değer bir varlık gösterememiştir.¹¹³ Bu nedenle vekalet dönemi, vakıf müessesesi için bir geçiş dönemi olarak değerlendirilmektedir. 1924 yılında Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun kabul edildiği gün Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak yerine iki kurum ikame edilmiştir. Böylece Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmuştur.

¹¹¹ Yaşar Sarıkaya, **Medreseler ve Modernleşme**, s.91-92.

¹¹² Adnan Ertem, “Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar”, s.49.

¹¹³ Adnan Ertem, “Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar”, s.52.

4.2.3 Evkaf Umum Müdürlüğü ile Maarif Vekâleti ayrımında medreselerin korunma sorunu

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte daha önce geliri merkezi yönetime aktarılan vakıfların mülkiyeti de merkezi yönetime aktarılmıştır. Avrupalı uzmanların destekleriyle¹¹⁴ alınan bu kararın topraktaki parçalı mülkiyeti ortadan kaldırarak merkezi yönetimin finansal gücünü artırmaya yönelik olduğu değerlendirilmektedir.

Hukukun Batılılaştırılması ve laikleştirilmesi, Osmanlı şeri hukuk sistemi yerine laik hukuk sisteminin kabul edilmesi, Osmanlı'nın köklü müesseselerini derinden etkilemiştir.¹¹⁵ Müesseselerin laikleştirilmesi aralıksız sürdürülmüş, vakıflar dini hizmet veren kurumlar olarak konumlandırılarak iktisadi ve sosyal hayattan el çektilmiştir. Tüm bu gelişmeler vakfın toplum yararı yönünü giderek zayıflamıştır.¹¹⁶

Tevhidi Tedrisattan sonra vakıflar tarafından idare olunan tüm medreseler akarlarla sağlanan gelirlerle birlikte Maarif Vekaletine devredilmiştir. Ayrıca merkezi vakıf idaresinin, mektep ve medrese için tahsis ettiği bütçenin Maarif Vekalatine aktarılması kararlaştırılmıştır. Hatta 12 yıl boyunca Evkaf Umum Müdürlüğü bütçesinden Maarif Vekaletine ödenmek üzere Maliye Vekaletine 140.000 lira ödeme yapılmıştır.¹¹⁷ Devri kararlaştırılan vakıf eğitim kurumlarına ait bina ve arsalardan işgalde olanların derhal boşaltılmasına karar verilmiştir. Evkaf Umum Müdürlüğüne ise istimlak bedeli ödemek koşuluyla kendi mülkünü kullanma hakkı lütfedilmiştir. Tüm bu uygulamalar ülkedeki eğitim-öğretim işlerinin Maarif Vekaletinin tek elinde yürütülmesi için yeni oluşturulan bu kurumun ekonomik ve siyasal anlamda domine edildiğini göstermektedir.

Kuruluşundan bir süre sonra Evkaf Umum Müdürlüğü bünyesinde “Tasfiye Komisyonu” oluşturulmuştur. Komisyon; vakıf mal varlığı ve hizmet alanlarını diğer

¹¹⁴ Adnan Ertem, “Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar”, s.53.

¹¹⁵ Adnan Ertem, “Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar”, s.54.

¹¹⁶ Nazif Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, VGM Yayınları, Ankara, 1983, s.117.

¹¹⁷ Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, TDV, Ankara, 1995, s.382.

kamu kurum ve kuruluşlarına devretmek, kendi teşkilat yapısını küçültmek ve personel sayısını azalmak için çalışmıştır. Tasfiye sürecinde vakfın özellikle taşra personeline mülki-idari erkân tarafından gerekli önemin verilmemesi; o dönemde çalışanlarıyla birlikte vakıf müessesinin gözden çıkarıldığını göstermektedir. Hizmet alanları ve mal varlığı çeşitli kamu kuruluşlarına dağıtılan vakıf müessesesinin Cumhuriyetin başlangıcından itibaren “toplumsal kurum” olma vasfı giderek zayıflamıştır.¹¹⁸

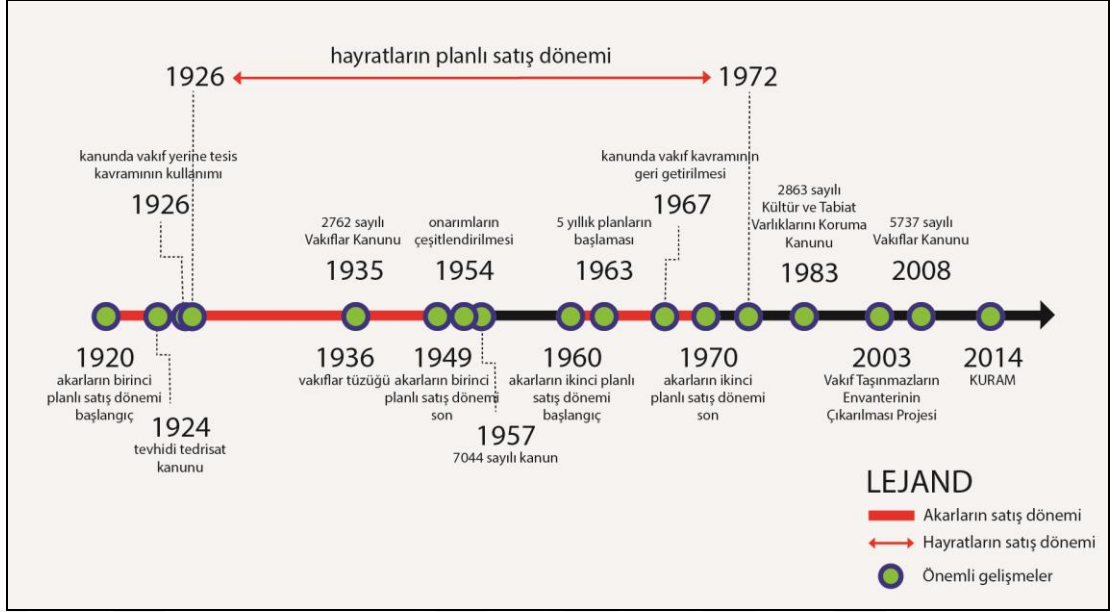
Oysa Osmanlı'nın ekonomik ve kültürel en değerli mirası olarak Türkiye Cumhuriyetine aktarılan vakıfların etki alanı oldukça genişti. Devraldığı mirasın büyük bölümü harap olan Evkaf Umum Müdürlüğü bunları onarmak yerine, bu harap yapıları ülkenin çehresine yakıştırmayarak satmaya, gelirini artırarak yeni başkenti imar etmeye yönelmiştir.¹¹⁹ Bu yaklaşımla vakıflara ait taşımazların önemli bir kısmı XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında devredilmiş veya satılarak elden çıkarılmıştır.

Cumhuriyetin ilanında günümüze vakıfları ve dolayısıyla medreseleri etkileyen çeşitli kırılma noktaları yaşanmıştır. Önemli tarih ve gelişmeler aşağıdaki şekilde incelenmiştir.¹²⁰

¹¹⁸ Adnan Ertem, “Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar”, s.54.

¹¹⁹ Tuba Akar, “Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması”, s.23.

¹²⁰ Tuba Akar, “Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması” **Erdem Dergisi**, Say.59, Ankara, 2011, s.3.

Şekil 4.1 Kültür varlıklarının korunması konusunda 1920’den günümüze önemli gelişmeler ve kırılma noktaları (Akar’dan işlenerek, Faik Gönül, 2019)

Vakfın dini vasıflarının yeni sistem çerçevesinde laikliğe aykırı olarak değerlendirildiği dönemin meclis konuşmalarından anlaşılmaktadır.¹²¹ Bu bakış açısıyla vakıf yerine, laikleştirilmiş bir kavram olan “tesis” kavramı 1926’da yeni hukuk sisteminde yer almıştır. Medeni Kanun’daki tesis kavramının vakıf olarak düzeltildiği zamana kadar geçen 40 yıllık süre içerisinde sadece yaklaşık 100 yeni tesis(vakıf) kurulmuştur. Kavramın yerini “vakıf”a bıraktığı 1967 yılını izleyen 20 yıllık süreçte ise 1721 adet vakıf kurulmuştur.¹²² Bu durum ilk bakışta Allah rızası görünmeyen ve hukuki tanımlamanın ötesine geçemeyen tesis kavramının Müslüman halk nezdinde itibar görmediğini ispatlamaktadır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki onarım politikası, vakıf taşınmazlarının satışıyla elde edilen gelirle onarım yapılmasını hedeflemesi bakımından temel bir çelişki barındırmaktadır. Başvekalet, 1925’te tarihi ve bedi bir kıymeti olmayan binaların onarımları yapılarak mektep, kütüphane ve konferans salonu haline getirilmesine;

¹²¹ Adnan Ertem, “Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar”, s.55.

¹²² Adnan Ertem, “Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar”, s.56-57.

Maarif Vekaletinin hiçbir surette faydalanamadığı binaların nakt ile satılmasına karar vermiştir. Elde edilen gelirin okul yapımında kullanılması şart koşulmuştur. Programlı satışlar hayratlar için 1926-1972 yılları arasında; akarlar için ise 1920-1949 ve 1960-1970 yılları arasında gerçekleşmiştir.¹²³ 1958 yılında Evkaf Umum Müdürlüğünün restorasyon konusunda yaptığı atılım ile 10 yıllık programlı satış döneminin çakışması çelişkilerin uzun yıllar devam ettiğine işaret etmektedir. Evkaf Umum Müdürlüğü'nün kendi yayınında bu satışların idareyi bir yükten, yurdu ise harap görüntüsünden kurtardığına işaret edilmiş ve uygulama method edilmiştir.¹²⁴

1935 yılında çıkarılan 2762 sayılı kanun da vakıf eserlerinin korunması adına sorunlu kararlar barındırmaktadır. Uygulamada olduğu süre içerisinde çeşitli değişikliklerle 2008 yılına kadar yürürlükte kalan bu kanunla vakıflara ait gelir ve taşınmazların başka vakıflara devredilmesi, satılarak nakde dönüştürülmesinin kanunen de önü açılmıştır. Bu kanunun 27. maddesine istinaden kirada olan vakıf eserleri rayiç bedellerinin beşte birine tekabül eden bir miktarla kiracılara satılmıştır. Bu durum vakıfların gelir kaynağını büyük ölçüde tahrip ettiği gibi vakıf taşınmazlarının önemli bir bölümünü özel mülke dönüştürmüştür.¹²⁵ Söz konusu karar, tarihi değeri olan taşınmazları ayrı tutmuş olsa da o dönemde tarihi değeri hatasız tespit edecek bir mekanizmanın bulunmayışından dolayı uygulamada kanunun öngördüğü gibi hareket edilmediği¹²⁶ bilinmektedir.

Medreselerin satışı hakkında alınan kararın uygulandığı valilerin merkezi yönetimle yazışmalarından anlaşılmaktadır.¹²⁷ Örneğin Sinop Valisi'nin Maarif Vekalatine ilettiği yazıda Boyabat'taki 6 medresenin satışı zikredilmiştir. Uygulama sırasında halktan bazı itirazların da meydana geldiği olmuştur. Örneğin Kırşehir Valisi, satışına karar verilen medreseler için hak iddia edip satışının iptali için mahkemeye başvurarak

¹²³ Nazif Öztürk, **Vakıf Müessesesi**, s.335-46, s.543.

¹²⁴ Tuba Akar, "Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması", s.24.

¹²⁵ Tuba Akar, "Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması", s.4.

¹²⁶ Tuba Akar, "Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması", s.6.

¹²⁷ Nazif Öztürk, **Vakıf Müessesesi**, s.385-389.

tapu ibraz eden kişilerin varlığından söz etmiş, bu tür durumlarda nasıl hareket edilmesi gerektiğini sormuştur. Bazı medreselerin tamir edilerek okula dönüştürüldüğü, bazılarının yıkılarak yerine okul inşa edildiği, bazılarının ise satışa çıkarıldığı Isparta Vilayeti'nin yazısından anlaşılmaktadır. Kastamonu örneğinde görüleceği üzere şahıslara satılan hiçbir medrese günümüze ulaşmadığı gibi herhangi bir kalıntısı da kalmamıştır. Mülkiyeti vakıflarda olan İsmailbey ve Ağaimaret medreseleri bugün hala varlığını sürdürmektedir. Bu durum tarihi eserlerin devamlılığı için vakıf mülkiyetinin önemini somut bir biçimde ortaya koymaktadır.

Medrese ve bağlı akarların devri, satışı vb. uygulamalarla ilgili Evkaf Umum Müdürlüğü ile Maarif Vekaleti arasında görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Evkaf Umum Müdürlüğü ilk zamanlar bazı konularda direnç gösterse de daha sonra bu tutumunu değiştirmiştir. 1941 yılında Vakıflar Başmüdürlüğü'nün vilayet, belediye ve vakıfların iş birliğiyle İstanbul'daki medreselerin onarılarak öğrenci yurdu yapılmasına ilişkin teklifi Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün en yetkili organı olan Vakıflar İdare Meclisi tarafından kabul edilmemiştir. İlgili kararda "*Medreselerin idare ve nezareti Vakıflar Umum Müdürlüğü'nden alınmış ve bütçesiyle alakaları kesilmiştir. Bu bakımdan medreselerin tamir edilerek bugünkü ihtiyaçlar doğrultusunda kullanımları için vakıflar bütçesinden artık masraf yapılmasına kanunen imkan kalmamıştır. Medreselerin ihyasi ve asri bir hale ifrağı için yardım ve işbirliği esasına gidilmesi mümkün görülmemektedir.*" denilmiştir.¹²⁸ Kararda zikredilen "asri bir hale ifrağı" yeniden kullanım/yeniden işlevlendirme kavramının o dönemdeki karşılığıdır. Söz konusu karar medreselerin yeniden kullanımı için imkan arandığını göstermesinin yanında yasal düzenlemelerin medreseyi yeniden ihya edebilecek yegâne kurumu saf dışı bıraktığını dramatik olarak göstermektedir.

1957 yılına gelindiğinde kamu kurum ve kuruluşlarına devredilen vakıf taşınmazlarının korunamadığı anlaşılmış ve 7044 sayılı kanunla vakıf kökenli tarihi veya mimari değeri olan taşınmaz mülkiyetlerinin VGM'ye iadesi kararlaştırılmıştır.

¹²⁸ Nazif Öztürk, **Vakıf Müessesesi**, s.387.

Söz konusu kanun satılmış olan vakıf taşınmazlarını kapsamasa da yarım asır sonra VGM'nin eserlere yeniden sahip çıkmaya başlamış olması (Bkz. Şekil 4.1) dikkate değer bulunmaktadır.

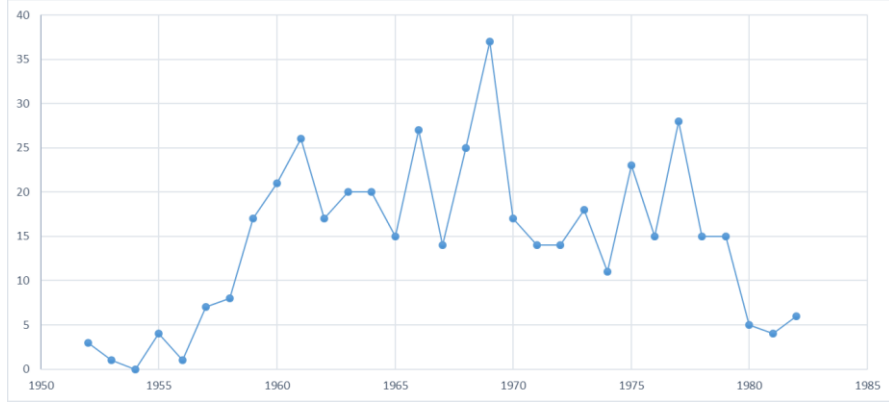
4.2.4 Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün medrese onarımları

Yaşanan travmatik süreçlerden sonra Türkiye'de koruma kavramının yeniden yorumlanması ve medreselere yönelik somut uygulamalara dönüşmesi uzun bir süreç almıştır. 1924-1952 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün¹²⁹ cami onarımından başka onarım gerçekleştirilmediği anlaşılmaktadır. Bu tutum dönemin tarihi eser ve kültür varlığı algısıyla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla medresenin tarihi eser ve kültür varlığı olduğu gerçeğinin anlaşılmasının uzun yıllar aldığı söylenebilir.

Halit Çal'ın arşiv kayıtlarına göre Cumhuriyet sonrası VGM tarafından gerçekleştirilen ilk medrese onarımı 1952'de gerçekleştirilmiştir.¹³⁰ Çal, 1990 yılında yaptığı liste çalışmasında VGM tarafından yapılan onarımları yapı türüne göre tasnif etmiştir. Bu listeden derlenen bilgilerle oluşturulmuş grafikte (Bkz Şekil 4.2) medrese onarımlarının 1958 yılından sonra artış gösterdiği görülmektedir. 1952 yılına kadar hiç medrese onarımının yapılmamış olması medreselerin ihmal edildiğini ortaya koymaktadır. Medreselerin kanunen kapatılmasından 1952'ye kadar geçen sürede kaç medresenin yıkılıp yok olduğu bilinmemektedir.

¹²⁹ 1945 yılından itibaren resmi gazetede Evkaf Umum Müdürlüğü yerine Vakıflar Genel Müdürlüğü ismi kullanıldığı görülmektedir. Anlam olarak aynı olsa da bu aşamadan sonra kurum, Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) olarak anılacaktır.

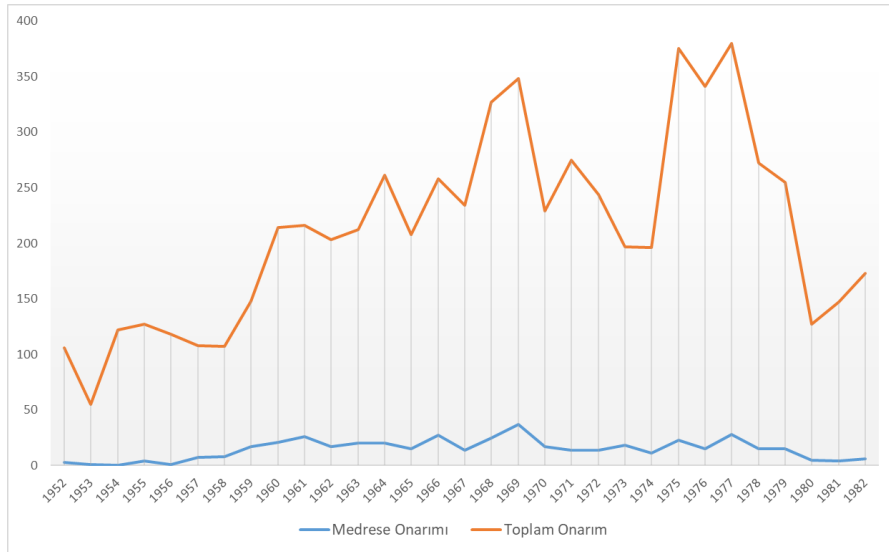
¹³⁰ Halit Çal, *Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası*, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara, 1990, s.197-204.

Şekil 4.2: 1952-1982 yılları arasında VGM tarafından onarılan medreselerin yıllara göre dağılımı (Faik Gönül, 2019)

Onarım ve restorasyon için VGM tek mercii değildir. Farklı kurum ve kuruluşların da onarım ve restorasyon çalışmaları olmuştur. Özellikle medreselerin korunması konusunda tarihsel olarak sorumluluk sahibi olan vakıf müessesinin performansı detaylı incelemeye değer bulunmuştur.

VGM tarafından 1952'den 1982'e kadar geçen 30 yılda 6583 onarım (Bkz Şekil 4.3) gerçekleştirilmiştir. Bu onarımların 448 adedi (%7'si) medrese onarımı olarak kayıtlara geçmiştir. Grafikten takip edilebileceği üzere 1980'e kadar toplam onarım adedi ve medrese onarım adedi arasında uyumlu bir artış-azalış seyri izlenirken 1980'den sonra onarım sayılarının artmasına rağmen bunun medrese onarımına yansımamış olması dikkat çekicidir.

Şekil 4.3: 1952-1982 yılları arasında VGM tarafından yapılan toplam onarım ile medrese onarımlarının sayısal karşılaştırması (Faik Gönül, 2019)

4.2.5 Korumada planlı dönem ve problemler

1963 yılında devletin ilk defa hazırladığı 5 yıllık kalkınma (Bkz. Şekil 4.1) planıyla birlikte VGM de Devlet Planlama Teşkilatı onaylı planlarıyla yeni bir döneme girmiştir. Yapılan ilk planlarda onarımı yapılacak eserler ve ne kadar harcama yapılacağı kayıt altına alınmıştır. Program çerçevesinde öncelikler de belirlenmiştir. Başlanmış işlerin bitirilmesi, mevcut durumu itibariyle acil onarıma ihtiyaç duyan eserlerin ele alınması ve turistik bölge yer alan, konumu bakımından önemli eserlerin onarılması öncelikler arasında sayılmıştır.¹³¹ Yapılan bu onarım planlarına rağmen VGM'nin yaptığı çalışmaların nitelik ve niceliksel yetersizliği birçok vakıf haftası toplantılarında tartışılmıştır. Bunun sebepleri arasında ayrılan ödeneğin yetersiz olması, VGM'nin teknik eleman sayısının ve uygulamayı gerçekleştirecek olan uzman müteahhitlerin sayısının azlığı, nitelikli onarım esnafının bulunmaması, korunması gerekli yapı sayısının fazlalığı gibi sebepler sayılabilir.¹³² Özellikle yetişmiş personel sayısının az olması en önemli sebep olarak ön plana çıkmaktadır. Örneğin 1960'lı yıllarda yılda yaklaşık 300 eser onarılırken bunları denetleyen nitelikli personel sayısının 20 civarında olması onarımların gereken nitelikte kontrol edilememesine neden olmuştur.¹³³

Teknik personel yetersizliğinin 1990'lı yıllarda dahi tartışıldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. VII. Vakıflar Haftası'nda Yılmaz Önge, hedeflenen restorasyonların kiminle yapılacağını sorarak nitelikli personel kadar restorasyon yapılmasını ya da yapılacak restorasyona yetecek kadar nitelikli personel bulunması gerektiğini belirtmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Daire Başkanı Ali Işık'ta 1990 itibariyle ödenek problemlerinin olmadığını personel sıkıntısının ise çok olduğunu

¹³¹ Fuat Şişman, "Vakıf Eski Eserlerin Bakımı Onarımı Restorasyon ve Korunması", **II. Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara, 1984, s.113-114.

¹³² Tuba Akar, "Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması", s.25.

¹³³ Halit Çal, "Türkiye'nin Kültürel Mirası Konusundaki Tutumu", **Türk Yurdu Dergisi**, Ankara, 2010, C.30, S.270.

belirtmiştir.¹³⁴ Aynı tarihli tartışmalarda restorasyona gerek kalmaması adına sürekli bakım yapılmasının gündeme alınmadığı anlaşılmaktadır.¹³⁵ Zaten sürekli bakım ve onarım yetişmiş personelle mümkün olabilmektedir.

Vakıf eserlerinin korunması için önemli kanun olan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu 1983 yılında yürürlüğe girmiştir. (Bkz. Şekil 4.1) Bu kanun kültür varlıklarına zarar veren kişiye cezai yaptırım ve hapis cezasını öngörerek eserlerin yıkılması, bozulması, tahribi ve yok edilmesini caydırıcı hale getirmiştir. Lakin kişinin verdiği zararın miktarı hesaplanmamakta, zararın karşılanması veya eski haline getirme zorunluğu söz konusu olmamaktadır. Osmanlı zamanında vakıf eserlerine zarar verenlerin eseri eski haline getirme zorunluluğunun olması aradan geçen asırlara rağmen Osmanlı dönemi vakıf hukukunun bu anlamda daha üstün olduğunu göstermektedir.

Korumada tespit ve tescil işlemleri öncelikli işlemler olmasına rağmen Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün uzun yıllar etki alanındaki eserlerin niceliğine dahi yeterince hakim olmadığı verilerden anlaşılmaktadır. 1990 yılına kadar 7607 eser tespiti, 2.500 civarı yapı tescili yapılabilmektedir. Ayrıca 2003 yılında Coğrafi Bilgi Sistemleri vasıtasıyla başlatılan Vakıf Taşınmazların Envanterinin Çıkarılması Projesi neticesinde envanterdeki vakıf taşınmaz sayısının %7 oranında artması VGM'nin yakın zamana kadar bu konudaki eksikliğini gözler önüne sermiştir¹³⁶ (Bkz. Şekil 4.1).

4.3 GÜNÜMÜZDE VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜNÜN KORUMA YAKLAŞIMI

Yaptığı dönemsel atılımların dışında 2003 yılına kadar vasat bir performans sergileyen Vakıflar Genel Müdürlüğü bu tarihten sonra yıllık bütçesinin %40'ına varan bir kısmını onarıma ayırarak çok sayıda restorasyon gerçekleştirmiştir. Bir yandan finans

¹³⁴ Ali Işık, "Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Restorasyon Çalışmaları, Tartışma Bölümü", **VII. Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara, 1990, s.226.

¹³⁵ Tuba Akar, "Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması", s.26.

¹³⁶ Tuba Akar, "Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması", s.11.

kaynaklarını çeşitlendirmiş, yeni modellerle korumaya kaynak oluşturmaya çalışmıştır. 2008 yılında bu çabalar 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'yla ivme kazanmıştır. (Bkz. Şekil 4.1)

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren alınan karar ve mevzuatların neredeyse tamamı 2008 yılında yürürlüğe giren 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'yla kaldırılmıştır. 2019 itibarıyla halen uygulamada olan bu kanunla birlikte vakıf eserlerinin korunması için gerekli tüm madde ve uygulama öngörülerini bir araya toplamıştır. Vakıflar Kanunu diye de isimlendirilen 5737 sayılı kanun vakıf eserlerinin korunması için önemli bir adımdır. Bu kanunla birlikte vakıf eserlerinin korunması için geliştirilen yaklaşımlar aşağıdaki gibidir.¹³⁷

- Yurtiçi ve yurtdışı ayrımı olmaksızın vakıf eserlerinin tespit edilmesi, envanterinin çıkarılması, mülkiyeti VGM'de olanların korunması, mülkiyeti değişmiş olanların kamulaştırılması, tüm vakıf eserlerinin bakımı, onarımı ve değerlendirilmesinden VGM sorumlu tutulmuştur. Ayrıca eserlerin kullanıcısı olan kamu, tüzel ve özel kişilere korunması konusunda sorumluluk getirilmiştir.
- Vakıf olarak meydana gelip muhtelif yollarla hazine, belediye, özel idarelerin ve köy tüzel kişiliğinin mülkiyetine geçmiş eserlerin mazbut vakfa devrolunmasına karar verilmiştir.
- Kiralama süresine 3 yıllık sınırlama getirilerek kiraların rayiç bedelinin üzerinde belirlenmesi prensip olarak belirlenmiştir.
- Kiraya verilen veya tahsis edilen mazbut vakıf taşınmaz malların yangın, hırsızlık ve doğal afetlere karşı kullananları tarafından VGM adına sigortalanması zorunlu hale getirilmiştir.
- Tahsis edildiği amaca uygun olarak kullanılması mümkün olmayan hayratlar Meclis kararı ile başka amaçlı bir hayrata dönüştürülebilir, akara devredilebilir

¹³⁷ Tuba Akar, "Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması", s.4-5.

veya satılabilir. Elde edilen gelir başka bir hayrata tahsis edilebilir hale getirilmiştir.

- Osmanlı'daki icareteyn uygulamasına benzer şekilde uzun süreli kiralamaların önu "restore et-işlet-devret" modeliyle açılmıştır. Böylece mazbut vakıfların onarım veya restorasyon karşılığı kamu kurumlarına, kamu kuruluşlarına, vakıflara ve derneklere tahsis edilmesi için yeni bir model oluşturulmuştur.
- 1935 yılındaki yasayla başlayan vakıflar arasındaki kaynak devri ve paylaşımı devam ettirilmiştir.
- Sermayesinin %50'sinden fazlası VGM'ye veya mazbut vakıflara ait işletme ve iştraklerin Kurumlar Vergisi matrahının %10'unun VGM'ye aktarılmasına; bu kaynağın yeterli geliri bulunmayan mazbut vakıf eserlerinin onarımında kullanılmasına karar verilmiştir.
- Genel Müdürlüğe ve mazbut vakıflara ait taşınmaz malların devlet malı imtiyazından yararlanmasına izin verilmiştir.
- Vakıf taşınmaz kültür varlıklarının bakım, onarım ve restore edilmesi, yaşatılması, çevre düzenlemesi ve kamulaştırılması gibi eylemlerde gerçek ve tüzel kişilerin yapacağı harcama, bağış, yardım ve sponsorluk harcamalarının tamamı Gelirler ve Kurumlar vergisi matrahından düşülebilir hale getirilmiştir.

Bu kanunun en dikkat çeken yanı bir asır önce yapılan düzenlemelerin tersi istikamette bir ufuk çizmesidir. Söz konusu yıllarda dönemin vakıflar yönetimi; satış ve devir gibi uygulamalarla kendisine miras kalan taşınmazın sayısını azaltmaya çalışırken, 2008 yılında çıkan kanunla kamulaştırma yetkisi almıştır. Bu yetkiyle mülkiyeti değişmiş eserlerin tekrar vakıf hüviyeti kazanması öngörülmüştür. Aradan geçen bir asırdan sonra VGM'nin yurtiçindeki vakıfların onarımında aktif sorumluluk almasının yanında, yurtdışındaki eserlere sahip çıkmaya başlaması dikkate değerdir.

Kanunda göze çarpan diğer önemli husus kaynak devriyle ilgilidir. Osmanlı döneminde vakıflar arasında gelir aktarımına -bazı istisnalar hariç- prensip olarak izin verilmemekteydi. Bu uygulama o zaman için vakıflara ve medreselere olumlu yansımıştır. Osmanlı'nın son; Cumhuriyet'in ilk yıllarında vakıf gelirlerinin merkezileştirilmesinin ortaya çıkardığı sorunlar ilgili başlıklarda tartışılmıştır. Günümüzde ise vakıfların gelirlerinin tek elden yönetiliyor olması, onarımlara kaynak sağlanması ve sürdürülebilir finansal yapı açısından zorunludur. Zira bugün her vakıf

eserlerinin kendisine ait bir akarı bulunmamaktadır. VGM'nin finansal yapısı, gelir-giderlerin organizasyonu ve bunların vakıf eserlerine yansımaları başka bir çalışmanın konusu olabilir.

Vakıflar Kanunu, ülkemizdeki anıtsal nitelikli kültür varlığının %82'si sorumluluğu altında olan VGM'ye büyük bir misyon yüklemekte ve önünü açacak hükümler içermektedir. VGM, kendisine yüklenen misyona yönelik çalışmalar gerçekleştirmektedir. VGM ve FSMVÜ ortaklığı İSTKA desteğiyle kurulan Vakıf Kültür Varlıklarını Koruma, Uygulama ve Araştırma Merkezi (KURAM)¹³⁸ bu çalışmalardan biridir. (Bkz. Şekil 4.1) Bu tür çalışmalar kültür varlıklarını ve vakıf eserlerini korumak için gerekli olan bilgi ve insan kapasitesini artırmak adına önemli görülmektedir. Projenin bir vakıf kurumu olan FSMVÜ bünyesinde yapılıyor olması çalışmayı daha anlamlı kılmaktadır.

4.4 BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Medreseler Selçuklular döneminde kurumsallaşmış, Osmanlı'nın kuruluşuyla farklı anlamlar kazanmış, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde altın çağını yaşamıştır. Bir cümleyle özetlediğimiz süreç asırlar sürmüştür. Medreseler, asırlarca kalifiye personel yetiştiren; ilim ve bilim üreten kurumsal yapılar olmuştur. Medreseler açısından 1924 tarihi kritiktir. O yıl vakıf müessesesinin tasfiyesine karar verilmiş, aynı zamanda Tevhidi Tedrisat Kanunu'ndan kısa bir süre sonra medreselerin kanunen kapatılmasına karar verilmiştir. Bu karar, medrese yapılarının işlevsiz kalmasına ve tahrip olmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan tahribatın boyutu 1910 yılında İstanbul'da 278 medrese varken 1980'e gelindiğinde bu sayının 80'e düşmesinden anlaşılmaktadır.

Medreselerin tahrip olmasının bir başka önemli sebebi vakıfların koruma alanındaki kapasitelerinin çeşitli sebeplerle azalmasıdır. Osmanlı'nın devlet idare sisteminde kilit öneme sahip vakıflara yapılan müdahaleler vakıf kurumuna, vakıf eserlerine, halkın

¹³⁸ Detaylı bilgi için bakınız; <http://kuram.fsm.edu.tr/> Erişim: 27.07.2019

vakıf algısına ciddi zararlar vermiştir. Zaten gelirleri ve gayrimenkulleri devredilen vakıfların ne yapılacağı, yeni sistemde nasıl konumlandırılacağı da yıllarca belirsizliğini korumuştur. Özellikle planlı satış dönemlerinde birçok tarihi eser yıkılmış, satılarak yıkılmasına neden olunmuştur. Tüm bu süreç ve uygulamalar binlerce vakıf eserinin günümüze ulaşmasına mani olmuştur.

1957 yılında yürürlüğe giren 7044 sayılı kanun kamu kurumlarının mülkiyetindeki vakıf eserlerinin vakıflara iadesini sağlaması açısından önemli görülmektedir. 1983 tarihli 2863 sayılı kanun ise vakıf eserlerine zarar verilmesi konusundaki caydırıcılığı açısından önemlidir. VGM'nin 2003'ten sonra gerçekleştiği atılım ve bunun 2008 yılında 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'yla yasal ve ekonomik olarak desteklenmesi vakıf eserlerinin korunması açısından en kritik aşamadır. Zira bu kanunla birlikte VGM'nin koruma faaliyetlerindeki kapasite artırılmış ve etkili çalışmaların önü açılmıştır.

Bir sonraki bölümde medreselerin mimarisi detaylı olarak irdelenmiş, İstanbul medreseleriyle ilgili bilgi verilmiş, günümüze ulaşanların işlevleri hakkında değerlendirme yapılmıştır.

5. MEDRESE MİMARİSİ VE İSTANBUL MEDRESELERİ

Medrese binalarının ortaya çıkmasıyla birlikte tedris süreci cami içinden çoğunlukla caminin yanında inşa edilen medrese binalarına geçmiştir. Medrese binalarının yüzyıllar içerisinde değişme uğramış olmasının yanında birtakım ortak özellikleri barındırdığını söylemek mümkündür. İslam dünyasında –bilhassa Osmanlı’da- medrese mimarisi; sınıflandırılabilir, asli unsurları tespit edilebilir, özgün bir biçim oluşturmayı başarmıştır. Osmanlı Devleti eğitime önem vermiş ve buna göre toplumun eğitimini kademelendiren okullar düzenlemiştir. Böylece Osmanlı eğitim sisteminin kademelerine uygun yapı tipleri gelişmiştir.¹³⁹

Medrese yapıları iklim şartlarına ve dönem mimarisine göre taştan, tuğladan, kerpiçten, ahşaptan veya bunların karma kullanımıyla inşa edilmiştir. Augustus Tapınağı’nın Ak Medrese(Ankara), Ayasofya’nın papaz odalarının Ayasofya Medresesi(İstanbul), Zeyrek kilise odalarının Zeyrek Medresesi(İstanbul) olarak kullanılması gibi başka amaçlarla yapılmış binaların medreseye çevrildiği de görülmüştür.¹⁴⁰

5.1 MEDRESENİN TEMEL YAPI ELEMANLARI

5.1.1 Revak

Yaygın olmasa da arkat olarak da isimlendirilen revak Arapça kökenli bir kelimedir. İstilah anlamı üstü örtülü önü açık galeri, kemeraltıdır. Revakların genellikle ön yüzü kemerli ve açıkken, arkası duvarlıdır. Üstü tonoz, kubbe veya nadiren de olsa düz tavanla örtülüdür.¹⁴¹

Bir yapının önünde bitişik bir biçimde yer alan önü açık kısmını sütunların taşıdığı bir kemer dizisiyle dışa açılan, üstü kubbe, tonoz ya da çatıyla örtülü yapı elemanını tarif

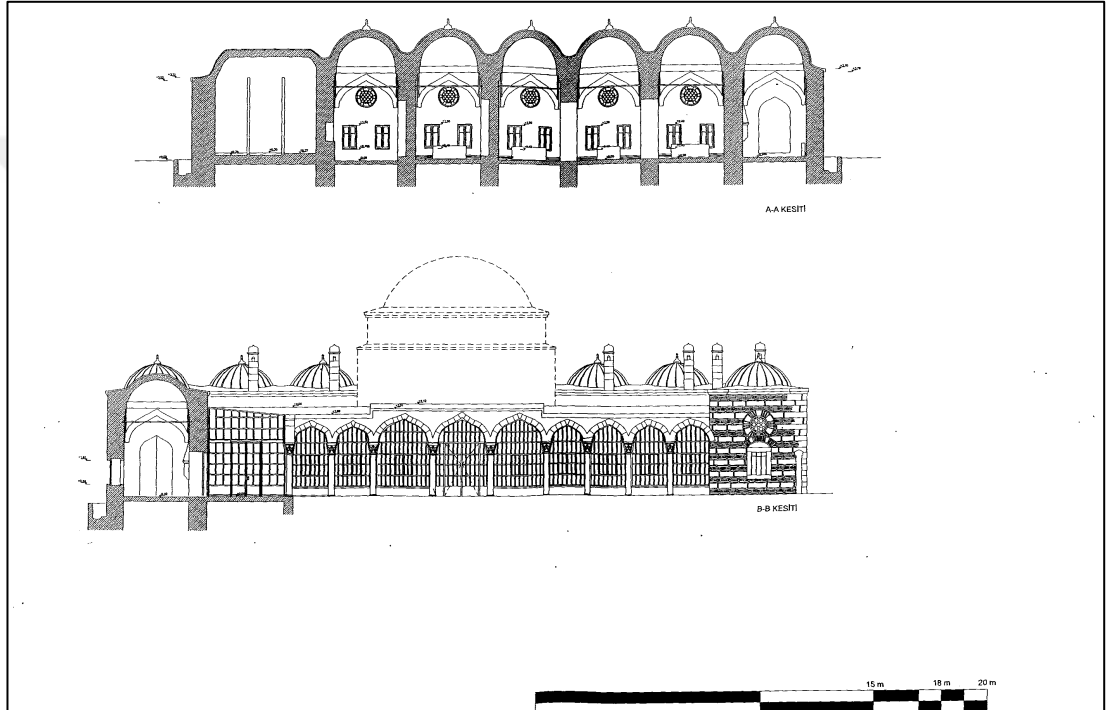
¹³⁹ Suphi Saatçi, **Sinan Atlası**, s.261.

¹⁴⁰ Cahid Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda**, s.107.

¹⁴¹ Doğan Hasol, **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, Yem Yayınları, İstanbul, 1975, s.368.

eder.¹⁴² Revakların üstü Selçuklularda genellikle tonozla kapatılırken, Osmanlılarda tonozun yanı sıra kubbe de kullanılmıştır. Revaklar genellikle hücrelerle aynı plan tipini yansıtmakla birlikte(Ahmediye Medresesi/Üsküdar), hücreler L planlı iken dersane önünü de dönen dikdörtgen planlı revaklar da (Mihrimah Sultan Medresesi/Üsküdar) mevcuttur.

Medreselerdeki revakların neredeyse tamamı sütunlarla taşınmaktadır. Sekizgen kesitli örnekleri olmakla birlikte taşıyıcı elemanın kesiti çoğunlukla dairedir. Sütunlar kaide veya bilezikle zemine oturmaktadır.

Çizim 5.1: Şemsî Paşa Medresesi Rölövesinden Revakları Gösteren Kesit (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, 2009)

¹⁴² Metin Sözen, Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s.202.

5.1.2 Eyvan

Farsça'dan dilimize geçen eyvan kelimesi; üstü çoğunlukla tonozla örtülü; üç tarafı kapalı, bir tarafı tamamen açık mimari yapı elemanını tarif eder.¹⁴³ Eyvan'a İran, Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde sıkça rastlanır. İran'da daha çok camilerde rastlanan eyvanlı avlu, Anadolu'daki medreselerde kullanılmıştır.

Anadolu Selçuklu Medreselerinin vazgeçilmez bir yapı elemanı olan eyvan; yarı açık, avluya bakan, ders ve ibadet yeri olarak kullanılan mekan olarak tanımlanmaktadır. Eyvan, medrese yapılarında; ana eyvan, giriş eyvanı ve yan eyvanlar şeklinde üç farklı tipte görülmektedir. Selçuklu medrese yapılarında eyvan sayısının medresede öğretilen mezhep sayısı ile ilişkisi bulunmaktadır.¹⁴⁴ Eyvan XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı mimarisinin gündeminden çıkmış, talebe odalarının çevrelediği medrese avlusu ön plana çıkmaya başlamıştır.¹⁴⁵

Şekil 5.1: Ulughbey Medresesi Eyvanı, Buhara (Alidost Ertuğrul, 2018)

¹⁴³ Doğan Hasol, **Mimarlık Sözlüğü**, s.51.

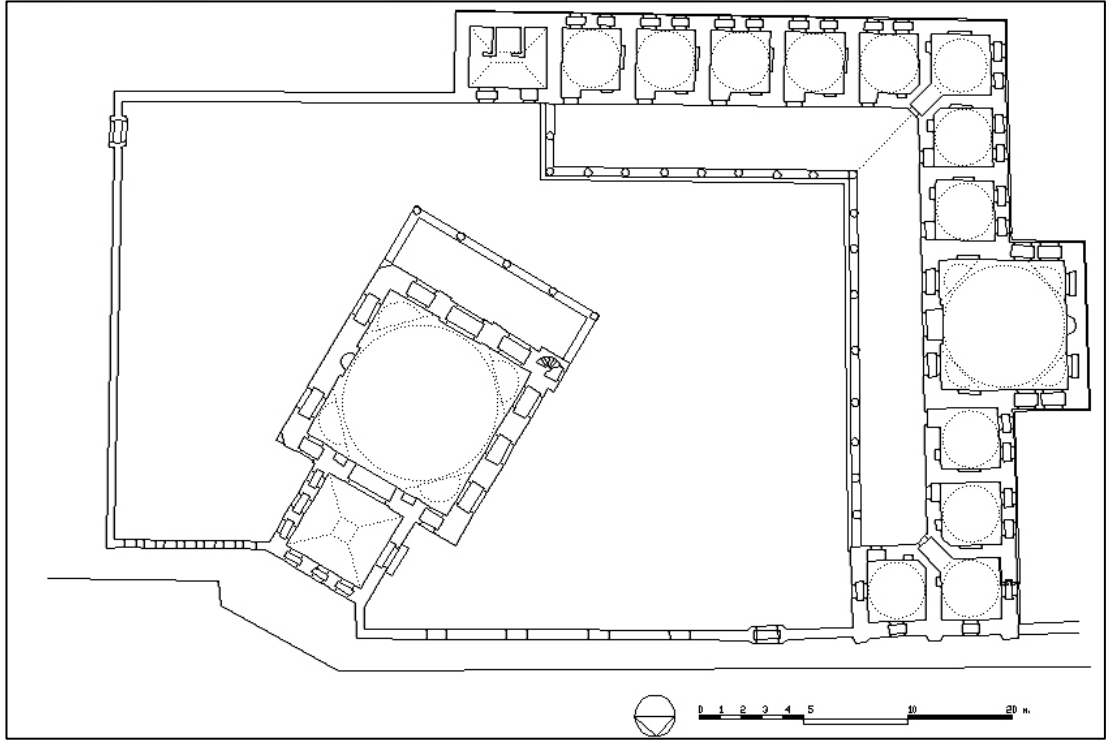
¹⁴⁴ Esra Yıldız, “**Konya’deki Medrese Yapılarının Yeniden Kullanım Koşullarına Göre Değerlendirilmesi**”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Konya Selçuk Üniversitesi, Konya, 2003, s.46.

¹⁴⁵ Metin Sözen, Uğur Tanyeli, **Sanat Terimleri Sözlüğü**, s.81.

5.1.3 Avlu

Yunancadan gelen avlu kelimesinin ıstılah anlamı, bir yapının veya yapı grubunun ortasında kalan duvarlarla çevrili alandır.¹⁴⁶

Genellikle üstü açık olup kapalı örnekleri sınırlı olan avlu elemanı; medreseyi oluşturan hacimlerin açıldığı ana mekan olarak medresenin tek bir kütle halinde algılanmasını sağlamaktadır. Dağıtıcı/toplayıcı özelliğiyle yapıyı sınırlandırarak mekânların oluşumunda etkili olan avlunun biçimi talebe odalarının sayısı, arazinin durumu gibi etkenlerle değişkenlik göstermektedir. Medrese avluları genellikle dikdörtgen planlı olsa da yamuk planlı, zeminden yükseltilmiş avlu örneklerine rastlanmaktadır. Medresenin bir külliye içinde yer aldığı örneklerde Külliye'nin avlusunun içinde medrese avlusu yarı özel bir alan özelliği yansıtmaktadır.

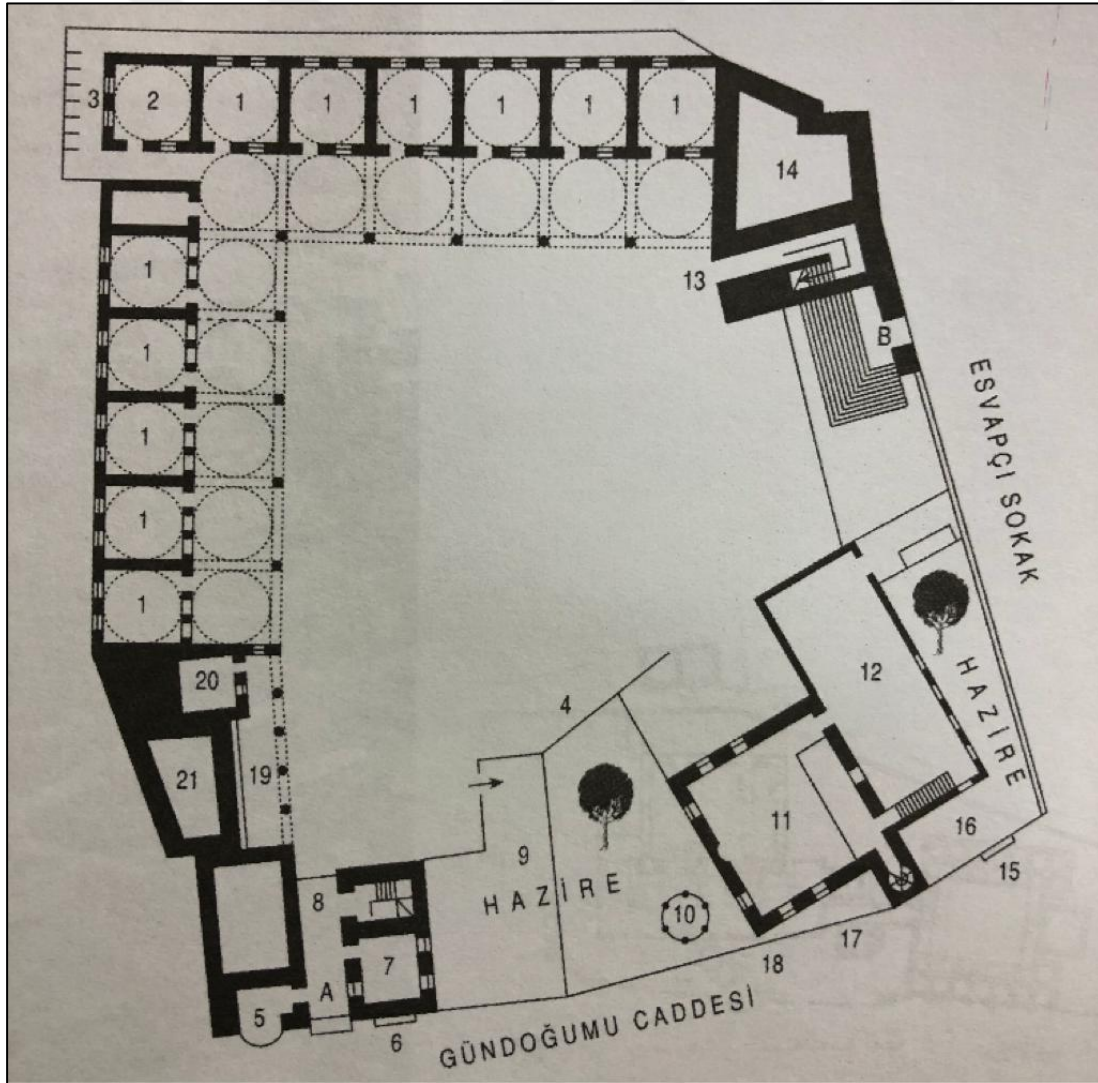
Çizim 5.2: Camiyle Aynı Avluyu Paylaşan Şemsi Paşa Medresesi (Aptullah Kuran, ?)

¹⁴⁶ Doğan Hasol, **Mimarlık Sözlüğü**, s.49.

5.1.4 Hücreler (Talebe Odaları)

Hücreler; talebelerin ders çalışma ve barınma ihtiyaçları için tasarlanmış, tek girişi avluya açılan, içerisinde niş ve ocağın bulunduğu odalardır. Odaları kullananların sayısının 1 ile 3 arasında değişiklik gösterdiği bilinmektedir. Hücrelerde, talebelerin kitap ve eşyalarını koymasına için nişler, havalandırma ve aydınlatma için pencereler bulunur. Odalarda bulunan ocakların ısınma amaçlı kullandığı tahmin edilmektedir. Ocakların açıldığı bacalar genellikle kare kesitli ve küfeki taşından yapılmıştır. Çokgen kesitli örnekleri de bulunan bacaların üst örtüsü çoğunlukla kubbemsi külahtır.

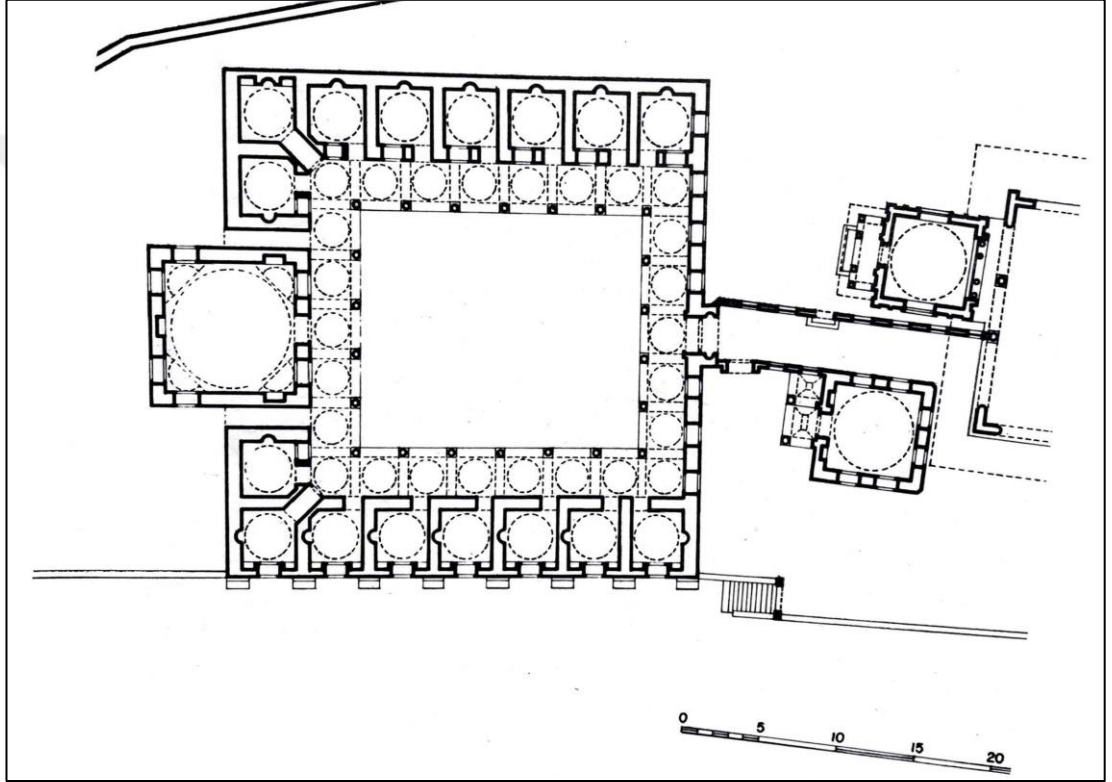
Osmanlıdan önce talebe odalarının girişi kemerli iken Osmanlı Medreselerinde düz alınlık kullanılmıştır. Çoğunlukla önü revaklarla çevrili olan hücrelerin örtüsü tonoz veya kubbedir. Osmanlı medreselerinde üst örtü çoğunlukla kurşunla kaplı kubbedir.

Çizim 5.3: Ahmediye Medresesi'nin 1 ile Gösterilen Hücreleri (Reşad Sevinçsoy, 1956)

5.1.5 Dershane/Mescid

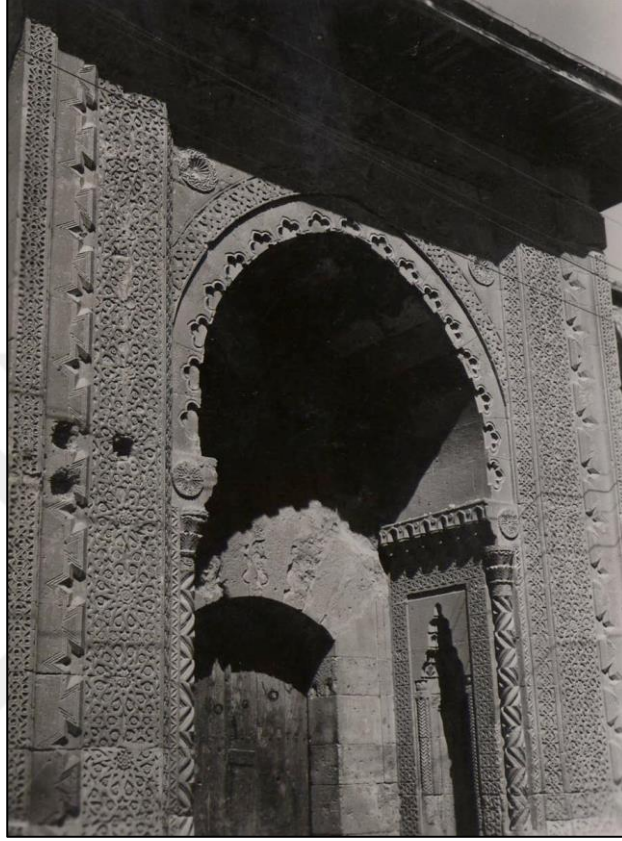
Medrese plan tipinin önemli bir elemanı olan dershane, ebatlarıyla diğer birimlerden farklıdır. Mekan organizasyonu ve arazi koşullarına göre değişik konum ve şekillerde bulunabilen dershane çoğunlukla kare planlıdır. Müderrislerden alınan derslerin bu mekanda icra edildiği, talebelerin gündüzleri yoğunluklu olarak bu mekanı kullandıkları bilinmektedir. Selçuklu medreselerinde mihrap nişli mescit bölümü veya eyvanın yazlık mescit olarak kullanıldığı örnekler bulunsa da Osmanlı'da genellikle dershane aynı zamanda mescit olarak kullanılmıştır.

Çizim 5.4: Mihrimah Sultan Medresesi'nin Kare Plan Dershanesi (Aptullah Kuran, 1986)

5.1.6 Pencere ve Kapılar

Selçuklu medreselerin de taç kapı sıklıkla görülmektedir. Taç kapı, tak kapı ya da cümle kapısı diye de isimlendirilen bu mimari yapı elemanı anıtsal yapının zengin biçimde süslenmiş büyük giriş kapısını tanımlar.¹⁴⁷

Şekil 5.2: Sırçalı Medresenin Taç Kapısı, Konya (Ali Saim Ülgen, ?)

Taç kapılar Selçuklu medreselerinde daha sık görülmektedir. Genellikle girişi vurgulayacak şekilde ve büyüklükte yapılmış, kesme taş ve yoğun bezeme kullanılmıştır. Osmanlı döneminde ise kapılar cepheden çıkma yapmadan, sade basık kemerli veya düz atkılı, söveli veya sövesiz olarak düzenlenmiştir.

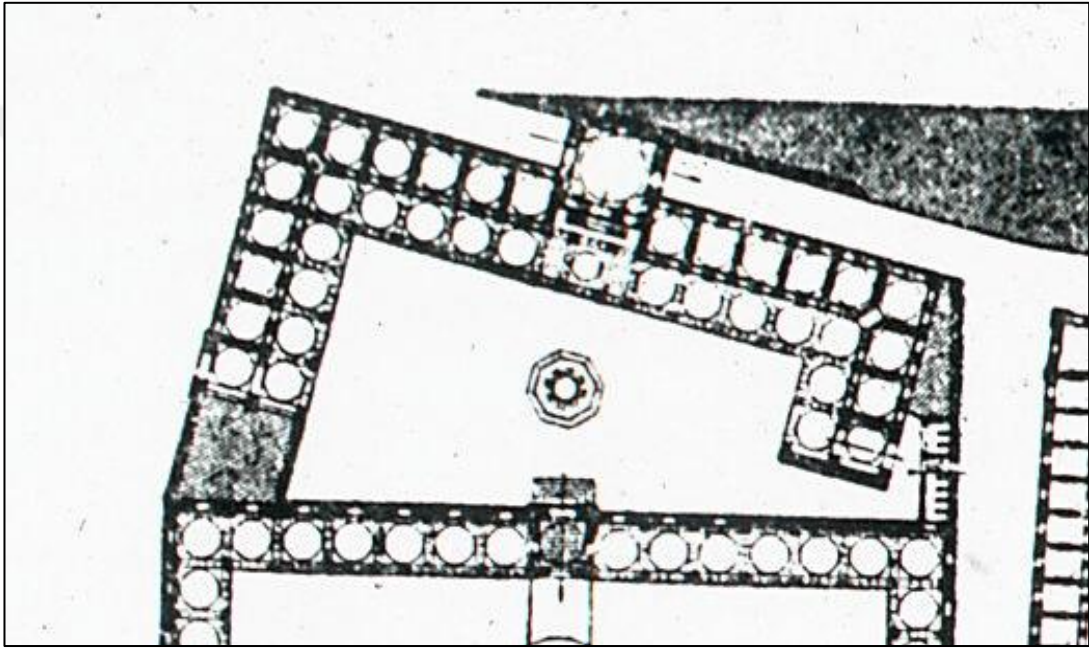
Talebe odaları ve dershanede genellikle alt kısımda havalandırma ve aydınlatma için en az bir pencereye yer verilmiştir. Ayrıca biraz daha üst tarafta aydınlık pencerelerine

¹⁴⁷ Doğan Hasol, **Mimarlık Sözlüğü**, s.423.

yer verildiği sık görülmektedir. Osmanlı dönemi medreselerinde pencere enleri genişletilerek daha aydınlık planlar elde edilmiştir.

5.1.7 Su Ögesi

Hem Osmanlı hem Selçuklu medreselerinde avluda formu değişkenlik gösteren havuz, çeşme veya şadırvan gibi su ögeleri yapılmıştır. Su ögesi camiyle aynı avluyu paylaşan medreselerde, etrafındaki tüm yapılara hitap eden bir konum ve biçimde yapılmıştır. Ahmediye Medresesi buna örnektir. Medresenin iç avlusunda bulunan su ögeleri için Valide-i Atik Medresesi örnek olarak gösterilebilir.

Çizim 5.5: Valide-i Atik Medresesi Planı (Ali Saim Ülgen, 1951)

5.2 MEDRESE YAPI SİSTEMİNİN GELİŞİMİ

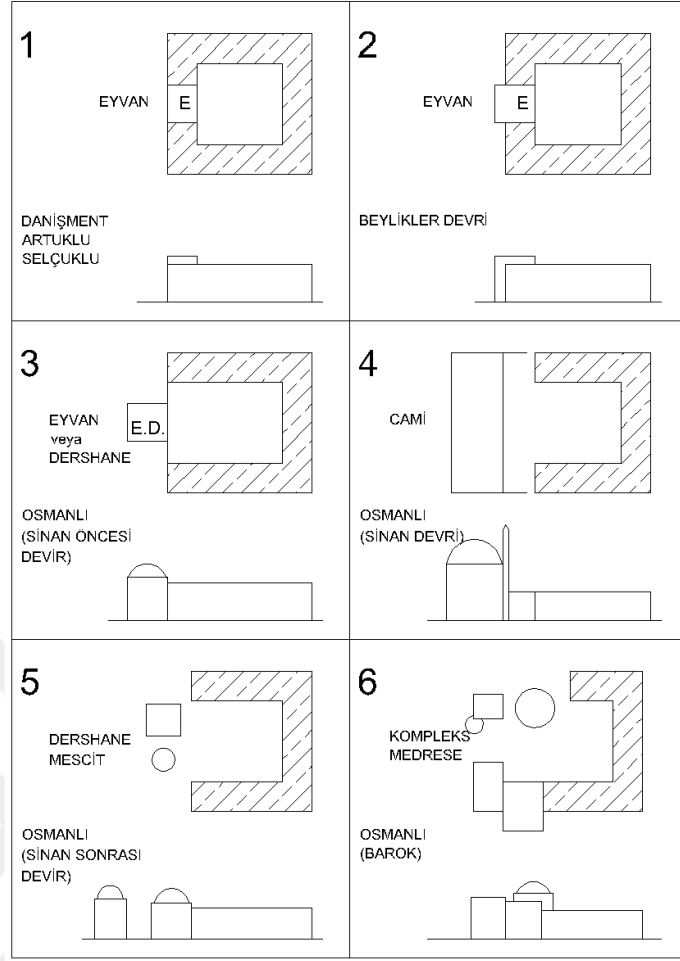
Kuran, medreselerin ayrı bir yapı olan teşkil olunmasından önce derslerin çeşitli yerlerde yapıldığını bu mekânlardan birinin müderrislerin evleri olduğunu belirtir. Buradan hareketle ilk medrese yapılarının müderrislerin evlerine benzer ve eyvanlı olduğunu belirtir. Bazı kaynaklarda medreseler açık-kapalı şeklinde tasnif edilip birbirinin devamı olduğu belirtilse de Kuran, medrese mimarisindeki açık-kapalı biçimin tarihselliği üzerine aşağıdaki değerlendirmeleri yapar.

“Bugüne kadar medresenin açık avlulu bir mimari tipi olarak ortaya çıktığı ve orta avlusu kubbeyle örtülü olan kapalı medreselerin açık avlulu medrese tipinin bir

varyantı olarak geliştiği sanılırdı. IX. veya X. yüzyıla ait avlusu kubbeyle örtülü, dört eyvanlı Orta Asya evlerinin mevcudiyeti yalnız dört eyvanlı medresenin değil, kapalı medresenin de Orta Asya'da ortaya çıkmış olması ihtimalini kuvvetlendirmiştir. XI. yüzyılda inşa edilen Nizâmiyeler büyük avlulu, monümental binalardı ve muhtemelen avluları kubbeyle örtülü değildi. Öte yandan, Nizâmiyelerden önce inşa edilen daha mütevazı ölçüde medreselerin de açık avlulu olduklarını söylemek zordur. Bunların merkezi kubbeli medreseler olmaları pekâlâ imkân dâhilindedir. Kısacası, medrese yapısının avlusu kubbeli olarak ortaya çıktığını, medreselerin ölçüsü ve bununla birlikte avlu boyutları o çağın teknik imkânları çerçevesi içerisinde bir kubbeyle örtülemeyecek kadar büyüdüğü zaman kubbeden vazgeçildiğini düşünmek mümkündür. Kubbenin kaldırılması avlunun ve medresenin hem daha büyük inşa edilmesine imkân verir hem de mimarînin zorlanmasını önler. Meselâ, avlunun kare yerine dikdörtgen olarak tasarlanması yan kanatlarda daha fazla sayıda hücre tertiplenmesini sağlar. Bundan başka, iklimi sıcak ve kuru olan yerlerde açık avlu tabi havalandırmaya daha fazla imkân verdiği için tercih edilir. Bu yüzden medrese yapısının iklimi sıcak ve kuru olan bölgelerde açık avlulu olarak gelişmesi ve kapalı medrese tipine itibar edilmemesi tabiidir.”¹⁴⁸

Kapalı örneklerinin sınırlı olduğu medrese yapılarının bir avlu etrafından dizilen talebe odalarının oluşturduğu biçim şeklinde tarif etmek yanlış olmayacaktır. Bu minvalde XI. Yüzyıldan itibaren medrese plan gelişimi bir şema üzerinden incelenmiştir.

¹⁴⁸ Aptullah Kuran, **Anadolu Medreseleri**, s.9.

Şekil 5.3: Medreselerin Mimari Gelişim Şeması (Şakı, 2019)

Süreç şemasından da takip edilebileceği gibi talebe odalarının bir avlu etrafında sıralandığı bir şema eyvanla bir biçim oluşturmaktadır. Bu şemanın Budist manastırlarına, ribâtlarına veya sadece kervansaraylara dayandığı yolunda ortaya atılan iddialara rağmen eyvanlı medrese tipinin doğuşu genel görüşe göre Selçuklu döneminde olmuştur.¹⁴⁹ Beylikler döneminde eyvanın dışa çıkıntı yaptığı görülmektedir. Osmanlı'nın erken dönem mimarisinde eyvan veya dershanenin daha da çıkıntı yaparak kubbeli hale geldiği izlenmektedir. Osmanlı'nın klasik mimari dönemiyle birlikte eyvan mimarlık deneyimindeki yerini kaybeder. Mimar Sinan

¹⁴⁹ Semavi Eyice, "Mescid", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c.7, s.66.

yaptığı külliyelerde medreseyi caminin bir cephesine konumlandırarak aynı avluyu paylaşımlarını sağlamıştır. Medrese mimarisi Sinan'la birlikte farklılaşmış ve kemale ermiştir. Saatçi, Mimar Sinan'ın medrese mimarisi üzerindeki etkisiyle ilgili aşağıdaki değerlendirmeyi yapar.

“Sinan'dan önceki Osmanlı medreseleri, Selçuklu mimarisinde görülen açık veya kapalı avlulu medreselerinin daha gelişmiş bir şeması sayılır. Bu şemayı kullanmakla beraber Sinan, tasarım programına ve arsanın durumuna göre kendine özgü planlar uygulamıştır. Genellikle cami ile medreseleri ortak bir avluda buluşturan tasarımlarda, üç yönde revaklı öğrenci odaları yer almıştır. Çok kullanılan bu şemanın dışında tek başına bağımsız olarak tasarlanan medreseler de vardır. Sinan, dıştan kare içeriden sekizgen biçimli Cağaloğlu Rüstem Paşa gibi, dört yönde revakı ve karşılıklı iki sıra odaları ortada dershanesi olan Eyüp'teki Sokullu Mehmet Paşa gibi özel tasarımlara sahip medreseler de uygulamıştır.”¹⁵⁰

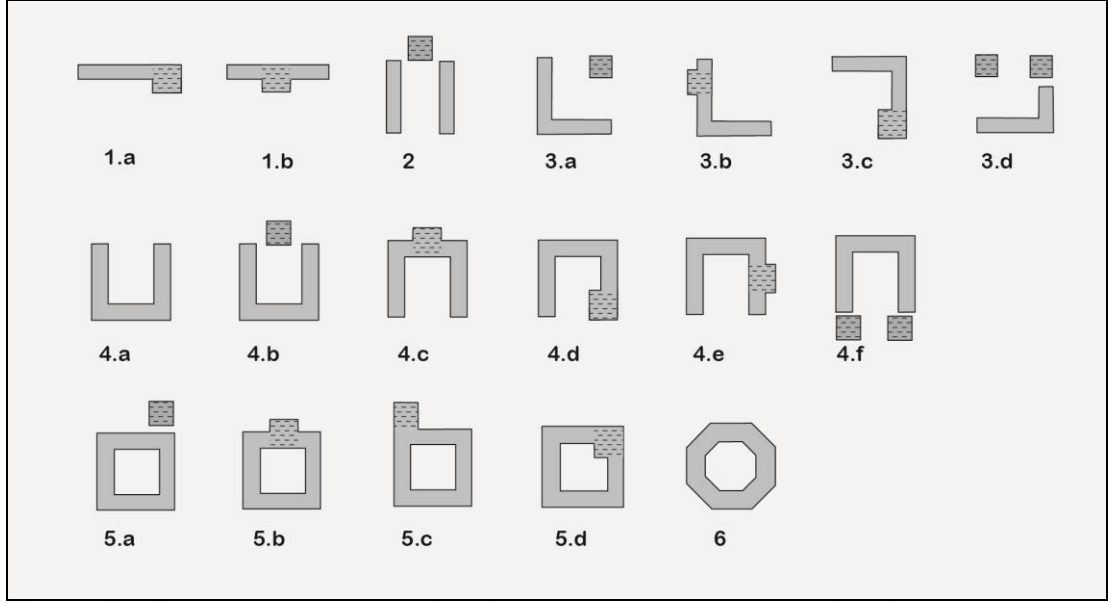
Osmanlı medreseleri Mimar Sinan'la birlikte ve Mimar Sinan'dan sonra bir külliye nin parçası haline gelmiştir. Benzer bir tipoloji ortaya koyan bu yapılar arazi durumuna göre de konumlanmıştır. Arazinin eğiminden dolayı fevkanı derslikler ortaya çıkarırken (Valide-i Atik), yer darlığı ise medreselerin zeminden yükseltilmesine (Hadım Hasan Paşa) sebep olmuştur.

5.3 MEDRESENİN PLAN TİPOLOJİLERİ

Osmanlı medrese planları incelendiğinde talebe odaları ile dershanenin kurduğu ilişki üzerinden bir tasnif mümkün görünmektedir. Nayır(Ahunbay)'ın İstanbul medreselerinin planları üzerinden gerçekleştirdiği tasnif¹⁵¹ birçok araştırmacı tarafından kabul görmüş ve kullanılmıştır.

¹⁵⁰ Suphi Saatçi, **Sinan Atlası**, s.261.

¹⁵¹ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri: Koruma ve Çağdaş Kullanım Açısından Bir Değerlendirme**, İTÜ Mimarlık Fakültesi yayınlanmamış doçentlik tezi, İstanbul, 1980, s.320; Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları: Medeseler Darülkurrallar Mektepleri." **Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, VGM, İstanbul, 1988, s.268-269; Zeynep Ahunbay, "Medreseler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, c.5, s.325.

Şekil 5.4: Medreselerin Plan Tipolojileri¹⁵² (Ahunbay'dan işlenerek, Faik Gönül, 2019)

5.3.1 Yan Yana Tek Dizi

Tek dizi hücreden oluşan medreselerde dersane, hücrelerin ucunda (1.a) veya aralarında (1.b) yer almaktadır. Mevcut İstanbul medreseleri arasında "1.a" tipinin uygulaması Süleymaniye Darülhadis Medresesi'nde görülmektedir. Malulzade Medresesi zaman içerisinde tahrip olmuş olsa da özgün planı yan yana tek dizi tipine uymaktadır.

¹⁵² Ahunbay'ın yaptığı tasnifin çizimleri birçok çalışmada kullanılmıştır. Lakin bazı çalışmalarda çizim ve açıklama metni arasında bir uyumsuzluk söz konusudur. Örneğin L ve Dikdörtgen planlı medreselerin çeşitleri zikredilirken şemalardan 2 tanesi hakkında bilgi verilmemektedir. Bu çalışma kapsamında Ahunbay'a ait 3 çalışma karşılaştırılarak çizim ve yazı tutarlılığı sağlanmıştır. Bunun için plan şemaları farklı bir sırayla yeniden çizilmiştir. Söz konusu 3 çalışma yukarıda detayları zikredilen DBİA, Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları ve Ahunbay'ın yayınlanmamış doçentlik tezidir. Zeynep Ahunbay; 1980 yılında henüz soyadı Nayır iken doçentlik tezi kapsamında yaptığı bu çalışmada her plan tipini, medrese plan çizimlerine yer vererek örneklendirmiştir. Diğer çalışmalarda çok yer kaplayacağı endişesiyle olsa gerek söz konusu örnek planlara yer verilmemiştir. Araştırmacılar tarafından sıklıkla başvuru tasnifin eksiksiz ve ne doğru hali doçentlik tezinde bulunmaktadır. Buradaki çizim ve açıklamalar tezdeki verilerle oluşturulmuş olsa da plan örneklerine yer verilmemiştir. Doçentlik tezinin yayınlanmamış olması, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi dışında hiçbir kütüphanede bulunmuyor olması ve online erişime kapalı olması bu karışıklığa neden olmuş olabilir.

5.3.2 Karşılıklı İki Dizi

Hücrelerin karşılıklı iki sıra halinde dizildikleri bu plan düzeninde dersane genellikle simetri eksenini üzerinde, hücrelerden bağımsız olarak yer almaktadır. İstanbul'daki en erken uygulaması Eyüb Sultan Medresesi (1458- 1459), 16. yüzyıldan diğer bir örnek Sokollu Mehmed Paşa Medresesi'dir.

5.3.3 "L" Planlı

Hücrelerin "L" oluşturacak biçimde iki kol üzerinde dizildikleri bu plan düzeninde, dersane-hücre ilişkileri aşağıdaki çeşitlenmeleri göstermektedir.

3.a. Dersane hücrelerden ayrı olarak avlunun boş kalan köşesinde yer almaktadır: Nişancı Mehmed Bey, Köprülü Mehmed Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa medreseleri gibi.

3.b. Dersane hücre dizilerinin arasındadır. Üsküdar Şemsi Paşa tam olarak bu şemaya uymamakla birlikte, bu tanıma en çok yaklaşan uygulamadır. Başkent dışında Halep Hüsreviye Medresesi'nde de bu şema kullanılmıştır.

3.c. Dersane "L"nin bir ucuna bitişiktir: Galata'da Valide Kethüdası Mehmed Paşa, Eyüp'te Hacı Beşir Ağa medreseleri gibi.

3.d. Dersane kendisine eş değerli ikinci bir kütle ile birlikte, hücrelerden ayrı olarak avlunun bir kenarını sınırlayacak şekilde yerleşmiştir: Feyzullah Efendi Medresesi gibi.

5.3.4 "U" Planlı

Hücrelerin "U" oluşturacak düzende, üç kol üzerinde dizildiği bu plan tipinin çeşitlenmeleri genel olarak hücre-dersane ilişkilerine göre oluşmaktadır.

4.a. Yalın "U": Bu durumda medrese ya cami ile aynı avluyu paylaşmaktadır ve dersler camide yürütülmektedir veya medrese cami ile aynı külliye içindedir. Fakat ayrı bir avlusu vardır. Her iki durumda da dersler camide yapıldığına göre bu dizilişi dershanesiz kabul etmemek gerekir. Ancak aynı avluyu paylaşan ve dersaneli olan "U" plandan ayırmak için "yalın U" deyimini kullanılmıştır: Sinan Paşa Medresesi (Beşiktaş) gibi.

4.b. Dershane "U"nun açık olan kısmındadır. Bu tipin uygulamalarında dershane genel olarak simetri eksenini üzerinde yer almaktadır: II. Bayezid, Sultan Selim medreseleri gibi. Fakat Koca Sinan Paşa Darülhadisî'nde olduğu gibi asimetrik yerleşmiş olan dershane örneği de vardır.

4.c. Dershane "U"nun simetri eksenini üzerinde, hücreler arasında yer almaktadır: Kara Ahmed Paşa, Sokollu Mehmed Paşa (Kadırga), Bayram Paşa medreseleri gibi. Mevcut en erken Osmanlı medresesinde ilk örneğini gördüğümüz bu plan tipi aynı zamanda en sık kullanılan plan şemasıdır.

4.d. Dershane "U" nun bir ucuna birleşmektedir: Cafer Paşa (Eyüp), Kazasker Mustafa Efendi, Cedid Mehmed Efendi, Damat İbrahim Paşa medreseleri gibi.

4.e. Dershane "U"nun yan kenarlarından biri üzerinde yer almaktadır: Şehzade, Cedid Abdürrahim medreseleri gibi.

4.f. Dershane yaklaşık olarak aynı boyutta olan ikinci bir kütle ile birlikte "U"nun açıklığı üzerinde yer almaktadır: Damat İbrahim Paşa Darülhadisî (Şehzadebaşı) gibi.

5.3.5 Dikdörtgen Planlı

Bu düzende hücreler ve dershane avlunun dörtkenarını çevreleyecek biçimde sıralanmıştır.

5.a. Dershane hücreler arasında yer almamaktadır. Bu durumda kütleleri hücrelerden koparılmış bir cami veya mescit-dershane bulunmaktadır: I. Abdülhamid Medresesi gibi.

5.b. Dershane kenarlardan birinin ortasında yer almaktadır: Mehmed Ağa, Kılıç Ali Paşa, Nuruosmaniye medreseleri gibi.

5.c. Dershane dikdörtgenin bir köşesinde, dışa çıkıntılı olarak yer almaktadır: Sultan Ahmed Medresesi gibi.

5.d. Dershane dikdörtgenin bir köşesinde, içe çıkıntılı olarak yer almaktadır: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Medresesi gibi.

5.3.6 Sekizgen Planlı

Hücreler ve dershanenin sekizgen planlı bir avluyu çevreledikleri plan düzenidir. Osmanlıların iki kez uyguladıkları bu şemanın ilk örneği Amasya'daki Kapı Ağası (1488), ikincisi İstanbul'daki Rüstem Paşa (1547-1550) medreseleridir.

Söz konusu biçimlerden farklı olarak yapı adasının biçimi, boyutları gibi arsa koşulları ile zorlanan bazı uygulamalarda (Siyavuş Paşa, Kuyucu Murad Paşa, Çinili vb.) belirli bir şemaya girmeyen planlar ortaya çıkmıştır. Bazı yapıların planları ise belirli bir şemaya yaklaşmakla birlikte, tam şemalaştırılmayan, "L" veya "U" tiplerine girmeyen, arada kalan uygulamalardır: Efdalzade, Şemsi Paşa, Beşir Ağa (Bâbiâli), Kaba Halil Efendi medreseleri gibi.

Bu plan şemalarına ait tasnife göre alan araştırmasında değerlendirilecek olan Üsküdar Medreseleri'nin plan şemaları değerlendirilebilir. Mihrimah Sultan Medresesi, dikdörtgen planlı şemanın 5.b tipi; Şemsi Paşa Medresesi, "L" planlı şemanın 3.b tipi, Valide-i Atik Medresesi, "L" planlı şemanın 3.b tipi; Ahmediye Medresesi, "L" planlı şemanın 3.c tipi ile uyumlu görünmektedir. Çinili Medrese ise arazi koşullarından dolayı herhangi bir şemaya uymamaktadır.

5.4 GÜNÜMÜZDE İSTANBUL MEDRESELERİ

Zeynep Ahunbay fetihten başlayarak 19. Yüzyıl sonuna kadar 500'ü aşkın medrese yapıldığını bunlardan sadece 80 tanesinin günümüze ulaştığını belirtir.¹⁵³ 80 adet tespiti Zeynep Ahunbay'ın 1980 yılındaki doçentlik tezinde de zikredilmektedir. Lakin günümüze 67 medrese ulaşmıştır.¹⁵⁴

Günümüze ulaşan medreseler özel tıp merkezinden(Mihrimah Sultan Medresesi), nargile kafeye(Çorlulu Ali Paşa Medresesi); kütüphaneden(Şemsi Paşa Medresesi), yatılı Kur'an kursuna(Ahmediye Medresesi) geniş bir işlev yelpazesinde

¹⁵³ Zeynep Ahunbay, "Medreseler", s.321.

¹⁵⁴ Mustafa Göleç, Fatih Güldal, **İstanbul'un 100 Mektebi ve Medresesi**, İBB Kültür AŞ, İstanbul, 2010, s.13-14.

kullanılmaktadır. Günümüze ulaşan medreselerin %24'ü sadece eğitim işleviyle, %35'i sadece kültür işleviyle, %22'si ticarete konu olan işlevlerle kullanılmaktadır. Geri kalan %19'luk kısmı ise işlevsizdir. Özgünlük durumlarının işlevle ilişkisi irdelendiğinde ticaret işleviyle kullanılan veya işlevsiz olan medreselerin diğerlerine nazaran daha kötü durumda olduğu sonucu çıkmaktadır.¹⁵⁵ Bu durum medreseye uygun olmayan işlevlerin yapıya zarar verdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca işlevsiz kalan medreselerin koruma süreçlerinin zorlaştığını teyit etmektedir.

5.5 BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Medrese mimarisinde ortaya konulan seviye, Osmanlı medreseleri denince kendine has özellikleriyle zihinlerde bir şema belirmesini temin etmiştir. Söz gelimi bunu okul için söylemek güçtür. Farklı dönemlerde çeşitli şehirlerde uygulanan tip projeler olsa da bugün hala özgün, diğer yapılardan farklılaşan bir okul mimarisinden söz etmek oldukça güçtür. Bu yüzden, medrese tarihi bir eser olmasının yanında mimari bir üslup kurmuş olması bakımından da korunmaya değerdir.

Bu bölümde medreseyi oluşturan yapı elemanları incelenmiş; özellikle avlu, revak, dersane ve talebe odalarının en temel yapı elemanları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla medreselerin hangi işlevle kullanılırsa kullanılsın temel yapı elemanlarına müdahale kabul edilemez. Bu anlamda yapılan müdahaleler medresenin özgünlüğüne zarar vermekte, kullanıcılar tarafından algılanmasını güçleştirmektedir.

Bu bölümde yapılan değerlendirmeler sonucunda medreselerin, korunması gereken özgün birer tarihi eser oldukları, İstanbul'un mimari kimliğinde önemli bir ağırlığa sahip olmalarına rağmen; taşıdıkları mesajı geleceğe iletmesine imkân vermeyen bir vaziyet içerisinde buldukları tespit edilmiştir. Atıl bırakılmayıp kullanılmasının koruma açısından önemli olduğu, lakin doğru işlevle kullanılmasının hayati öneme sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

¹⁵⁵ Sabri Şakı, "Kepenekçi Sinan Medresesi", s.40-44.

6. ALAN ARAŞTIRMASI: İŞLEV DEĞERLENDİRME

Medreseler hem mimari miras hem de kültürel mirastır. Medrese işlevinin değerlendirilmesi için ölçütlerin kapsayıcı olması ve kavramsal çerçeve oluşturulması önemlidir. Bu sebeple alan araştırmasına başlarken kullanılan kavramlara dair özet bir tanımlama yapılmış, daha sonra kaynak araştırmasında elde edilen bulgularla değerlendirme ölçütleri belirlenmiştir. Böylece medreselerin monografisi, geçmişte geçirdiği önemli gelişmeler, günümüzdeki durumu ve güncel işlevinin değerlendirmesi yapılabilmektedir.

6.1 KAVRAMSAL ÇERÇEVE

6.1.1 Türkiye’de ve Dünya’da koruma ve kültürel miras kavramının gelişimi

“*Medrese Yapılarının Korunması Bağlamında Vakıf*” başlığında incelendiği üzere Osmanlı döneminde çağdaş koruma kavramıyla yarışır bazı uygulamalar ve kurumsal yapılar bulunmaktadır. İçinde birçok süreci barındıran bu kurumsal yapı, medreselerin asırlar boyunca ayakta kalmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişte bazı kurum (Evkaf-ı Hümâyün Nezareti) ve “kanunlar” geçerliliğini sürdürse de (Ebniye Nizamnameleri, Asar-ı Atika Nizamnameleri vb.) geleneksel olandan kurtulup yeni bir anlayış ortaya koyma çabası ağırlık kazanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında vakıf ve medreseyi konumlandırma sorunu koruma alanına da yansımıştır. Kafa karışıklığının sürdüğü yıllarda büyük ölçekli tahribatların yaşandığı “*Evkaf Umum Müdürlüğü ile Maarif Vekâleti ayırımında medreselerin korunma sorunu*” başlığında medreseler açısından incelenmiştir.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte “batıya rağmen batılılaşma” söylemiyle açıklanabilecek köktenci çağdaşlaşma yaklaşımı başlamıştır. 1950 yılına kadar süren bu dönemde modern-geleneksel olma ikilemi sürerken merkeziyetçi bir anlayışla tarih bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. Yeni bir tarih bilinci kurma çabası Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti’nin(1931) kurulmasıyla; Alacahöyük, Karatepe gibi kazı alanlarının oluşturulmasıyla somutlaşmıştır. Bu çabalar Osmanlı’dan farklı bir ata-ulus bilinci kurma arayışıdır. Benzer bir yaklaşımla Selçuklu eserlerine önem verilmiş, Osmanlı eserleri ihmal edilmiştir. Osmanlı eserlerinin ihmal edilmediğine yönelik görüşler de bulunmakla birlikte, söz konusu dönemin ikilemler barındıran örtük gerilimlerin

yaşandığı bir dönem olduğu tarihi bir gerçektir. Bu ikilemlerden biri de modern kentler kurmak ile tarihi eserlerin korunması arasında yaşanmıştır. Özetle, 1923-1950 yılları arasında Türkiye’de koruma; devlet merkezli, Cumhuriyet ideolojisini destekler içerikte yürütülmüş, Batı’ya örnek almasına karşın gerçek anlamda bir dışa eklemlenme gerçekleştirilememiştir.¹⁵⁶

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra hızlanan koruma bilinci Türkiye’nin çok partili hayata geçişiyle birlikte daha fazla gündem olmaya başlamıştır. 1950’den sonra başlayan süreç uluslararası anlaşmaları kabul ve kurumlara üyelik suretiyle somut adımlara dönüşmüştür. Böylece Türkiye’nin koruma alanındaki gelişim seyri -birkaç yıl geriden de olsa- uluslararası gelişmelerle paralel ilerlemeye başlamıştır.

Köklü geçmişe sahip her milletin koruma bilinciyle ilgili gelişim serüveni, Osmanlı’nın klasik dönemindeki vakıf uygulamalarına benzer bir biçimde yüzyıllar öncesine uzanabilmektedir. Lakin genel ve tek sesli bir tarihsel süreç incelenmek istendiğinde günümüzde koruma alanıyla organik bağı olan uluslararası belgeleri, anlaşmaları ve kurumları zikretmek gerekmektedir. Akademik çalışmalarda çoğunlukla bu şekilde incelen sözkonusu süreç; öncesinde hiçbir koruma pratiğinin olmadığı anlamına gelmemektedir.

Dünya’da korumaya dair ilk uluslararası sözleşme çatışma ortamında tarihi eserler ile kamu binalarına saldırıyı yasaklayan 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi olarak kabul edilmektedir. Lahey Sözleşmesi tarihi eseri anıtsal mimari yapı olarak tanımlamaktadır. 1931 yılında hazırlanan Atina Tüzüğü(Charter of Athens) kültürel mirasın kapsamını biraz genişleterek anıtsal mimari eserler, arkeolojik sit alanları ve taşınabilir sanat eserleri olarak tanımlamıştır. İncelenen süreç açısından 1945 yılında UNESCO’nun kurulması önemlidir. Kuruluşundan bir yıl sonra danışma görevi icra etmek üzere UNESCO’ya bağlı ICOM(Milletlerarası Müzeler Konseyi) kurulmuştur. UNESCO yıllar içerisinde bünyesinden çeşitli konsey, anlaşma ve listeler çıkarmıştır.

¹⁵⁶ Emel Kayın, “Türkiye Koruma Tarihindeki Kırılmalar”, **Mimarlık Dergisi**, Sayı:343, Ankara, 2008, s.98-101.

Sivil yapıların da korunmaya değer kültür mirası olduğu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa kentlerinde meydana gelen travmatik yıkımlardan sonra anlaşılmıştır. 1964 tarihli Venedik Tüzüğü'yle (The Venice Charter) kültürel miras kavramı sivil yapıları da içene alacak şekilde genişlemiştir. Aynı tüzük kentsel alan gibi kırsal alandaki “zamanla kültürel anlam kazanmış” yerleşme dokularını “korunmaya değer” olarak tanımlamaktadır.

1972 yılında UNESCO tarafından imzaya açılan Dünya Mirası Sözleşmesi, ülkelerin sınırları içindeki kültürel mirasın “tüm dünyanın ortak mirası” olduğuna vurgu yapar. Bunların yok olmasının tüm ülkeler için bir yoksullaşma anlamına geldiğini belirterek, imzacı ülkelere kültürel mirasın korunması konusundaki risklerle mücadele etme noktasında sorumluluk yükler. 1975 yılında Avrupa Konseyi tarafından yayınlanan Avrupa Mimari Miras Sözleşmesi koruma alanına “bütünleşik koruma” kavramını kazandırmıştır. Bu kavram kültürel mirasın geniş katımlı iş birliğiyle ve fiziksel çevrenin içinde yaşayanlarla korunması gerektiğini belirtmektedir.

1990'lı yıllardan itibaren kültürel ve doğal mirasa yönelik risklere karşı hazırlık raporları yayınlanmaya başlamıştır. Risk altındaki kültür varlıklarına yönelik önlem, fon ve yaptırım konuları gündeme gelmiştir. 2000'li yıllarda ise kültürel miras “kültürel çeşitliliğin artırılması ve kültürlerarası etkileşimin yükseltilmesi için bir kaynak” olarak ön plana çıkmıştır. 2001 tarihinde ilan edilen UNESCO evrensel bildirgesinde kültürel mirasla ilgili “...her şekliyle korunmalı, zenginleştirilmeli ve insan deneyiminin bir kaydı olarak gelecek kuşaklara teslim edilmelidir...” denilmektedir.¹⁵⁷

Genel anlamda dünyada koruma yaklaşımı anıtsal mimari yapıyla sınırlıyken zaman içerisinde gelişerek kültürel miras kavramına ulaşmıştır. Kültürel mirasın bünyesinde “geçmişten günümüze insanlar için değerli hale gelen somut-soyut değerlerin tümünü” barındırması, gelinen noktanın geniş bir bakış açısını ihtiva ettiğini göstermektedir.

¹⁵⁷ Zeynep Gül Ünal, **Kültürel Mirasın Korunması**, İSMEP Rehber Kitaplar, İstanbul, 2014, s.15.

6.1.2 Yeniden işlevlendirme kavramı

Mimari yapılar zemin özellikleri, hatalı malzeme kullanımı, kötü işçilik gibi iç etkenler; doğal afetler, terk, kötü kullanım, savaş, bayındırlık etkinlikleri, turizm gibi dış etkenlerden dolayı bozulmalara maruz kalırlar. Yapıların işlevini devam ettirememesi, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına neden olabilmektedir. Bu durumda farklı koruma alternatifleri gündeme gelir. Alternatifler; sağlamlaştırma, bütünleme, yenileme, yeniden işlevlendirme, çağdaş ek, yeniden yapım, temizleme, taşıma ve arkeolojik restorasyondur. Yapılan değerlendirmeler sonucu en uygun yöntem seçilerek uygulamaya geçilir. Bu yöntemlerin her biri kendi içinde önemli hususiyetleri barındırır da çalışmanın odağını dağıtmamak adına doğrudan “yeniden işlevlendirme” kavramına geçmek daha isabetli olacaktır.

Yeniden İşlevlendirme; ekonomik, sosyal veya politik sebeplerden dolayı kullanılmaz duruma gelmiş, bakımsız yapıların genellikle fonksiyonunu değiştirerek yeniden kullanılmasını amaçlayan bir mimari koruma yöntemidir. Tarihi yapıların hepsini müzeleştirmek mümkün ve sürdürülebilir değildir. Ayrıca tarihi eseri yaşatmak içerisinde hayat olduğu sürece olanaklıdır. Çünkü işlevsiz kalan yapıların varlığını sürdürmesi zorlaşmaktadır.

Yeniden işlevlendirme, Türkiye'nin taraf olduğu Venedik Tüzüğü'nün 5.maddesinde¹⁵⁸ zikredilmektedir. “Anıtların korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Fakat bu nedenle yapının planı ya da bezemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir.” Bu ilke, tarihi ve sanat değeri yüksek medrese, cami, hamam gibi yapıların yeniden kullanılmasında dikkate alınması gereken önemli bir ilkedir.

Yeniden işlevlendirme yönetiminin uygulama safhalarında mekan organizasyonu yeniden ele alınmaktadır. Bu durum tartışmalı bir alana kapı aralamaktadır. Zira koruma uygulamalarında mekânda değişiklik konusu uzun yıllardır tartışılan bir

¹⁵⁸ Detaylı bilgi için bakınız; <http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/> Erişim: 12.12.2019

konudur. Örneğin Viollet-Le-Duc, eserlerin özgünlüklerine -erozyona uğramış olsa bile- tarihi mesajları ve ‘aura’ları nedeniyle müdahalede bulunulmaması gerektiğini belirtir. Yapının ruhu olarak çevrilebilecek olan aura kavramı otantiklik kavramı etrafında tartışılmıştır. John Ruskin; yapıların otantikliğiyle birlikte ona ait “otantik ruh”, tarihten günümüze taşıdıkları mesajlar ve fiziksel formların arkasındaki manevî kültür miraslarının da korunması gerektiğini savunur. Bunu özgün malzemeyi koruma ilkesi gibi bir ilke olarak vurgular. Ruskin’in temellerini attığı ‘form, özgün bünye (original fabric) ve işlevin birlikte korunması anlayışı’; özgün malzeme ve strüktürün bozulma nedenlerinin, bozulma ortamı ve süreçlerinin teşhisi ve bunların tedavisi için her türlü bilimsel araştırma ve uygulamanın disiplinler arası çalışmalarla yapılmasını önerir. İşlev otantikliğinin vurgulanışı korunan yapının arkasındaki manevî ve soyut kültürün araştırılmasını ve korunmasını amaçlamaktadır. Örneğin; Süleymaniye Külliyesi ve çevresinde gelişmiş kamu ve sivil yapıların yanı sıra dönemin kültürel, dinî, tasavvufî, folklorik, ekonomik ve sosyal yapısının yani “medeniyetinin” araştırılması, anlaşılması ve korunması gerekmektedir.¹⁵⁹ Benzer biçimde Ahunbay, tarihi yapıların kurtarılması için tek ekonomik yolun yeniden işlevlendirme olduğunu belirttikten sonra çok önemli plan ve iç mekân değerlerine sahip olan yapılarda serbest düzenleme yerine, tarihi mekânların anısını sürdüren düzenlemelere gidilmesinin daha uygun olacağını belirtir.¹⁶⁰ Böylece yeniden işlevlendirilmenin mekanının belleğine zarar vermemesi gerektiğine vurgu yapmış olur.

6.2 DEĞERLENDİRME ÖLÇÜTLERİ

Alan araştırması kapsamında Üsküdar’da bulunan 5 medreseyle ilgili bilgi verilecek, güncel durumları hakkında tespit yapılacak ve güncel işlevleri değerlendirilecektir. İşlev değerlendirmesi *Fiziki Yapı Durumu* ve *İşlevin Medreseye Uygunluğu* olmak üzere 2 ana ölçütle gerçekleştirilecektir.

¹⁵⁹ Ahmet Ersen, “Mimarî Korumada Otantiklik ve Bütünleme Sorunu”, **Restorasyon Konservasyon Çalışmaları Dergisi**, Sayı:1, İstanbul, 2009, s.12-14.

¹⁶⁰ Zeynep Ahunbay, **Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon**, Yem Yayınları, İstanbul, 2009, s.97-98.

Fiziki Yapının Durumu: İyi, orta ve kötü olmak üzere üç başlıkta değerlendirilecektir. **İyi;** iç mekan ve dış görünüş itibariyle medrese yapısının algılanabildiği, kendine özgü yapı elemanlarının korunduğu, fiziksel müdahalenin en az olduğu durumdur. **Orta;** iç mekan ve dış görünüş itibariyle medrese yapısının kısmen algılanabildiği, fiziki müdahale bulunmakla birlikte kendine özgü yapı elemanlarının kısmen korunduğu durumdur. **Kötü** ise; iç mekan ve/veya dış görünüş itibariyle medrese yapısının algılanamadığı, kendine özgü yapı elemanlarının kısmen veya tamamen tahrip edildiği durumdur.

İşlevin Medreseye Uygunluğu: Medresenin işlevi değerlendirilirken sadece fiziksel boyutunun ele alınması yetersiz olacaktır. Fiziksel yapıya eklenerek anlam bulan bellek, kültür, kimlik, otantiklik ve aura(mekânın ruhu) kavramları göz ardı edilmemelidir. Tüm bu kavramlar medresenin ‘geçmişten günümüze ilettiği mesajı’ oluşturmaktadır. Medreselerin sonraki nesillere fiziki yapı olarak aktarılması kadar taşıdığı mesajı iletmesini sağlamak da önemlidir. Zira medresenin kültürel mirası fiziki yapıdan ibaret değildir. Bu yüzden tez çalışması kapsamında yapılan kaynak araştırmasındaki bulgular işlev değerlendirmesinde kullanılacaktır. Araştırma bulguları şunlardır;

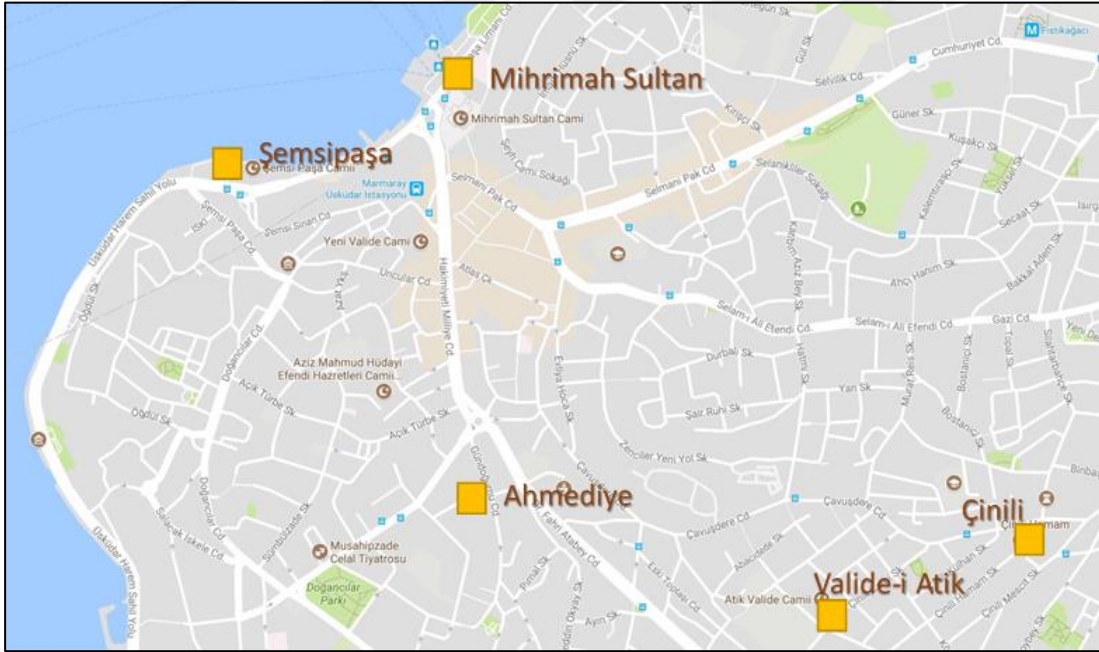
- Medrese kurbet kastı¹⁶¹ bulunan bir hayır kurumudur.
- Ücretsiz hizmet veren vakıf kurumudur.
- Hususen örgün din eğitimi yapar.
- Halka yönelik yaygın eğitim gerçekleştirir.
- Özel merasimler ve yaygın eğitim vasıtasıyla çevresiyle ilişki kurar, toplumsal hayatın bir parçasıdır.

Bu bulgular ışığında yapılan karşılaştırma sonucu medresenin günümüzdeki işlevi **uygun, kısmen uygun ve uygun değil** olmak üzere üç başlıkta değerlendirilecektir.

¹⁶¹ Sözlükte “yaklaşmak, yakın olmak” anlamında gelen kurbet kelimesi; terim olarak kişiyi Allah’a yaklaştıran, sevap kazanmaya vesile olan bütün fiilleri ve davranışları ifade eder. Vakfın kurbet kavramıyla ilişkisi “Vakıf Kurumunun Tarihsel Gelişimi” başlığında Adnan Ertem’e atıf yapılarak anlatılmıştır.

6.3 GÜNÜMÜZE ULAŞAN ÜSKÜDAR MEDRESELERİ VE GÜNCEL İŞLEVLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Üsküdar'da bulunan 5 medrese haritada (Bkz. Şekil 6.1) gösterilmiştir. Haritada gösterilen medreselerin dışında günümüze ulaşan medrese bulunmamaktadır. Tarih boyunca Üsküdar'a kaç medrese yapıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. 1977 yılında yayınlanan kitabında Konyalı, bugün varlığını sürdüren medreseler dışında Gülfem Hatun Medresesi, Minkarizade Yahya Efendi Medresesi, Rum Mehmed Paşa Medresesi ve Vani Efendi Medresesi olmak üzere 4 medrese hakkında bilgi verir.¹⁶² Lakin bu medreselerden hiçbiri o gün de ayakta değildir. Ahunbay ise doçentlik tezinde 19.yüzyılda mevcut medreseler haritasına yer vermiştir. Haritada 6 medrese işaretlidir.¹⁶³ Dolayısıyla net rakamlar verilemese de son 200 yıldır Üsküdar'da mevcut medreselerin tamamına yakınının günümüze ulaştığı söylenebilir.

Şekil 6.1: Üsküdar medreseleri haritası (Faik Gönül, 2019)

¹⁶² İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977, s.285-294.

¹⁶³ Zeynep Nayır(Ahunbay), *İstanbul Medreseleri*, s.171.

Alan araştırması kapsamına giren 5 medrese üç başlıkta ele alınmıştır. Birinci başlıkta; medresenin monografisi oluşturulmuş, genel mimari özelliklerine hakkında bilgi verilmiş, yerinde incelemeyle planındaki muhdeslere işaret edilmiş, yapının durumunu belgelemek adına resmi kurumlardan alınan çizimler seçilerek verilmiştir. İkinci başlıkta medresenin inşa edildiği tarihten bugüne geçirdiği önemli gelişmeler infografik bir çizelgeye dönüştürülmüştür. Bu çizelgede medresenin geçmiş dönem işlevleri de gösterilmiştir. Üçüncü başlıkta ise medresenin günümüzdeki fiziki durumu ve güncel işlevi hakkında bilgi verilmiş, güncel durumu fotoğraflarla belgelenmiş ve belirlenen değerlendirme ölçütlerine göre güncel işlevi değerlendirilmiştir.

6.3.1 Mihrimah Sultan Medresesi

6.3.1.1 Genel Bilgiler ve Mimari Özellikleri

Şekil 6.2: Mihrimah Sultan Medresesi'nin konumu: 1.Pervititch(1933) haritasındaki gösterim, 2.Uydu fotoğrafından görünüm (Yandex Maps, 2019)

İstanbul'un Üsküdar ilçesi, Mimar Sinan mahallesi, Paşalimanı Caddesi, 526 ada, 2 parselde bulunan Mihrimah Sultan Medresesi; Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı ve sadrazam Rüstem Paşa'nın hanımı olan Mihrimah Sultan tarafından 1540-1548 yılları

arasında Mimar Sinan'a¹⁶⁴ yaptırılmıştır. Sahile yakın, yaya ve araç trafiğinin yoğun olduğu merkezi bir noktada bulunmaktadır. Çevresindeki hakim işlev donatı ve ticaret işlevleridir.

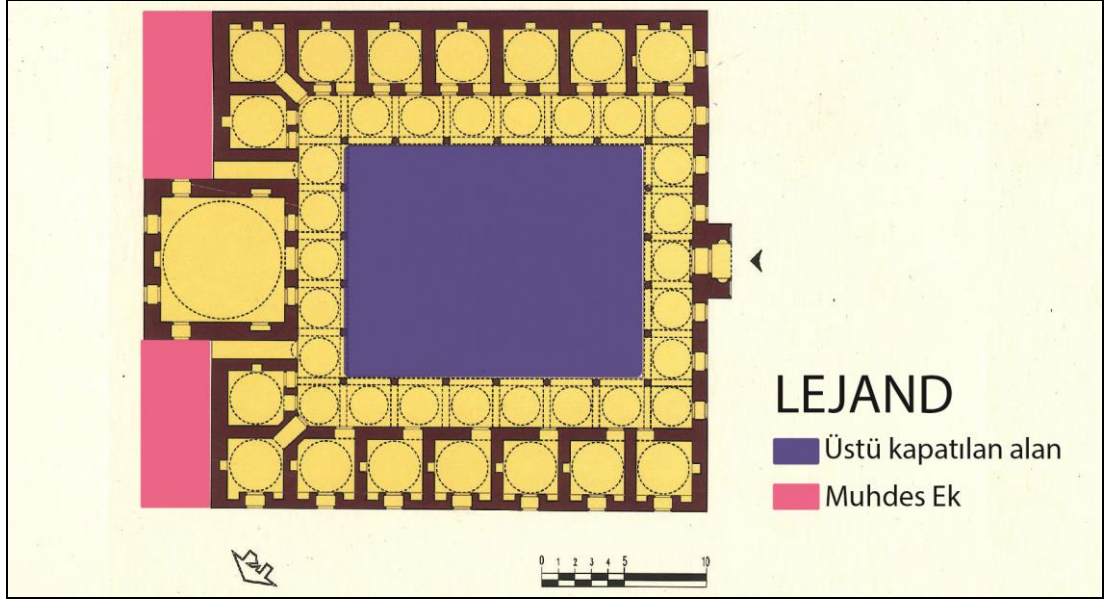

Şekil 6.3: Meydandan güney istikametine bakış (Faik Gönül, 2019)

Mihrimah Sultan Medresesi, bünyesinde cami, imaret, mektep, muvakkıthane, çeşme ve lojman bulunan külliye'nin bir parçasıdır. U bir plan üzerine inşa edilen medresede 16 talebe odası ve 1 adet dersane yapılmıştır. Odaların önünde 22 sütunun yüklendiği 26 kubbeli bir revak bulunmaktadır. Revaklar dört duvarı dönüyorsa da batı duvarında talebe odası bulunmamaktadır. Mimari Sinan bu örnekte olduğu gibi birçok eserinde bir tarafı serbest bırakılmış medrese avlusu düzenlemiştir.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.41.

¹⁶⁵ Doğan Kuban, "Mihrimah Sultan Külliyesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, c.5, s.457.

Şekil 6.4: Mihrimah Sultan Medresesi planı (Medaris-i İstanbul kitabından işlenerek)

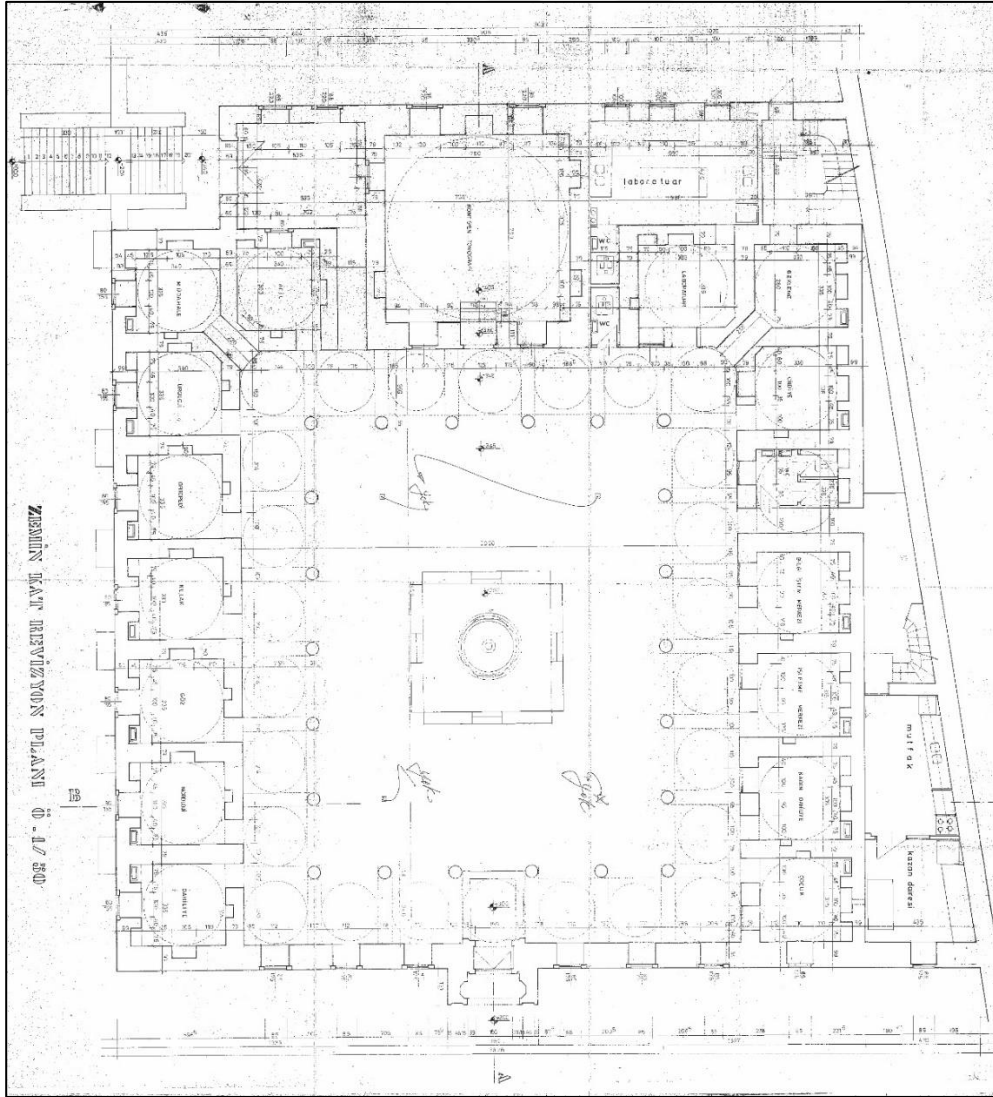
Medresenin kuzeyinde yer alan dershaneyi yüksek sağır kubbe örtmektedir. İç avluda bir şadırvan bulunmaktadır. Talebe odalarında biri avluya diğer ikisi dışa bakan toplam üç pencere bulunmaktadır. Kesme taşlarla yapılan medresenin Üsküdar meydanına bakan batı cephesinde 7'si aydınlık penceresi olmak üzere toplam 14 pencere bulunmaktadır.

İki kapısı bulunan medresenin kapılarından biri caminin avlusuna açılan mukarnaslı tak kapısıdır. Kemerli, kırmızı ve beyaz mermerle örülen bu kapının sağında ve solunda birer küçük mihrap bulunur. Cami avlusuna açılan mukarnaslı asıl kapı yapılan değişikliklerle iptal edilmiş ve kuzey batıda ikinci giriş kapısı(Bkz. Çizim 6.2) ihdas edilmiştir.¹⁶⁶ Caddeye açılan ikinci kapıya(Bkz. Şekil 6.5) merdivenle ulaşılmaktadır.

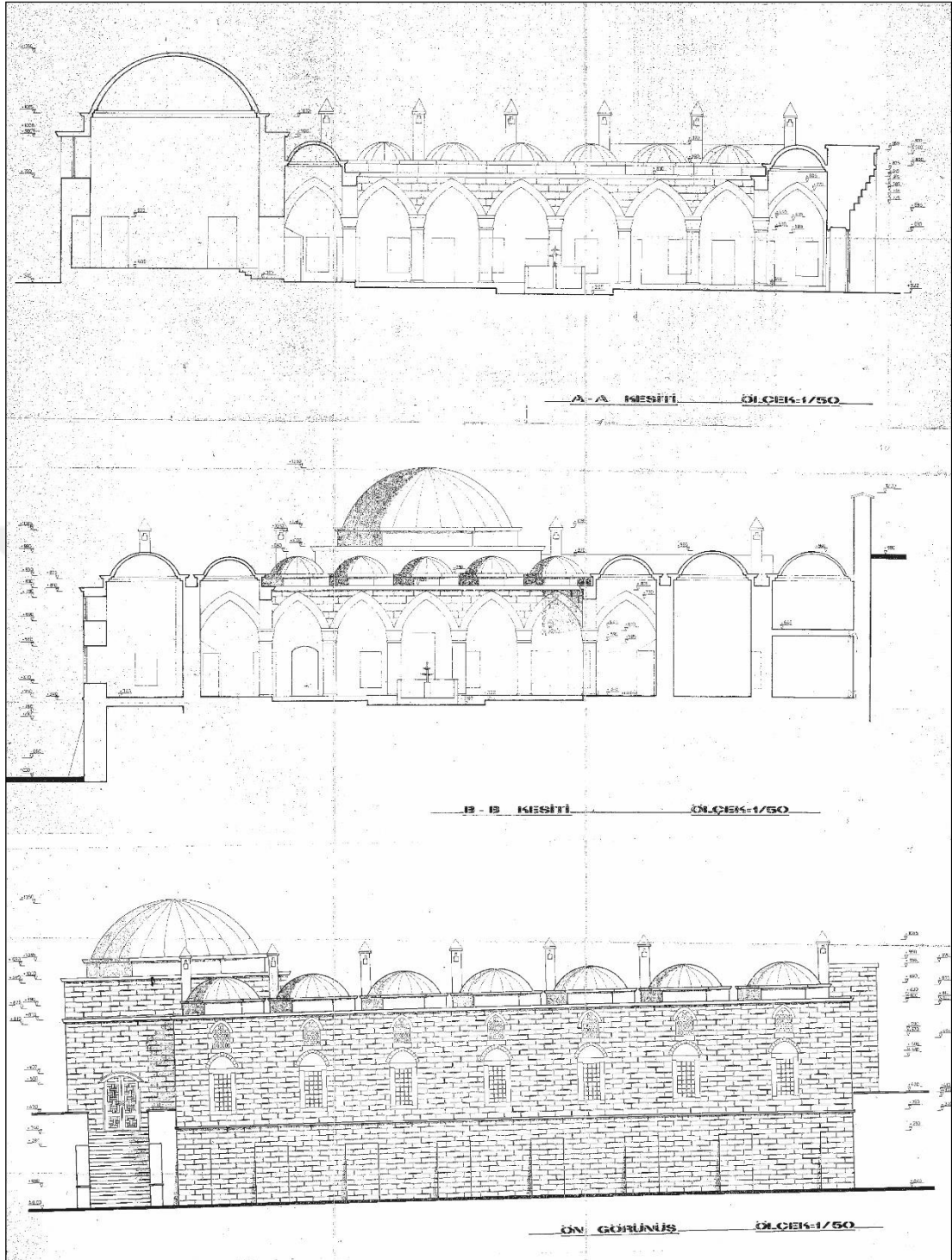
¹⁶⁶ Suphi Saatçi, **Sinan Atlası**, s.271.

Şekil 6.5: Mihrimah Sultan Medresesi'nin kapıları: Sol. Medrese avlusuyla bağlantılı asıl tak kapı, Sağ. Sonradan ihdas edilmiş merdivenli cadde kapısı (Faik Gönül, 2018)

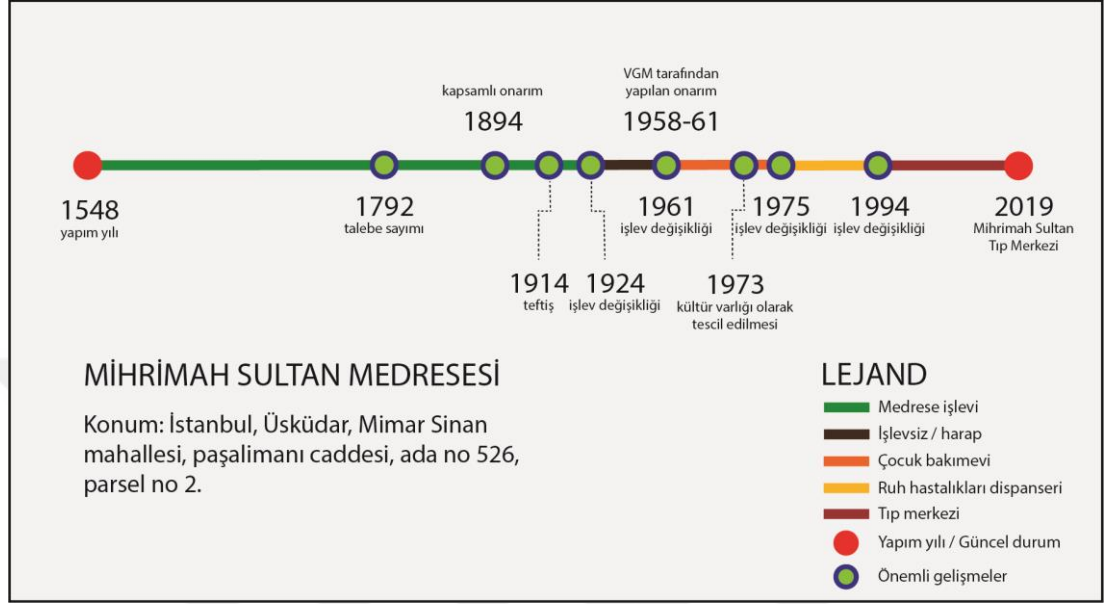
Çizim 6.1: Mihrimah Sultan Medresesi Restorasyon Projesi Plan (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, 1992)

Çizim 6.2: Mihrimah Sultan Medresesi Restorasyon Projesi Kesit (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, 1992)

6.3.1.2 Yapıyla İlgili Önemli Gelişmeler

Mihrimah Sultan Medresesi'yle ilgili önemli gelişmeler farklı kaynaklardan derlenerek kronolojik grafiğe dönüştürülmüştür. Grafikte yer alan bilgiler aşağıda açıklanmıştır.

Şekil 6.6 Mihrimah Sultan Medresesi ve işleviyle ilgili önemli gelişmeler (F. Gönül, 2019)

1792 yılında gerçekleştirilen sayıma göre odalarından biri boş olan medresede toplam 15 talebe eğitim görmektedir.¹⁶⁷ Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından 1893 yılında keşif yapılarak bir sonraki yıl onarılmasına karar verilerek bütçeye eklenmiştir. 1894'te bazı ilave iş kalemlerini de içine alan bir onarım gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁸ 1914 yılında yapılan teftişe göre medrese olarak işlevi devam etmektedir. Bu teftiş sırasında arka pencerelerin yarıya kadar toprakla kapandığına işaret edilerek talebelerin sağlığı için “bazı tadilat ve tamirat-ı fenniye ve sıhhiyeye muhtaç” olduğu kaydedilmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Mübahat Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s.314.

¹⁶⁸ Mübahat Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s.315.

¹⁶⁹ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.41.

Konyalı'ya göre 1924'te ilan edilen Tevhid-i Tedrisat kanunundan sonra boşaltılmış; uyuşturucu madde bağımlılarının meskeni haline gelmiştir. O yıllarda çöplüğü andırdığı belirtilen medresenin kubbeleri çökmeye başlamıştır.¹⁷⁰ Konyalı'nın gazetedeki neşriyatları vasıtasıyla yaptığı uyarılar neticesinde 1958-61 yılları arasında VGM tarafından onarılarak “Üsküdar Süt ve Mektep Çocukları İçtimai Hıfzısıhha Bakımevi” olarak kullanılır hale gelmiştir.¹⁷¹

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun (GEEAYK) 14.04.1973 tarihli toplantısının 7086 numaralı kararı doğrultusunda korunması gereken taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilen medrese 2 yıl sonra “Ruh Hastalıkları Dispanseri”ne tahsis¹⁷² edilmiştir. Medrese 1994'ten günümüze “Mihrimah Sultan Tıp Merkezi” isminde¹⁷³ özel bir sağlık kuruluşu olarak hizmet vermektedir. Söz konusu işlev değişikliğine ait restorasyon projesi (Bkz. Çizim 6.1) 1992 yılında hazırlanıp onaylanmıştır.

¹⁷⁰ İbrahim Hakkı Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, s.290.

¹⁷¹ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.41.

¹⁷² Mübahat Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s.315.

¹⁷³ Zekeriya Kurşun, **Medaris-i İstanbul: Yaşayan İstanbul Medreseleri**, İBB Yayınları, İstanbul, 2008, s.279.

6.3.1.3 Günümüzdeki Durumu ve İşlev Değerlendirmesi

Şekil 6.7: Mihrimah Sultan Medresesi'nin mevcut durumu: 1.Kuzeybatı girişinden avlunun genel görünüşü, 2.Talebe odası kapıları, 3.Müşahade odası olarak kullanılan revaklar, 4.Camekan ve aynadan oluşan muhdes avlu örtüsü, 5.Karşılama bankosu (Faik Gönül, 2018)

Mevcut durumda avlu camekân ve aynalarla kapatılmış durumdadır. Söz konusu kütle için yapıyla oldukça uyumsuz 4 adet çelik konstrüksiyon kolon kullanılmıştır. 1992 yılında onaylanan restorasyon projesindeki kolona işaret konularak yapılmayacağına dair not düşülmesine rağmen (Bkz. Çizim 6.1) kolonların ne zaman kimin izniyle yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Dershanesinde röntgen cihazı bulunan medresenin talebe odalarında alüminyum doğrama kapılar kullanılmıştır. Bazı revakların arası kapatılarak müşahade odasına dönüştürülmüştür. Tıp Merkezi işlevi için gerekli görülen kayıt ve karşılama bankosu, elektronik teçhizat, iklimlendirme elemanları ve mobilyalar ziyaretçilerin medreseyi algılamasını güçleştirmekte, neredeyse imkânsız kılmaktadır. Fiziki yapının durumu değerlendirildiğinde *“Kötü; iç mekân ve/veya dış görünüş itibarıyla medrese yapısının algılanamadığı, kendine özgü yapı elemanlarının kısmen veya tamamen tahrip edildiği durumdur.”* tanımına uymaktadır. Dolayısıyla fiziki yapısı kötü durumdadır. Medresenin fiziki yapısına uygun olmayan işlevinden dolayı mekânda değişiklik yapma baskısı oluşmaktadır.

Özel Tıp Merkezi olarak para karşılığı hizmet vermesi medresenin; ücretsiz hizmet veren vakıf kurumu, kurbet kastı bulunan hayır kurumu, örgün din eğitimi işlevi özellikleriyle bağdaşmamaktadır. Dolayısıyla medrese yapısına *uygun olmayan* bir işlevle kullanılmaktadır. Medresenin fiziki varlığının özgün özelliklerini kaybetmeden devam etmesi için muhdes yapılardan temizlenmelidir. Ayrıca özel sağlık hizmeti işlevinden kurtarılarak medreseye uygun bir işlevle hizmet vermesi sağlanmalıdır.

6.3.2 Şemsi Paşa Medresesi

6.3.2.1 Genel Bilgiler ve Mimari Özellikleri

Şekil 6.8: Şemsi Paşa Medresesi'nin konumu: 1.Pervititch(1933) haritasındaki gösterim,
2.Uydu fotoğrafından görünüm (Yandex Maps, 2019)

İstanbul'un Üsküdar ilçesi, Mimar Sinan mahallesi, 431 ada, 3 parselde bulunan Şemsi Paşa Medresesi, Üsküdar-Harem sahil yolu üzerinde konumlanmıştır. Üsküdar'ın önemli ulaşım akslarından birinde yer alan medresenin çevresinde hâkim işlevler donatı ve ticarettir. Külliye'nin yapım yılı 1580 olmakla birlikte medresenin daha önce

1573 yılında inşa edildiği değerlendirilmektedir.¹⁷⁴ Bu görüşün dayanağı medreseye külliyesinin yapım yılından önce müderris atanmış olmasıdır.¹⁷⁵

Şekil 6.9: Denizden Şemsi Paşa Külliyesine bakış

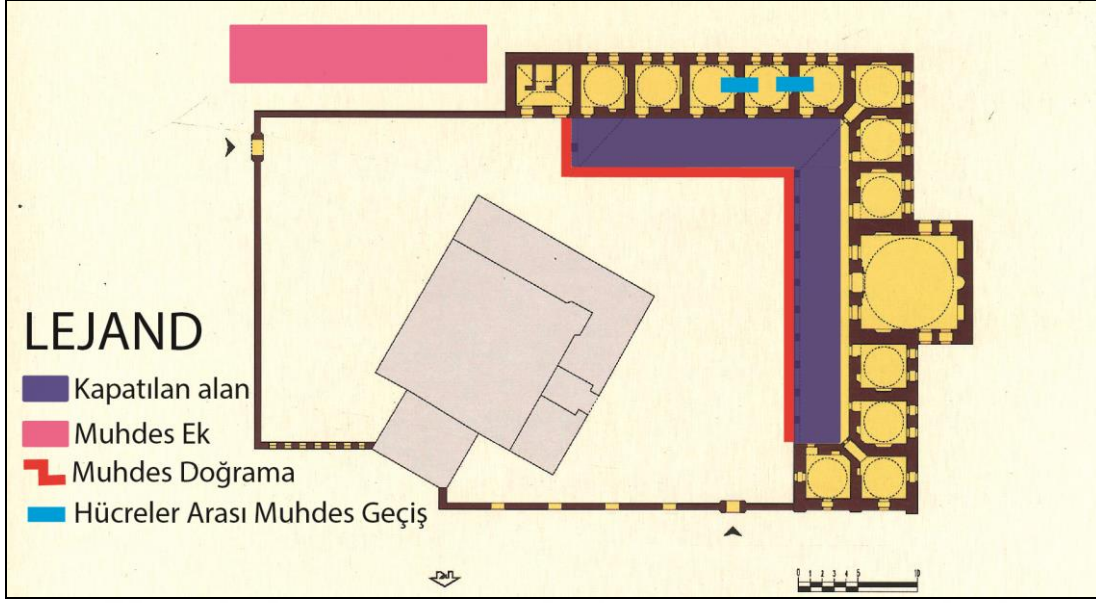
Medresenin banisi külliye de türbesi bulunan Şemsi Ahmet Paşa'dır. Mimar Sinan heybetli yapılarda gösterdiği hünerini bu kez farklı bir biçimde, "mücevher kutusu" şeklinde nitelendirilen¹⁷⁶ bu küçük külliye vasıtasıyla sergilemiştir. Külliye civardaki abidelerden denize en yakını olduğundan dolayı deniz yönünden bakıldığında perspektiften dolayı küçük ebatlarına rağmen arkasındaki yapılara galip gelen bir görünüş sunmaktadır.

Giriş kapısında Rad Suresi 23.ayetin sülüs yazı tekniğiyle yazıldığı bir kitabe bulunur. Cennet ehline Allah-u Teala'nın hitabı olan bu ayetin seçilmiş olması; Osmanlı'nın ilme ve ilim ehline yaklaşımı hakkında fikir vermektedir. İlim kapısı, cennet kapısı şeklinde tasvir edilmiştir.

¹⁷⁴ Suphi Saatçi, **Sinan Atlası**, s.290.

¹⁷⁵ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.59.

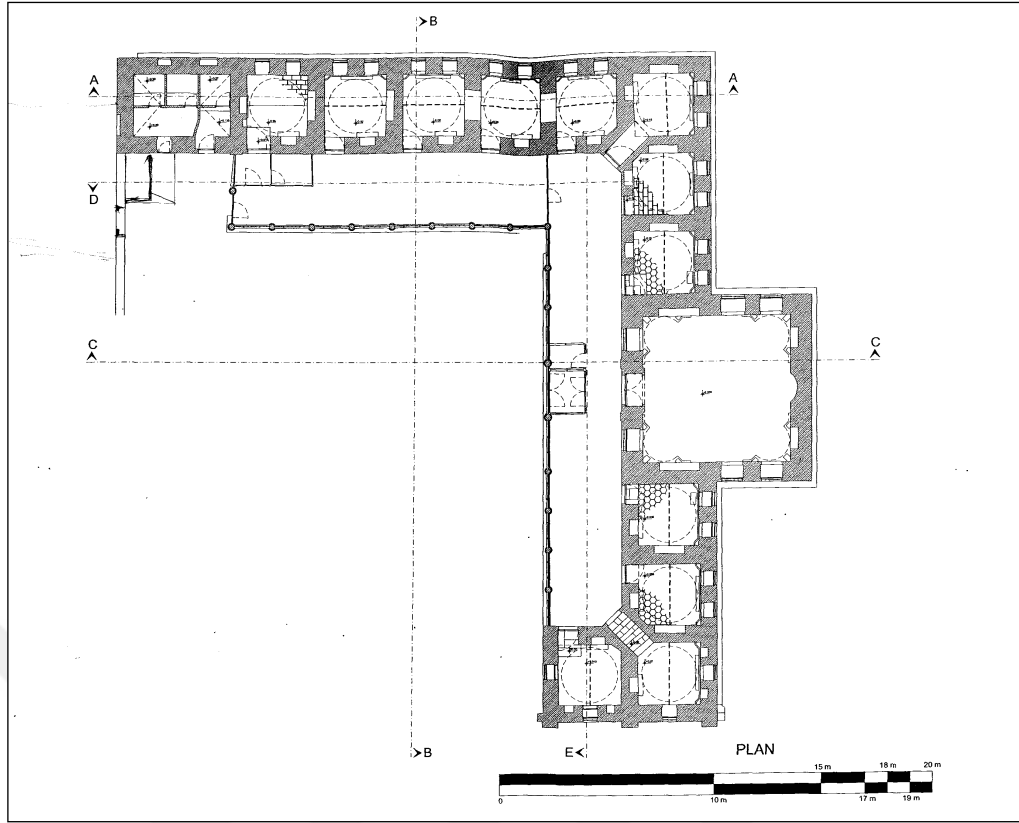
¹⁷⁶ Zekeriya Kurşun, **Medaris-i İstanbul**, s.283.

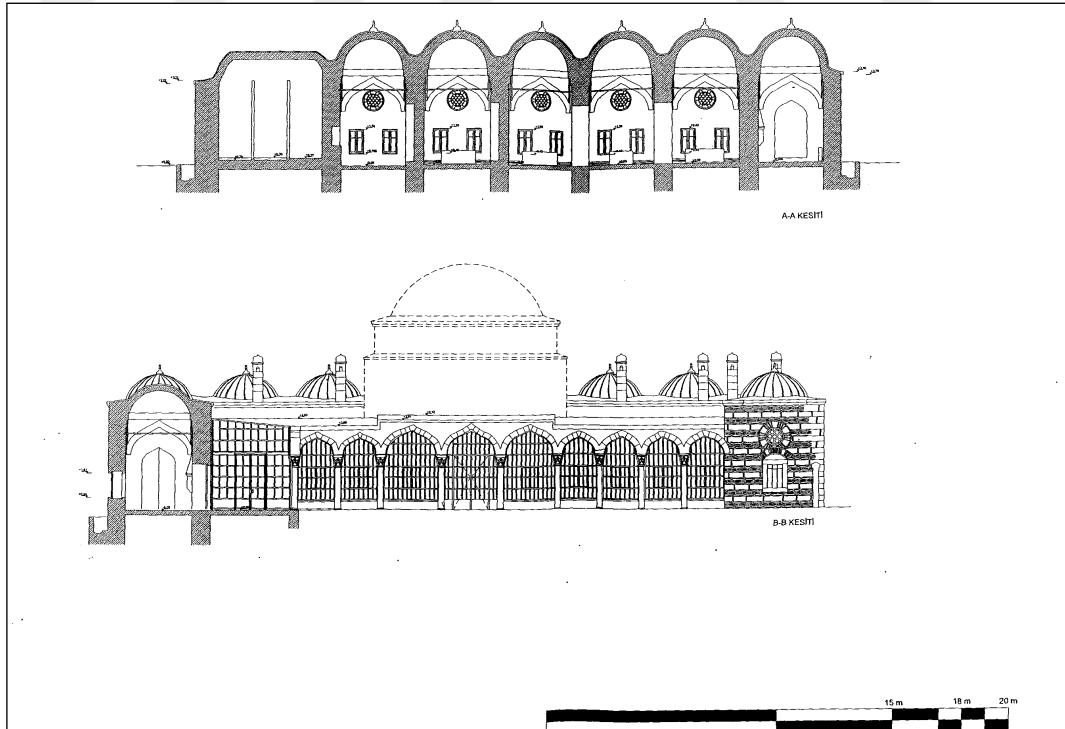
Şekil 6.10: Şemsi Paşa Medresesi planı (Medaris-i İstanbul kitabından işlenerek)

Medresenin camiye göre değil denize göre konumlanmış olması Mimar Sinan'ın yaptığı radikal bir tercihtir. Bu mekân organizasyonu külliye denizden izlenen ve denizi izleyen bir görünüş ortaya koymaktadır. Plan türü L olan medresenin 12 talebe odası ve 4 talebe odası büyüklüğünde, kare ve dışa taşmış bir dershanesi bulunmaktadır. Kollarından biri denize paralel biri dik olarak uzanmakta; dersane denize dik uzanan kolda bulunmaktadır. Güneybatıdaki talebe odalarının bitiminde bir talebe odasından biraz daha geniş ve aynı derinlikte abdesthane bulunmaktadır. Talebe odaları kare planlı olup içerisinde ocak ve nişler bulunmaktadır. Talebe odalarında 2'şer, dershanede 4 pencere bulunmaktadır. Medresenin örtü türü kubbe olup talebe odalarında geçiş elamanı olarak pandantif, dershanede ise tromp kullanılmıştır.

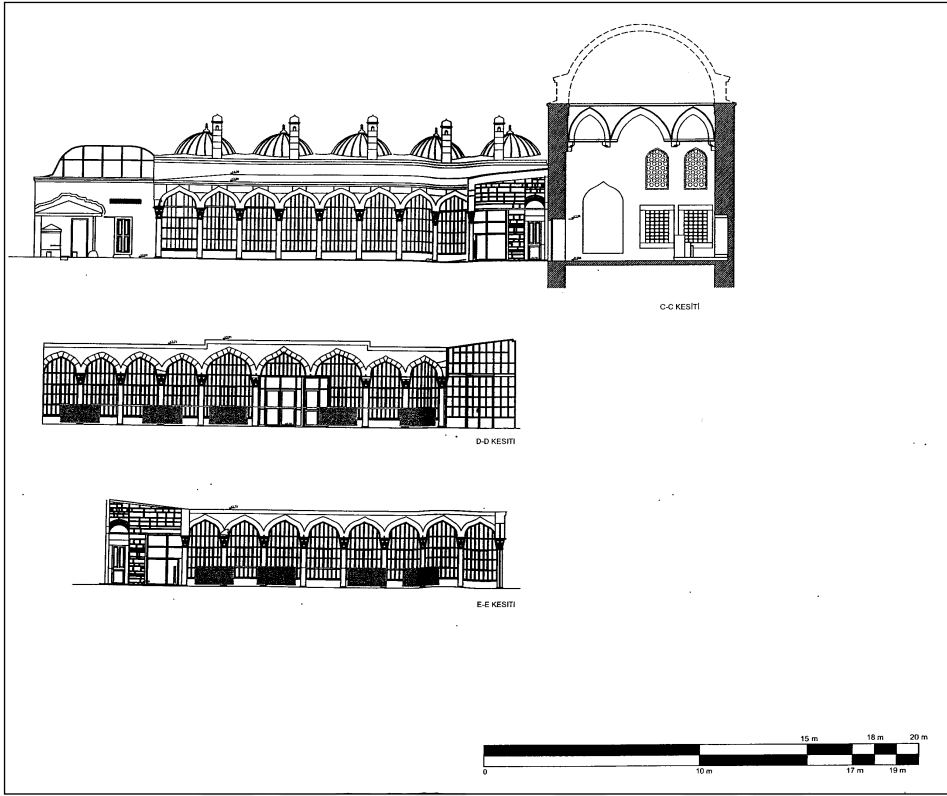
Taş ve tuğla sıralarından oluşan almalı duvar (Bkz. Çizim 6.7) tekniğiyle inşa edilen medresenin önünde on sekiz sütunun taşıdığı sivri kemerli, düz çatılı L planlı bir revak yer almaktadır (Bkz. Çizim 6.6). Denize bakan cephe ve revaka bakan duvarlarda kesme taş kullanılmıştır.

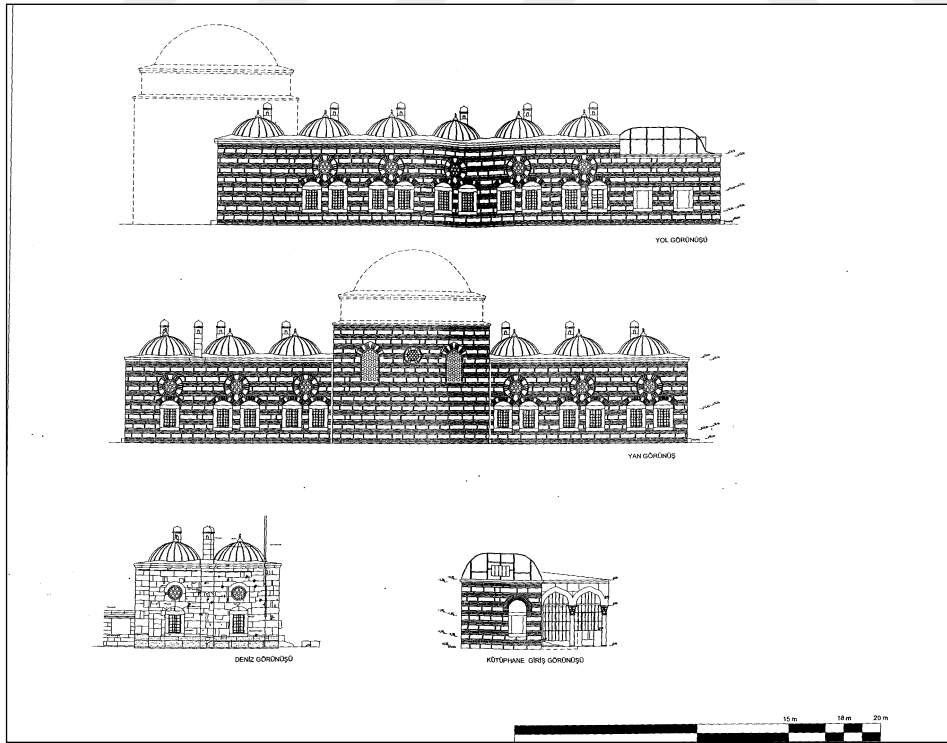
Çizim 6.4: Şemsi Paşa Medresesi Rölöve Projesi Planı (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, 2009)

Çizim 6.5: Şemsi Paşa Medresesi Rölöve Projesi Kesit (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, 2009)

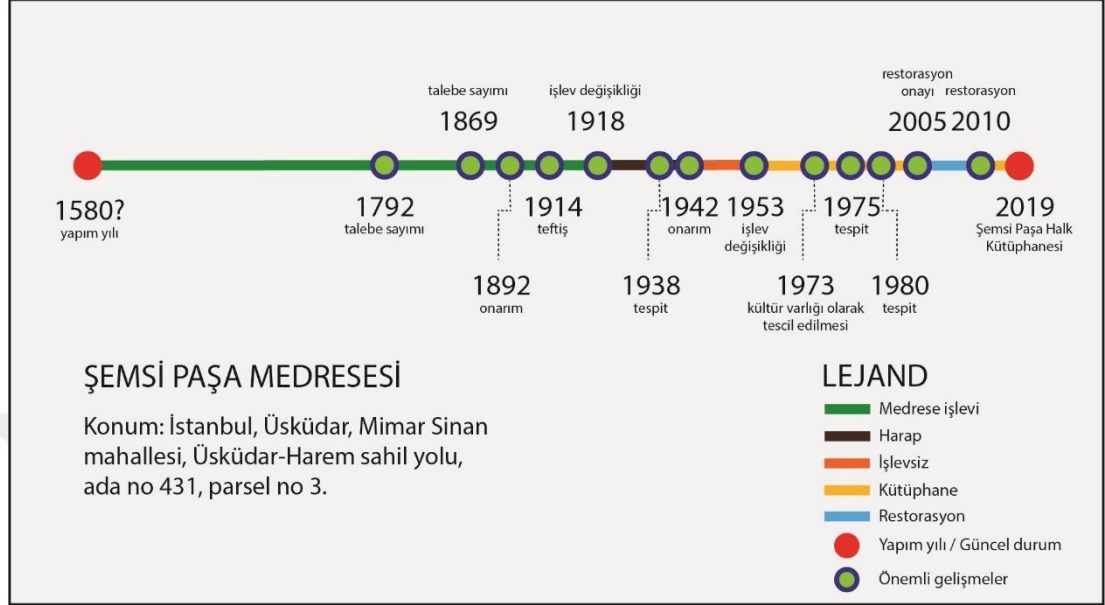
Çizim 6.6: Şemsi Paşa Medresesi Rölöve Projesi Kesit (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, 2009)

Çizim 6.7: Şemsi Paşa Medresesi Rölöve Projesi Kesit ve Görünüş (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, 2009)

6.3.2.2 Yapıyla İlgili Önemli Gelişmeler

Şemsi Paşa Medresesi'yle ilgili önemli gelişmeler farklı kaynaklardan derlenerek kronolojik grafiğe dönüştürülmüştür. Grafikte yer alan bilgiler aşağıda açıklanmıştır.

Şekil 6.11 Şemsi Paşa Medresesi ve işleviyle ilgili önemli gelişmeler (Faik Gönül, 2019)

1792 yılındaki sayımda talebe odalarından birinin sahibi harpte esir düştüğünden yerine bir imamın kaldığı, haricen 11 talebenin olduğu kayıt edilmiştir. 1869 yılındaki sayıma göre medresede 2 mücaz, 2 talebe olmak üzere 4 kişi bulunmaktadır. 1892 yılında Evkafı Humayun Nezareti tarafından tamir edilmiştir. 1914 yılında yapılan tespitte Balkan Harbi(1912-1913)'nde olduğu gibi medresede muhacirlerin barındırıldığı, ayrıca 2 talebenin bulunduğu yazılmıştır. Bu talebelerle ilgili son kayıttır. 1918'de yapılan incelemeye göre sadece muhacirlerin barındığı düşünülürse medresenin 1914-1918 yılları arasında işlevini yitirdiği söylenebilir.¹⁷⁷ İşlevsiz kalan medrese yapılarının hızla harap hale geldiği Şemsi Paşa Medresesi örneğinde görülebilmektedir. Zira 27 Şubat 1938 tarihinde medreseyi incelemeye giden Konyalı, medrese odalarının inek ve koyun ahır olarak kullanıldığını, kubbenin delindiğini ve

¹⁷⁷ Mübahat Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s.316-317.

kurşunlarından eser kalmadığını tespit etmiştir. Sadece medresenin değil tüm külliye'nin harap halde olduğunu gören Konyalı yapının satılması için arsa olarak kaydedildiğini öğrenir. Bunun üzerine yayınlarında bu konuya yer veren Konyalı ve arkadaşlarının çabalarıyla yetkililer onarıma karar verirler.¹⁷⁸ Aradan 2 yıl geçtikten sonra onarım başlamış ve 1942 yılında tamamlanmıştır.¹⁷⁹ Söz konusu onarımda bozulan taş sövelerin çimento sıvanarak¹⁸⁰ tamamlanmış olması dönemin “bilinçli koruma” kapasitesine dair ipucu vermektedir. Onarımdan sonra işlevsiz kaldığı düşünülen medrese, 1953 yılında Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nden getirilen 5bin kitapla kütüphaneye çevrilmiştir.¹⁸¹

GEEAYK'nın 14.04.1973 tarihli toplantısının 7086 numaralı kararı doğrultusunda korunması gereken taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilen medresenin 1975'te kütüphane işlevini sürdürdüğü Konyalı tarafından teyit edilmiştir.¹⁸² 1980 yılında medreseyi inceleyen Nayır(Ahunbay), kütüphane işlevinin devam ettiğini, kubbe kurşunlarında yer yer soyulmalar olduğunu ve zeminden gelen nem probleminin ivedilikle çözülmesi gerektiğini belirtir.¹⁸³

Marmaray kazılarında etkilenen medresenin restore edilmesine karar verilmiş ve hazırlanan proje 2005 yılında Koruma Kurulu'nun 1143 numaralı kararı doğrultusunda onaylanmıştır. 2008'da başlayıp 2010 yılında tamamlanan restorasyon kapsamında bitişindeki kafe ve WC birimleri kaldırılmış ve medreseye peyzajlı bir arka bahçe kazandırılmıştır. Restorasyondan sonra kütüphane olarak hizmet vermeye devam eden medrese günümüzde Şemsi Paşa Halk Kütüphanesi ismiyle kullanılmaktadır.

¹⁷⁸ İbrahim Hakkı Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, s.291.

¹⁷⁹ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.59.

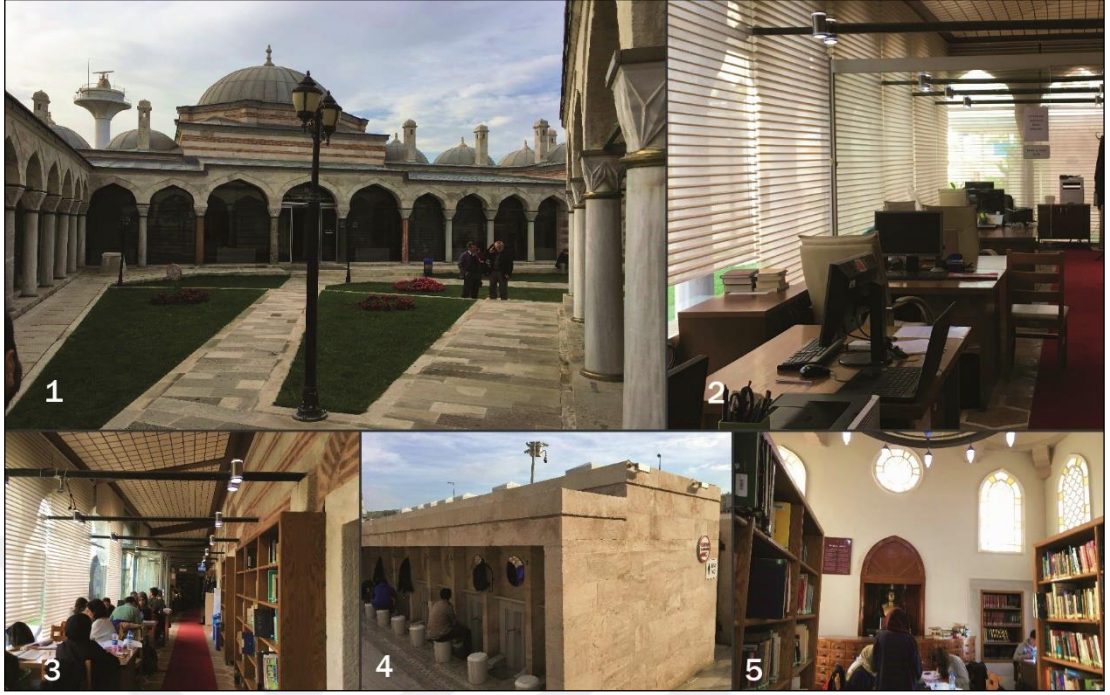
¹⁸⁰ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.59.

¹⁸¹ Zekeriya Kurşun, **Medaris-i İstanbul**, s.288.

¹⁸² İbrahim Hakkı Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, s.292.

¹⁸³ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.60.

6.3.2.3 Günümüzdeki Durumu ve İşlev Değerlendirmesi

Şekil 6.12: Şemsi Paşa Medresesi'nin mevcut durumu: 1.Külliye avlusundan genel görünüm, 2.Revakların yönetim ofisi olarak kullanılan bölümü, 3.Revaklardaki okuma salonu bölümü, 4.Muhdes şadırvan, 5.Dershaneki mobilya yoğunluğu (Faik Gönül, 2018)

Restorasyonlardan dolayı araya giren fasılalar dışında 1953'ten itibaren kütüphane olarak kullanılmaktadır. Günümüzde bu işlevini sürdüren medresenin revakları camekânla kapatılarak okuma salonu ve yönetim personelinin kullandığı ofis olarak düzenlenmiştir. Dershanesi okuma salonu olarak kullanılmaktadır. Medresenin denize paralel uzanan kolunun arka kısmına 2008 restorasyonunda tuvalet ve şadırvan inşa edilmiştir. Muhdes yapının fiziksel olarak medrese yapısıyla uyumlu görünmektedir. Genel olarak fiziki yapının durumu değerlendirildiğinde *“Orta; iç mekan ve dış görünüş itibariyle medrese yapısının kısmen algılanabildiği, fiziki müdahale bulunmakla birlikte kendine özgü yapı elemanlarının kısmen korunduğu durumdur.”* tanımına uymaktadır. Bu değerlendirmede yoğun mobilya kullanımı, talebe odalarından 5'inin kullanıcılara tamamen kapalı, 7'sinin kullanıcılara kısmen kapalı olması, iç mekan düzenlemesinde geniş mekan kazanmak için hücreler arasında geçişler eklenmesi (Bkz. Şekil: 6.10), revakların kapatılarak yarısının ofis olarak kullanılması etkili olmuştur. Tüm bu durumlar kullanıcıların fiziki mekan algısına ve deneyimine olumsuz etki etmektedir. Bu noktada revakları kapatma biçiminin ve malzemesinin başarılı bulunduğu belirtilmelidir.

Kütüphane olarak hizmet vermesi her ne kadar medreselerin örgün din eğitimi işleviyle örtüşmese de ücretsiz hizmet vermesi, halka açık olması ve toplumsal hayatın bir parçası olması bakımından olumlu karşılanmaktadır. Lakin kaynak araştırmasında da görüldüğü gibi medreseler “az yoğun” nüfus tarafından kullanılmış yapılardır. Bu sebeple iç mekanları günümüzdeki birçok işlev için oldukça küçüktür. Hele kütüphane gibi geniş mekan gerektiren işlevler için yeterli gelmemesi pek tabiidir. Yapısal olarak kütüphane işlevine uymaması çoğu hücrenin kullanım dışı kalmasına neden olduğu gibi kullanılabilenlere de fazladan yoğunluk getirmektedir. Üç hücre arasında muhdes geçiş kapıları konulmuş olması aslında mekanın kütüphane işlevine dar geldiğini teyit etmektedir. Dolayısıyla güncel işlevin medreseye “kısmen uygun” olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Yapı işlev arasındaki uyumsuzluk “yapıda değişiklik yapma baskısı” oluşturduğundan dolayı tüm bu dezavantajlar değerlendirilerek kütüphane yerine medreseye uygun bir işlevde kullanılması önerilmektedir.

6.3.3 Valide-i Atik Medresesi

6.3.3.1 Genel Bilgiler ve Mimari Özellikleri

Şekil 6.13: Valide-i Atik Medresesi'nin konumu: 1.Pervititch(1933) haritasındaki gösterim, 2.Uydu fotoğrafından görünüm (Yandex Maps, 2019)

İstanbul'un Üsküdar ilçesi, Valide-i Atik mahallesi, Toptaşı Meydan sokak, 228 ada, 1 parselde bulunan Valide-i Atik Medresesi 1580 tarihinde tamamlanmıştır.¹⁸⁴ Atik Valide olarak da anılan büyük bir külliyein parçası olan bu medrese, Nurbanu Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Medresenin mimarı birçok kaynakta Mimar Sinan olarak geçmekle birlikte; Mimar Davut ve Kurban Nasuh tarafından yapıldığını ileri sürenler olmuştur.¹⁸⁵

Şekil 6.14: Valide-i Atik Medresesinin drone kamerasından görünüşü (AA, 2019)

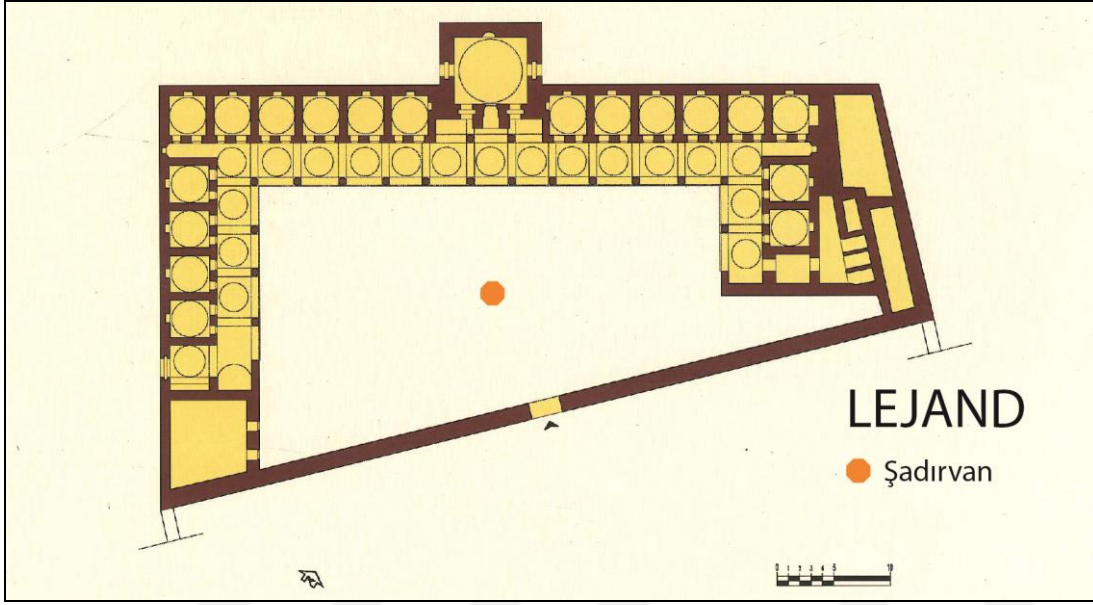
Vakfiyede medreseyle ilgili “İlim ve masrifin şanına çok kıymet ve ehemmiyet verdiği, ehl-i ilmi halk arasında yükseltmek ve mümtaz kılmak için, caminin şimal cihetindeki harimine muttasıl bir medrese bina ve inşa ettirdi.” kaydı¹⁸⁶ bulunmaktadır. İlim tahsil edecek talebeler “ulûm ve maarif tahsil etmek isteyen, fazl ve kemâl ile nefislerini tehzip etmek isteyen” şeklinde; görevlendirilecek müderrisler ise “akran ve emsali arasında ilim ve irfan ile maruf, akli ve nakli ilimlerde mütemayiz, ulum-ı asliye ve feriyede akranına üstün, müşkil ve muğlak meseleleri halle müktedir; bütün vaktini

¹⁸⁴ Mübahat Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s.319.

¹⁸⁵ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.58.

¹⁸⁶ Aptullah Kuran, **Mimar Sinan**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s.176.

ilim ve tedrise sarf edecek” şeklinde tarif edilmiştir. Her talebeye imareten günde 2 defa tam yemek verilmesinin yanında günlük 2 dirhem harçlık verilmesi şart koşulmuştur. Külliyeeye dahil tüm yapıların onarımı kadrosunda kurşunları tamir etmek üzere günlüğü 4 dirhemden bir *kurşuncu*, duvarlara nakış yapan sefihleri bu gibi münasebetsizlikten men ve duvarlara yaptıkları nakışları izale etmek üzere günlüğü iki dirhemden bir *mânii nukuş*, günlüğü üç dirhemden iki *meremmetçi* tayin edilmiştir.¹⁸⁷

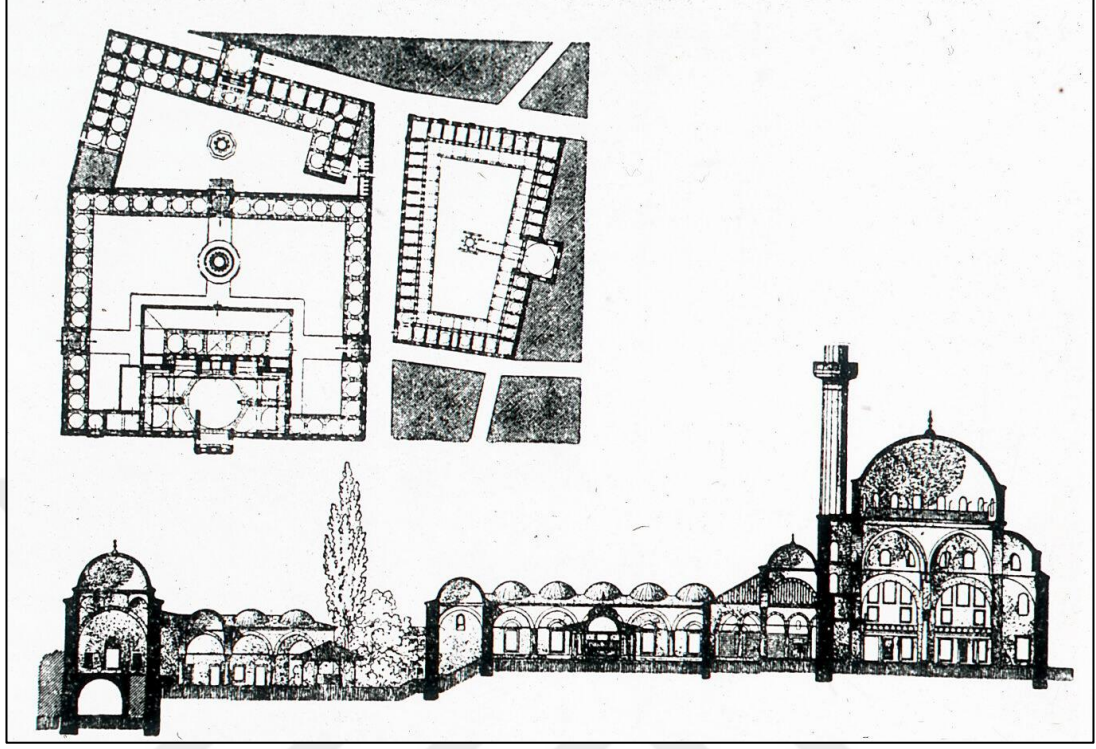

Şekil 6.15: Valide-i Atik Medresesi planı (Medaris-i İstanbul kitabından işlenerek)

Caminin kuzeyindeki düşük kotta yer alan yamuk planlı bir arsa üzerine kesme taştan inşa edilen medresenin batı cephesi doğu cephesinden daha uzundur. Kolları eşit olmayan U plana sahip medresenin 4’ü batı cephesinde, 2’si doğu cephesinde 12’si kuzey cephesinde olmak üzere 18 talebe odası vardır. Kare planlı talebe odalarının revaklara açılan söveli kapısı, demir parmaklıklı penceresi ve arka cepheye bakan aydınlık penceresi bulunmaktadır. Odaların içinde ocak ve nişler bulunmaktadır. Odaların önünü dönen revak; üçü dikdörtgen diğerleri kare planlı olan 19 birimden

¹⁸⁷ Betül Gelengül Ekimci, “Üsküdar’ın Vakıf Eser Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler”, yayınlanmamış doktora tezi, İTÜ, İstanbul, 2011, s.64-65.

oluşur. Örtü türü kubbe olan medresenin; revak ve odalarında geçiş elemanı olarak pandantif, dershanesinde tromp (Bkz. Çizim 6.8) kullanılmıştır.

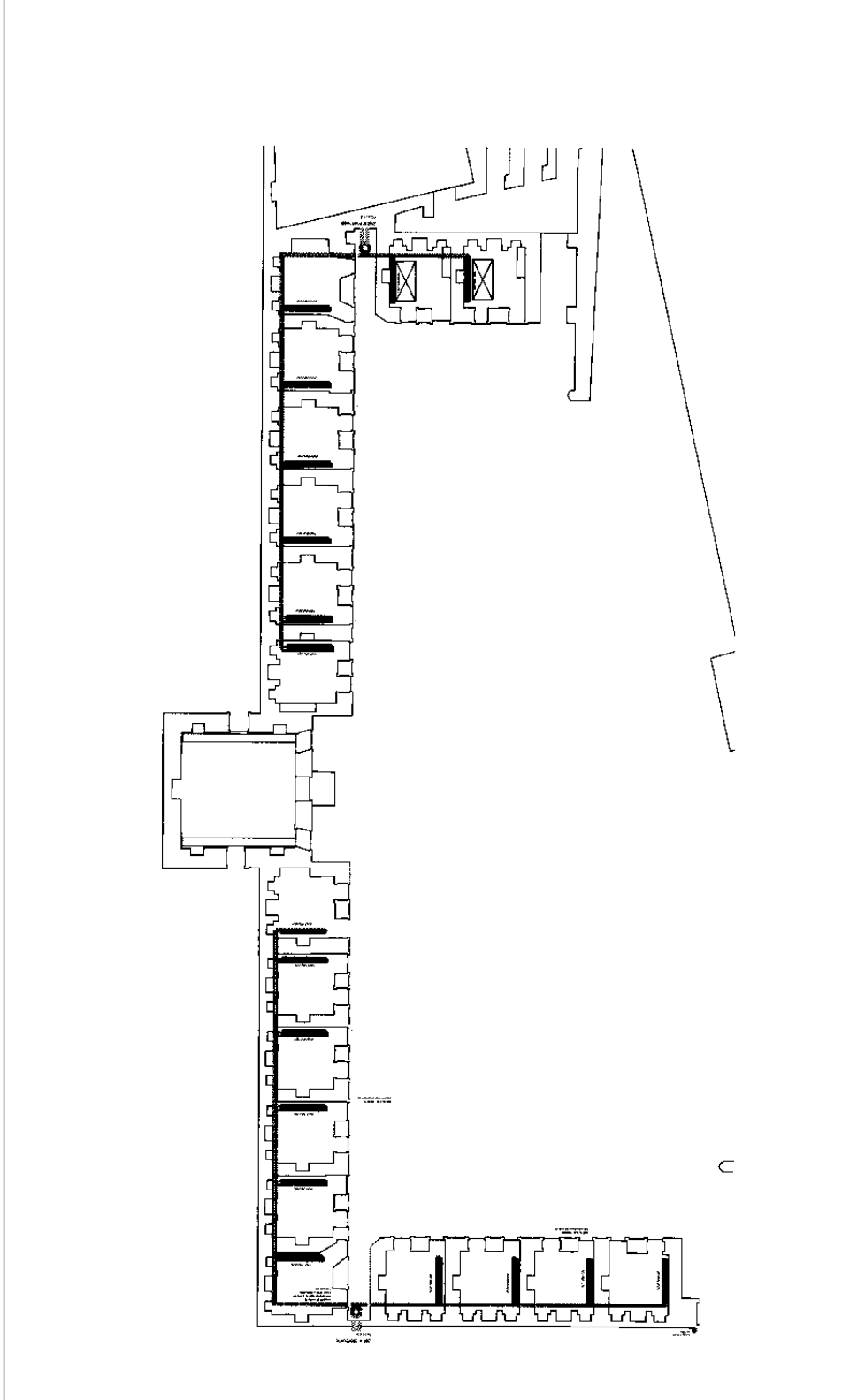

Çizim 6.8: Valide-i Atik Medresesi planı ve kesit çizimi (Ali Saim Ülgen, 1951)

Kuzey cephesindeki 12 talebe odasının tam ortasında avluya göre yüksek bir kota yerleştirilmiş, dışarı çıkıntılı, kare planlı dershanesi bulunmaktadır(Bkz. Çizim 6.8). Dershanenin birkaç basamak merdivenle çıkılan, basık kemerli ve söveli kapısı ile kapının her iki yanında pencere bulunmaktadır. Dershanenin güney, doğu ve batı cephelerine çift sıralı pencereler konmuş; kuzey cephesi evlere yakın olduğu için mahremiyet hassasiyetiyle olsa gerek sağır bırakılmıştır. Kare planlı olan dershane arka sokakta iki paye ile taşınmaktadır. Medresenin arka sokağında kot farkından dolayı dershane fevkani bir yapı sergiler. Böylece altından sokak geçişine olanak sağlamasının yanında çevreye değer katan bir mimari öge niteliği taşımaktadır. Zira içine küçük bir çeşme de eklenmiştir.

Medresenin cami avlusundan merdivenle inilen ve batı cephesindeki uzun kolundan birkaç basamakla çıkılan iki girişi (Bkz. Şekil 6.15) bulunmaktadır. Çizimlerden(Bkz. Çizim 6.8) daha önce çatısı ve sütunları olduğu görülen şadırvan tamamen yıkıldıktan sonra bulunduğu noktaya 2005'te mermer sekizgen bir şadırvan yapılmıştır.

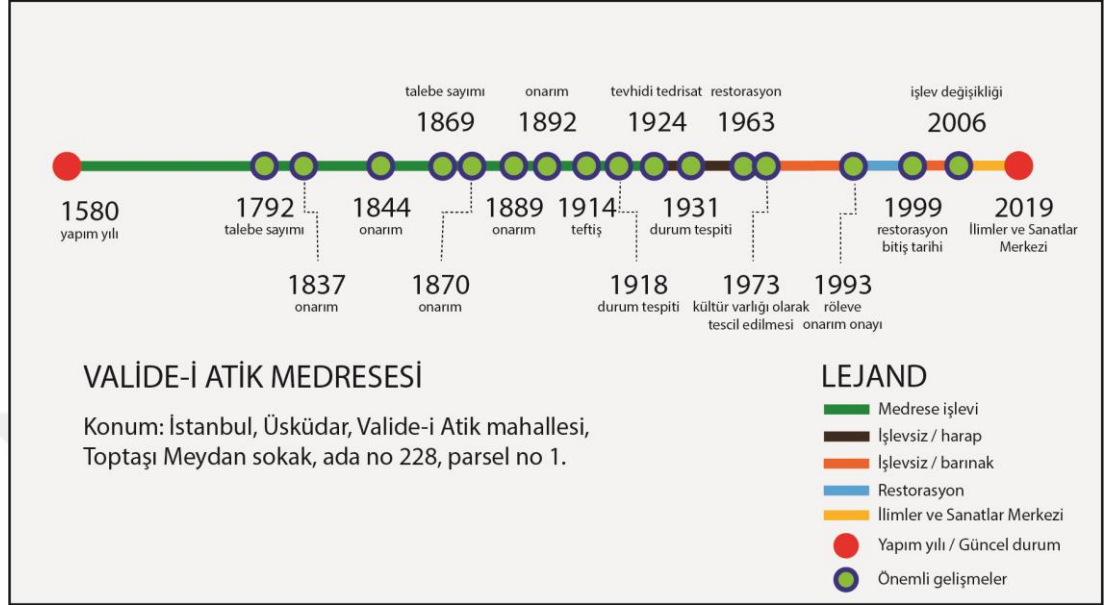
Medresenin tuvaletleri doğu cephesinin arkasında bağımsız küçük bir avlunun etrafına dizilmiştir.

Çizim 6.9: Valide-i Atik Medresesi Planı (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, ?)

6.3.3.2 Yapıyla İlgili Önemli Gelişmeler

Valide-i Atik Medresesi'yle ilgili önemli gelişmeler farklı kaynaklardan derlenerek kronolojik grafiğe dönüştürülmüştür. Grafikte yer alan bilgiler aşağıda açıklanmıştır.

Şekil 6.16: Valide-i Atik Medresesi ve işleviyle ilgili önemli gelişmeler (Faik Gönül, 2019)

1792 yılında yapılan sayımda 16 kişi kayıt edilmiştir. 1837 ve 1844 yıllarında onarım geçirdiğine dair belgeler bulunan medresenin 1869'de 2 müderrisi, 5 mücazı ve 14 talebesi bulunmaktadır. 1870 yılında Evkafı Hümayun Nezareti tarafından onarılmıştır. 1889 bir onarım daha geçiren medresenin 1892 yılında çatısındaki kurşunlar yenilenmiştir. 1914 yılında yapılan teftişte fiziki yapısı "oldukça iyi" olarak kaydedilmiş, kapasitesinin 30 olmasına karşın 21 kişiye hizmet verdiği kayda geçmiştir. 1918 yılında gerçekleştirilen tespitte medresede talebe bulunduğu dolayısıyla medrese işlevinin sürdüğü anlaşılmaktadır.¹⁸⁸

Kaynaklarda 1918'den sonraki durumuyla ilgili net bir bilgi olmayıp 1924 yılında ilan edilen Tevhidi Tedrisat kanunuyla birlikte işlevsiz kalmış; 1931 yılında fakir ailelerin

¹⁸⁸ Mübahat Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s.319-320.

konakladığı tespit edilmiştir.¹⁸⁹ Sonraki süreçte medrese bakımsız ve harap hale gelmiştir. VGM'nin devreye girmesiyle 3 yıl süren restorasyon 1963 yılında tamamlanmıştır. Restorasyondan sonra herhangi bir kuruma tahsis edilmediği için bir müddet sonra barınma amacıyla işgal edilmiştir.¹⁹⁰

Atik Valide Külliyesi'ne bağlı tüm yapılar GEEAYK'nın 14.04.1973 tarih ve 7086 sayılı kararı korunması gereken taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Sözlü kaynaklardan 1977-1980 yılları arasında Milli Türk Talebe Birliği tarafından kullanıldığı öğrenilse de kayıtlarla doğrulanamamıştır. Bu yüzden söz konusu kullanım grafiğe işlenmemiştir. 1993 yılında işlevsizlikten bakımsız ve harap hale gelen medresenin durumunu VGM tespit etmiştir. İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce Atik Valide Külliyesi'nün bütününe yönelik hazırlanan rölöve ve onarım projeleri 6115 sayılı koruma kararıyla uygun bulunmuş, 1994 yılı 7014 sayılı Koruma Kurulu kararı ile medresedeki bozulmaların “*anıtsal yapı restorasyon kurallarına göre*” giderilmesine karar verilmiştir. 1994 yılında onarıma başlandığında medresede işgalciler bulunmakta; yoğun bir çöp ve moloz birikmesi mevcuttur. Onarım 1999 yılına kadar sürmüştür.¹⁹¹ Zira Kütükoğlu, 1998'de incelediği medresenin işlevsiz olduğunu ve tamir gördüğünü belirtmektedir.¹⁹² İstanbul Vakıflar 2. Bölge Müdürlüğü'nden alınan bilgiye göre 2006 yılında İlim Yayma Cemiyetine tahsis edilmiştir.

¹⁸⁹ Betül Gelengül Ekimci, “Üsküdar'ın Vakıf Eser”, s.66.

¹⁹⁰ M. Baha Tanman, “Atik Valide Külliyesi”, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, c.1, s.410.

¹⁹¹ Betül Gelengül Ekimci, “Üsküdar'ın Vakıf Eser”, s.66-67.

¹⁹² Mübahat Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s.321.

6.3.3.3 Günümüzdeki Durumu ve İşlev Değerlendirmesi

Şekil 6.17: Valide-i Atik Medresesi'nin mevcut durumu: 1.Fevkani derslik ve talebe odalarının sokaktan görünüşü, 2.Avludan revaklara bakış, 3.Derslik olarak kullanılan talebe odaları, 4.Fevkani dersliğin altında yer alan çeşme, 5.Medrese dershanesinin kullanımı

Valide-i Atik uzun süre işlevsiz kaldıktan sonra 2006 yılında İlim Yayıma Cemiyeti'ne tahsis edilmiştir. O tarihten bu yana İlimler ve Sanatlar Merkezi olarak işlevini sürdürmektedir. Özellikle İlahiyat ve İslami İlimler alanında yükseköğretime devam eden öğrencilere destekleyici eğitim verilmektedir. Klasik usul İslami İlimler tedrisi yapılan merkezde 5 yıllık program uygulanmaktadır. Klasik kaynakların dışında İngilizce, Modern Arapça dersleri de verilmektedir. Yaz dönemlerinde kendi öğrencileri dışında farklı kitlelere yönelik eğitim ve kültür içerikli program ve organizasyonlar yapılmaktadır. Medresenin barınma işlevi bulunmamakta, eğitimlerden faydalananlar civarda konaklama sağlamaktadır. Uluslararası iş birlikleri bulunan merkez, İbni Haldun Üniversitesi ile ABD Merkezli El-Medine Entitüsü'nün "The Suhba Fellowship Program" isimli ortak çalışmasına ev sahipliği etmiştir. 2019 Ramazan'ında ABD'den gelen yabancı uyruklu Müslümanlara yönelik sohbet ve din

eğitimi programı gerçekleştirilmiştir. Merkezde; gezi, ziyaret gibi dışa dönük faaliyetleri de bulunmaktadır.¹⁹³

Tüm bu yönleriyle medresenin kurbet kastı bulunan bir hayır kurumu, ücretsiz hizmet veren vakıf kurumu, örgün din eğitimi yapılması, özel merasimler ve yaygın eğitim vasıtasıyla toplumsal hayatın bir parçası olma gibi özellikleriyle uyum göstermektedir. Dolayısıyla güncel işlev medreseye uygundur. Fiziki yapısı açısından değerlendirildiğinde “İyi; iç mekan ve dış görünüş itibariyle medrese yapısının algılanabildiği, kendine özgü yapı elemanlarının korunduğu, fiziksel müdahalenin en az olduğu durumdur.” tanımına uymaktadır. Zira medrese yapılarında en sık görülen revak kapatma uygulaması dahi bu medresede yapılmamıştır.

6.3.4 Çinili Medrese

6.3.4.1 Genel Bilgiler ve Mimari zellikleri

şekil 6.18: Çinili Medrese'nin konumu: 1.Pervititch(1933) haritasındaki gösterim, 2.Uydu fotoğrafından görünüm (Yandex Maps, 2019)

¹⁹³ Anadolu Ajansı tarafından 22 Mayıs 2019 tarihinde medreseyle ilgili yapılan özel haber, <https://bit.ly/35u7rpW> (Erişim Tarihi: 15.12.2019)

İstanbul'un Üsküdar ilçesi, Valide-i Atik mahallesi, Çavuşdere Caddesi, 179 nolu ada, 1 nolu parselde bulunan medrese, caddenin Çinili Mescit sokak ile kesiştiği köşede konumlanmaktadır. Çinili Külliye olarak bilinen yapı grubunun içinde yer alan medrese, camiyle aynı avluyu (Bkz. Çizim 6.10) paylaşmaktadır. Çevresindeki binalarda hâkim işlev konuttur.

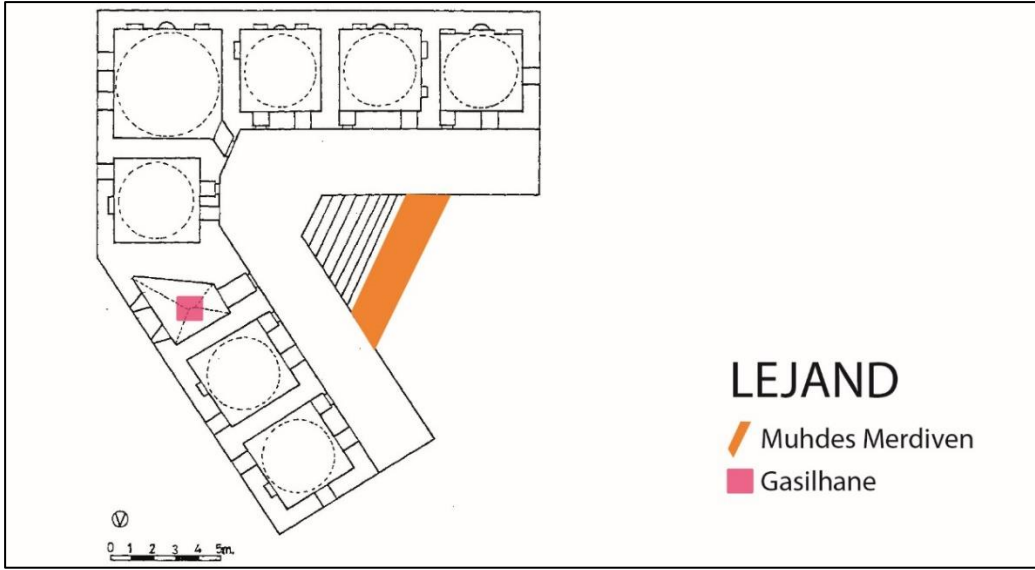

Şekil 6.19: Çinili Medrese avludan panorama görünüş (Faik Gönül, 2019)

Külliye 1640 yılında Mahpeyker Sultan tarafından Mimar Kasım Ağa'ya yaptırılmıştır. Avlu kapısı üzerinde yer alan kitabede “Yaptı mektep, çeşme, hamam ve sebil” ibaresinin yer alması araştırmacıları medresenin daha sonra yapıldığına dair bir kanaate yöneltmiştir.¹⁹⁴ Evliya Çelebi'nin Üsküdar medreselerini sayarken Çinili Medreseden bahsetmemesi bu kanaati güçlendirmektedir.¹⁹⁵ Bu sebeple yapım tarihi net bir biçimde verilememektedir.

¹⁹⁴ Mübahat Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s.322.

¹⁹⁵ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.71.

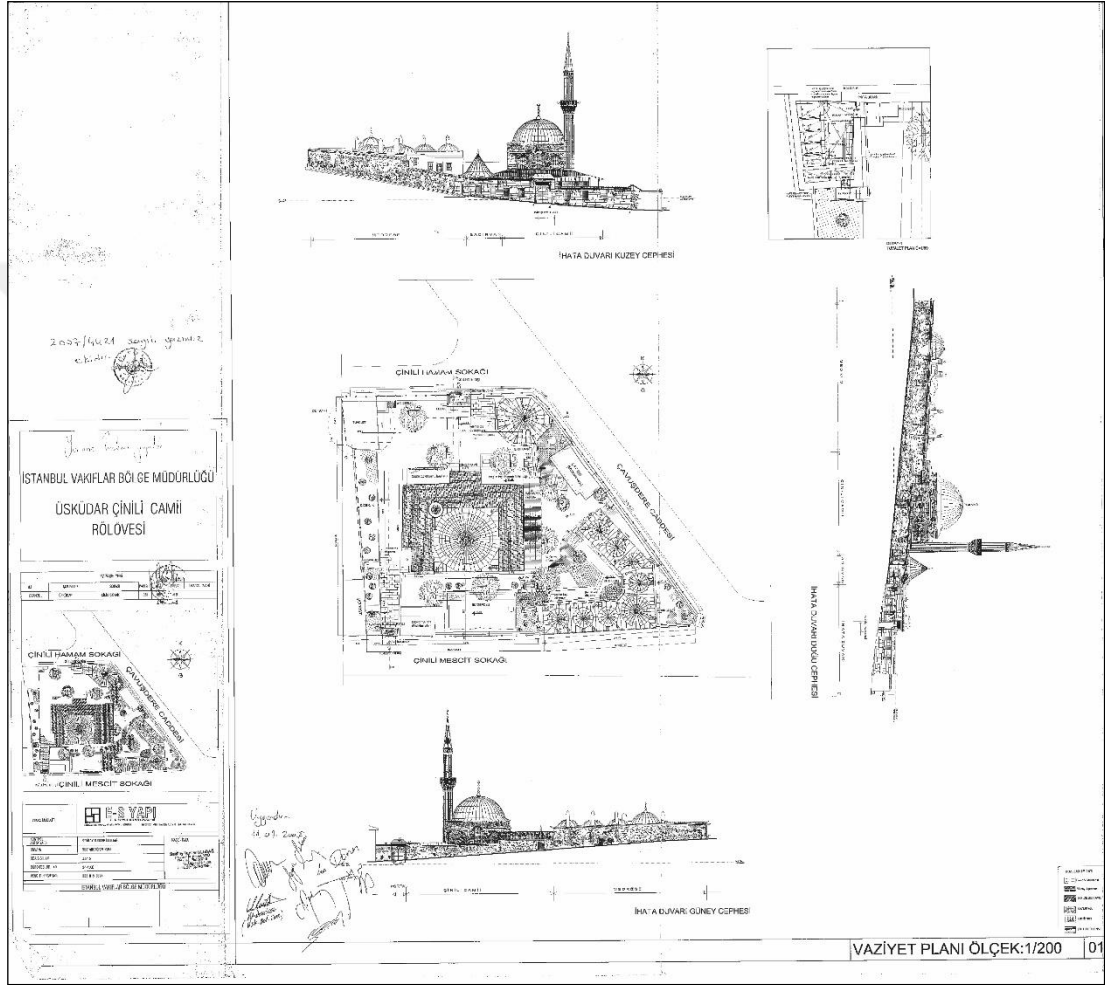

Şekil 6.20: Çinili Medrese planı (Zerrin Köşklü'den işlenerek)

Cadde ve sokağın dar açıyla birleştiği yere oturtulan medrese arazi koşullarından dolayı kırık L plan ve yüksek kota oturacak şekilde tasarlanmıştır. Merdivenle ulaşılan medresenin batı kolunda 3, kuzey kolunda 3 talebe odası bulunmaktadır. Kolların birleştikleri noktada daha büyük tasarlanmış dershanesi bulunmaktadır. Kuzey kolunda küçük odanın gasilhane olduğu sözlü kaynaklardan öğrenilmiş, restorasyon raporundan teyit edilmiştir. Pencereleeri, odanın biçimi ve zeminin eski haline dair anlatılanlar gasilhane olduğunu destekler niteliktedir. Batı kolunun en dışında yer alan odanın ocak büyüklüğü, oda biçiminin farklılığı ve sözlü kaynakların anlatımından hareketle aşhane olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Lakin bununla ilgili bir kayıt bulamamıştır. Mevcut kaynaklarda talebe odası olarak geçmektedir.

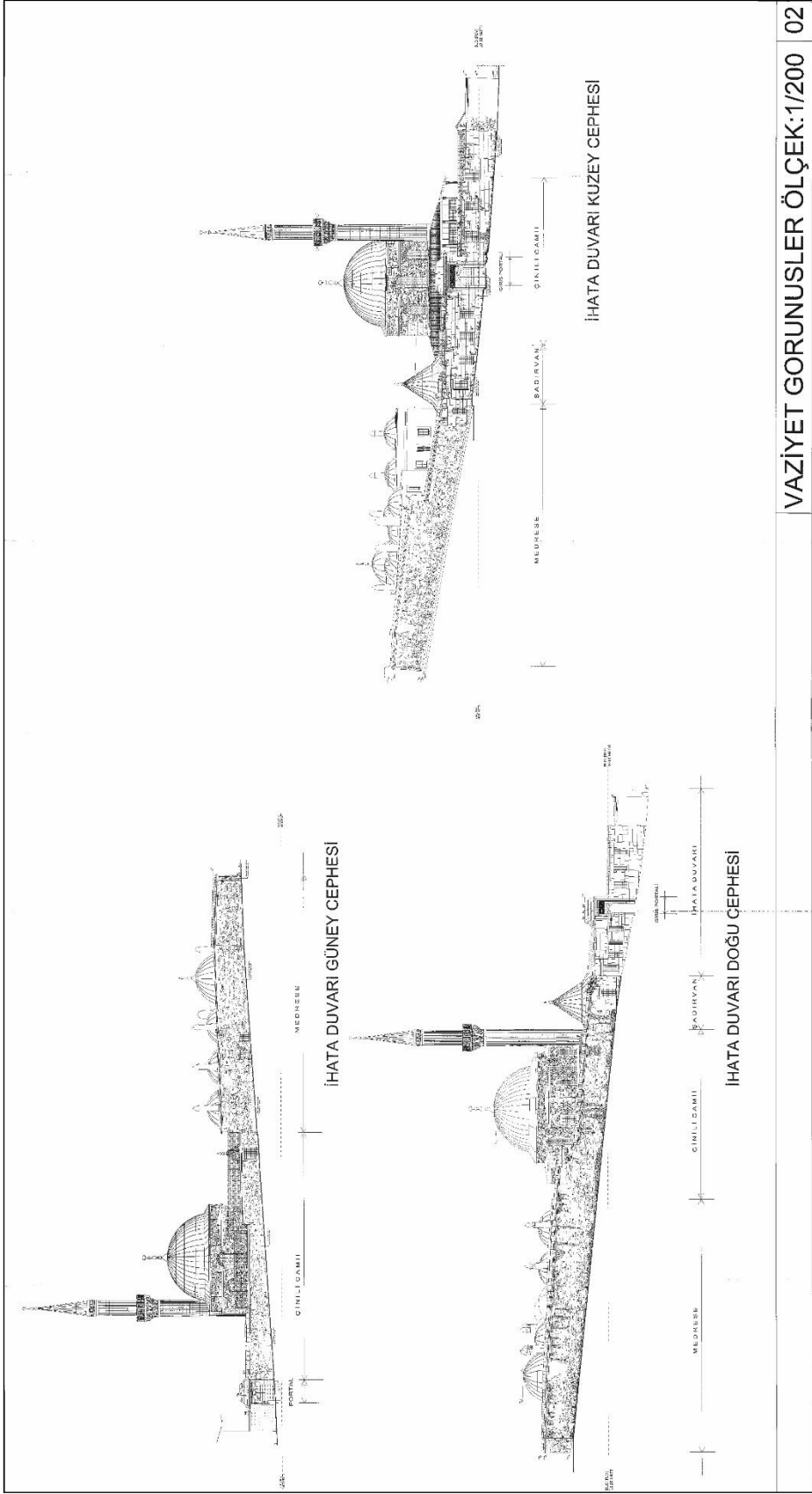
Medresenin odak noktasında olan dershanenin giriş kapısı sövelidir. Dershanenin kible tarafında mihrap nişi bulunması aynı zamanda mescit işlevi olduğunu göstermektedir. Talebe odalarının her birinde bir ocak ile farklı sayı ve formlarda nişler bulunmaktadır. Kareye yakın bir plana sahip hücrelerin önünde orijinal bir revak veya sundurma

olduğu¹⁹⁶ izlenimi vermekle birlikte günümüze ulaşan bir kalıntı bulunmamaktadır. Dershane ve hücreleri kubbeler örtmektedir. Bacalar taştan, kare gövdeli ve kubbemsi külahlarla sonuçlanan, her yüzeyinde 2 açıklık bulunacak şekilde yapılmıştır. Avlu duvarı doğu tarafındaki kolla bitişik, güneydeki kolla arasında dar bir boşluk bırakacak şekilde paralel uzanmaktadır. Arazinin eğiminden dolayı camiden daha yüksek bir kota (Bkz. Çizim 6.11) oturtulmuştur.

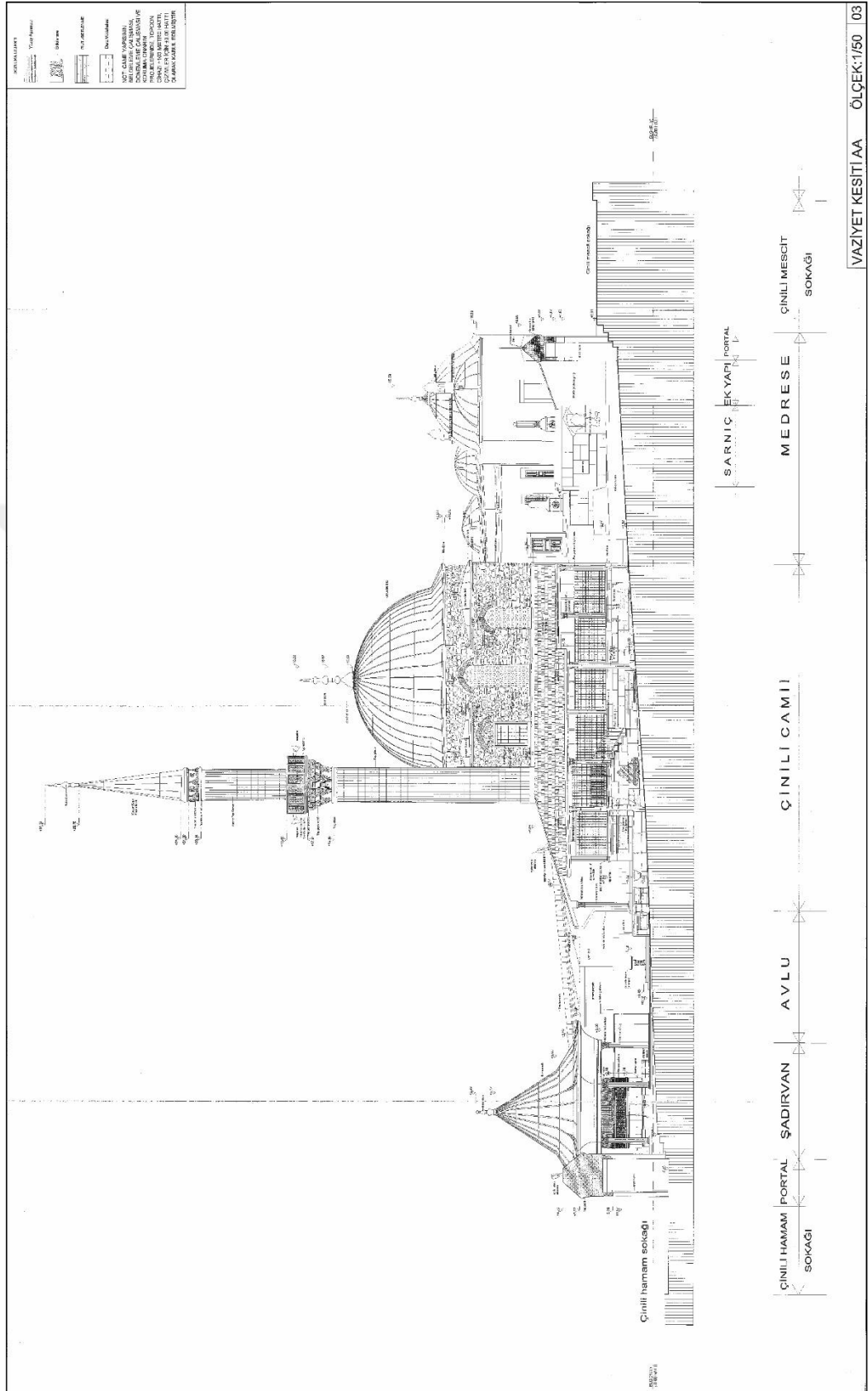
Çizim 6.10: Çinili Külliyesi Rölöve Projesi Vaziyet Planı (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, 2007)

¹⁹⁶ Zerrin Köşklü, “17. ve 18. yy Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi”, yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1999, s.75.

VAZİYET GÖRÜNÜŞLERİ ÖLÇEK: 1/200 02

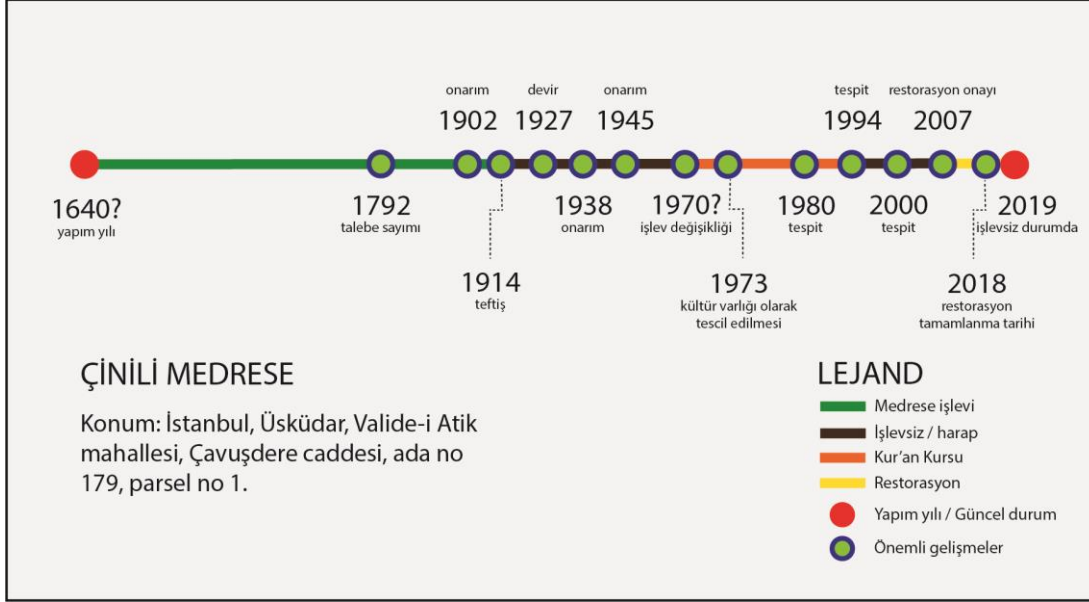
Çizim 6.11: Çinili Külliyesi Rölöve Projesi Görünüş Çizimi (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, 2007)

Çizim 6.12: Çinili Külliyesi Rölöve Projesi Görünüş Çizimi (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, 2007)

6.3.4.2 Yapıyla İlgili Önemli Gelişmeler

Çinili Medrese'yle ilgili önemli gelişmeler farklı kaynaklardan derlenerek kronolojik grafiğe dönüştürülmüştür. Grafikte yer alan bilgiler aşağıda açıklanmıştır.

Şekil 6.21 Çinili Medrese ve işleviyle ilgili önemli gelişmeler (Faik Gönül, 2019)

1792 yılında gerçekleştirilen sayımda orada hazır bulunmayıp taşrada olan 6 talebe kayıt edilmiştir. Geçmiş dönem onarımlarına dair tespit edilebilen ilk kayıt 1902'ye aittir.¹⁹⁷ 1914 yılında yayınlanan bir raporda 1 talebesi olduğu yazmasına karşın aynı yıl yapılan teftişte fiziki olarak harap olduğu kayıt edilmiştir.¹⁹⁸ 8 Eylül 1927'de gelen emirle Evkaf Umum Müdürlüğü tarafından içerisinde Çinili Medrese'nin de bulunduğu Üsküdar'daki medreseleri genel idareye devretmiştir.¹⁹⁹ 1938 ve 1945 yılında onarım geçirmiştir.²⁰⁰ Koruma Kurulu'nun 14.04.1973 tarihli toplantısının

¹⁹⁷ Mübahat Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s.322.

¹⁹⁸ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.72.

¹⁹⁹ İbrahim Hakkı Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, s.293.

²⁰⁰ Zerrin Köşklü, **“Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi”**, s.74.

7086 numaralı kararı doğrultusunda korunması gereken taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

Medrese, 1914 itibariyle işlevsiz/harap bir hale gelmiştir. Nayır(Ahunbay), 1980 yılında yaptığı çalışmasında 1970’li yıllarda onarılarak Kur’an Kursu olarak hizmet vermeye başlayan medresenin aynı işlevle devam ettiğini belirtir.²⁰¹ 1994 tarihinde bakımsız olduğuna dair kayıt, Kur’an Kursu işlevinin 1980-1994 yılları arasında sonlandığına işaret etmektedir.²⁰² 1998 yılında medresenin kullanım durumunun işlevsiz olduğu Kütükoğlu tarafından teyit edilmektedir.²⁰³

Koruma Kurulu’nun 11.07.2007 tarihli toplantısının 513 numaralı kararı doğrultusunda restorasyon için hazırlanan projeye onay verilmiştir. Geç başlayan ve uzun süren restorasyon 2018 yılında tamamlanmıştır.

²⁰¹ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.72.

²⁰² Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Çinili Külliye”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, c.2, s.521.

²⁰³ Mübahat Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s.323.

6.3.4.3 Günümüzdeki Durumu ve İşlev Değerlendirmesi

Şekil 6.22: Çinili Medrese'nin mevcut durumu: 1.Cami bahçesi kotundan medreseye bakış, 2.Restorasyonla birlikte yapılmış sundurma, 3.Dershane birimi, 4.Depo olarak kullanılan talebe odası, 5.Gasilhane olduğu tahmin edilen oda (Faik Gönül, 2018)

Yakın zamanda biten restorasyonda gerçekleştirilen çalışmalar yerinde incelenmiştir. Medrese binasına yapısal müdahalede bulunulmadığı görülmektedir. Merdivenlerin başladığı zeminin kotu aşağıya çekildiği için merdivenlere 4 basamak eklenmiştir. Özgün halinde var olduğu tahmin edilen fakat herhangi bir izi bulunmayan revak; döneme ve yapıya uygun bir biçimde sütunlara oturan kubbesiz/sundurma revak çözümlenmesiyle tamamlanmıştır. Sağlam olduğu için kubbe kurşunları değiştirilmemiş temizlenerek yerinde korunmuştur. Zeminde bulunan şap, seramik ve ahşap rabita sökülerek temizlenmiştir. Zemin uygun malzemeyle döşenmiştir.

Özgün olmayan kapı ve pencereleri dönem örnekleri incelenerek hazırlanan kapı ve pencerelerle değiştirilmiştir. Malzeme olarak empenye edilmiş ahşap kullanılmıştır. Onarım gerektiren yerlere müdahale yapılmıştır. Medresenin iç duvarlarındaki çimento sıva duvardan arındırılmıştır. Duvarlarda ve kubbe içinde herhangi bir süsleme olmadığından dolayı uygun malzemeyle sıvandıktan sonra beyaz badanayla sonuçlandırılmıştır.

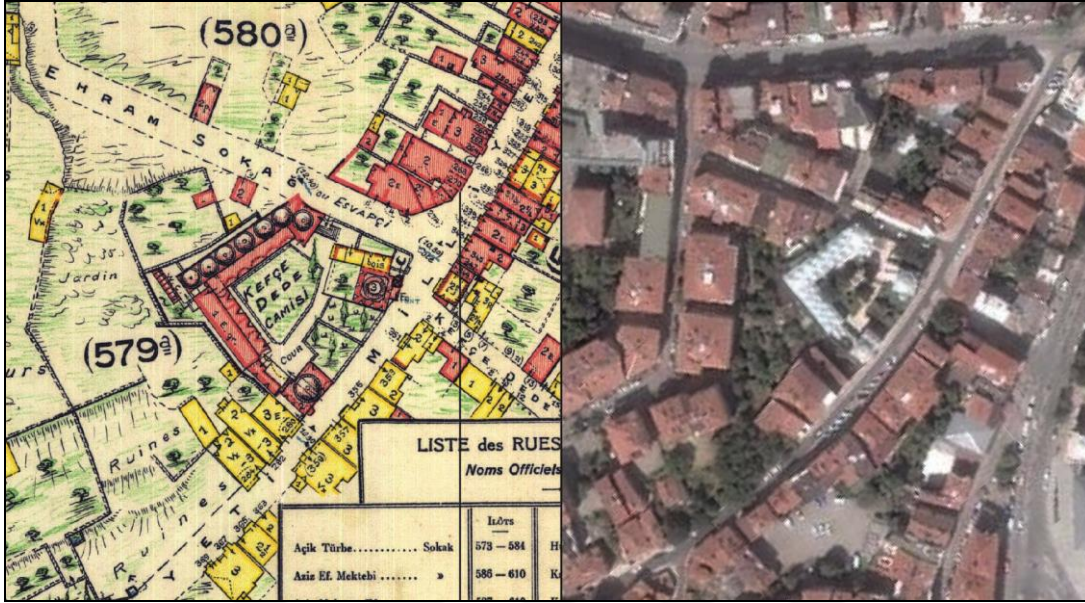
Bahçe duvarındaki özgün olmayan derzlemeler sökülmüş, bitkiler temizlenmiş ve özgün harç karışımıyla yeniden derzlenmiştir. Derz boşalması gözlenen yerlere harçla tamamlama yapılmıştır. Malzeme kaybı olan moloz taşlar yerine uygun taşlarla tamamlama yapılmıştır. Güvenlik kameraları, yangın söndürme sistemi ve şifreli kapı sistemi yapılmıştır. Ayrıca fancoil sistemle ısıtma soğutma tesisatı oluşturulmuştur.

Fiziki yapısı itibariyle değerlendirildiğinde restorasyonu yakın zamanda bittiğinden dolayı *“İyi; iç mekan ve dış görünüş itibariyle medrese yapısının algılanabildiği, kendine özgü yapı elemanlarının korunduğu, fiziksel müdahalenin en az olduğu durumdur.”* tanımına uymaktadır. Restorasyonu yapan firma tarafından teslimi yapılmış olan medrese günümüzde işlevsizdir. Anahtarları cami imamında bulunan medresenin bazı odaları depo olarak kullanılmaktadır. İçerisinde yaşam olmayan tarihi yapıların bakımsız hale geldiği göz önünde bulundurulduğunda doğru bir işlev ile bir an önce faaliyete geçmesi fiziki yapının korunması açısından önemli görülmektedir. Dolayısıyla mevcut durumu işlev açısından *uygun değildir.*

Konum itibariyle civarındaki işlevler konut ağırlıklı olduğundan dolayı; mahalle halkından farklı yaş gruplarına yönelik din eğitimi yapılan bir kurum olarak kullanılabilir. Sadece gündüzlü eğitim vermesi önemlidir. Zira yatılı eğitim verilmesinin dezavantajları Ahmediye Medresesinden izlenebilmektedir.

6.3.5 Ahmediye Medresesi

6.3.5.1 Genel Bilgiler ve Mimari Özellikleri

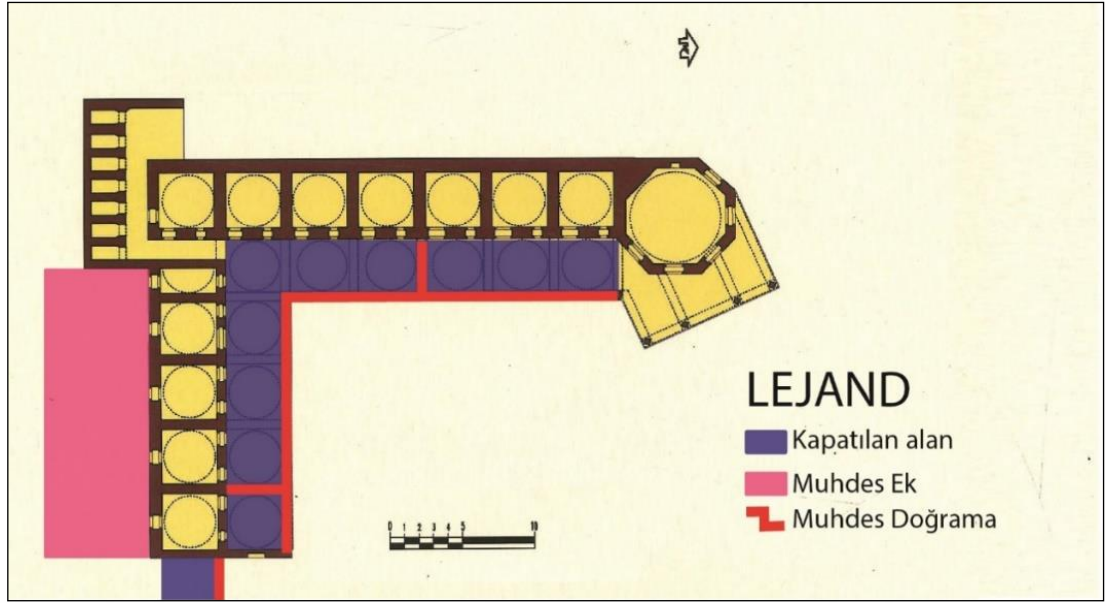

Şekil 6.23: Ahmediye Medresesi'nin konumu: 1.Pervititch(1933) haritasındaki gösterim, 2.Uydu fotoğrafından görünüm (Yandex Maps, 2019)

İstanbul'un Üsküdar ilçesi, Ahmediye mahallesi, Gündoğumu Caddesi, 403 nolu ada, 27 nolu parselde bulunan medrese; cadde ile Esvaçı Sokağı'nın kesiştiği köşede konumlanmaktadır. Çevresindeki binalarda hakim işlev konuttur.

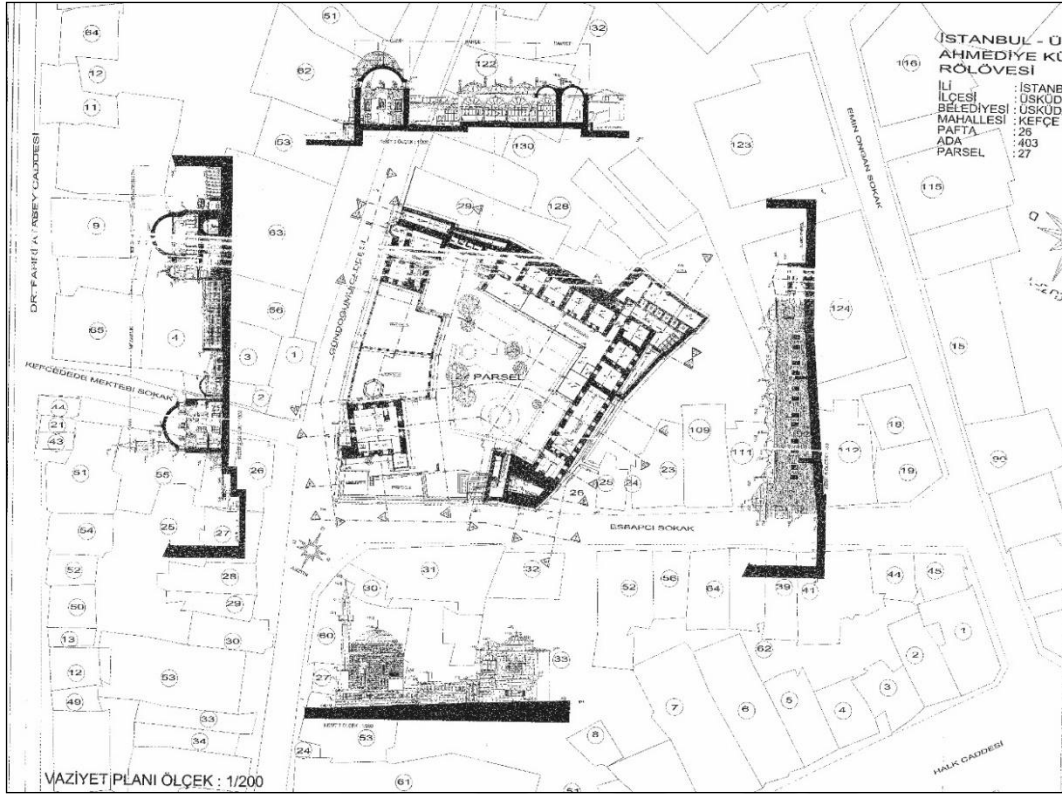
Şekil 6.24: Ahmediye Medresesinin dersane ve odalarına avludan bakış (F. Gönül, 2018)

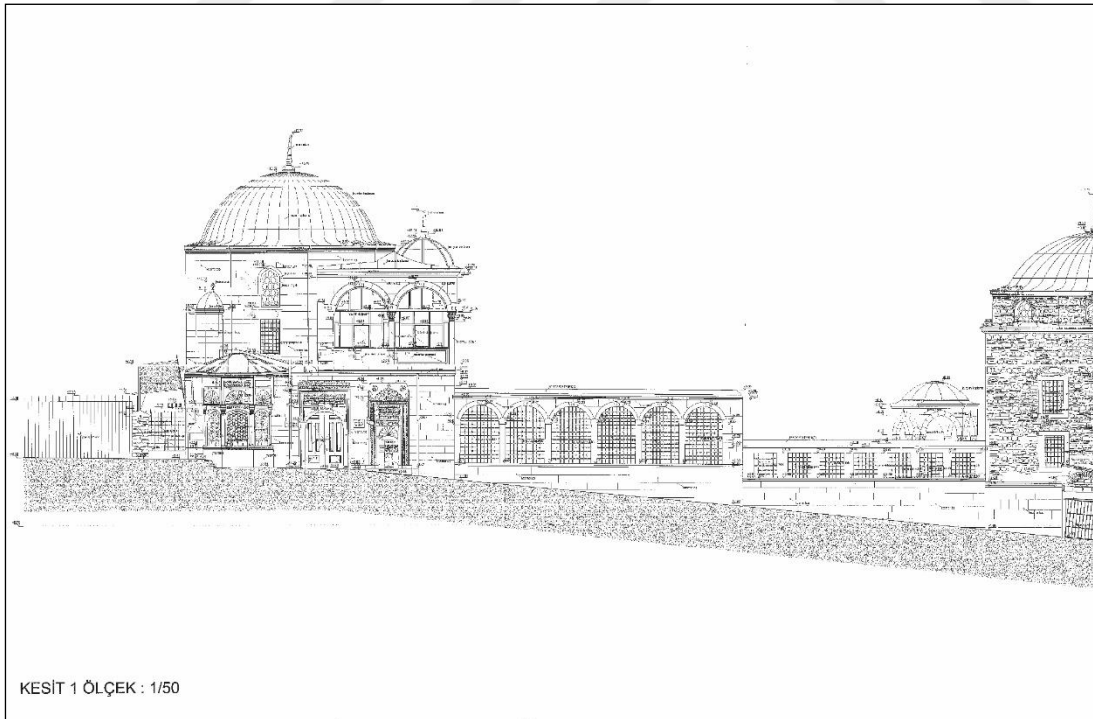
Şekil 6.25: Ahmediye Medresesi planı (Medaris-i İstanbul kitabından işlenerek)

1722 yılında Eminzade Hacı Ahmet Ağa (ö.1730) tarafından külliyeinin bir parçası olarak inşa ettirilen medresenin mimarı Kayserili Mehmet Ağa'dır. Camiyle aynı avluyu paylaşan medrese daha düşük bir kotta (Bkz. Çizim 6.14) konumlandırılmıştır. Birbirinden farklı kottaki iki platformdan oluşan avluya biri Gündoğumu Caddesi diğeri Esvapçı Sokak üzerindeki iki kapı açılmaktadır. Dershaneinin altında yer alıp Gündoğumu Caddesine çıkan 'Tekke Kapısı'nın üzerinde kitabe bulunmaktadır. Sekizgen planlı fevkani bir dershaneeye sahip medresenin L biçiminde dizilmiş, revakla çevrili, kare planlı 11 adet talebe odası bulunmaktadır. Talebe odalarında iki yöne açılan pencereler, ocak ve niş bulunmaktadır. İki koldan oluşan odaların birleştiği yerdeki aralıkla ıslak hacimlere geçilmektedir. Dershane ve odaları kubbeler örtmektedir. Medrese bacaları (Bkz. Çizim 6.16) külâh biçimiyle örtülmüş kesme taştan yapılı çokgen gövdeye sahiptir.

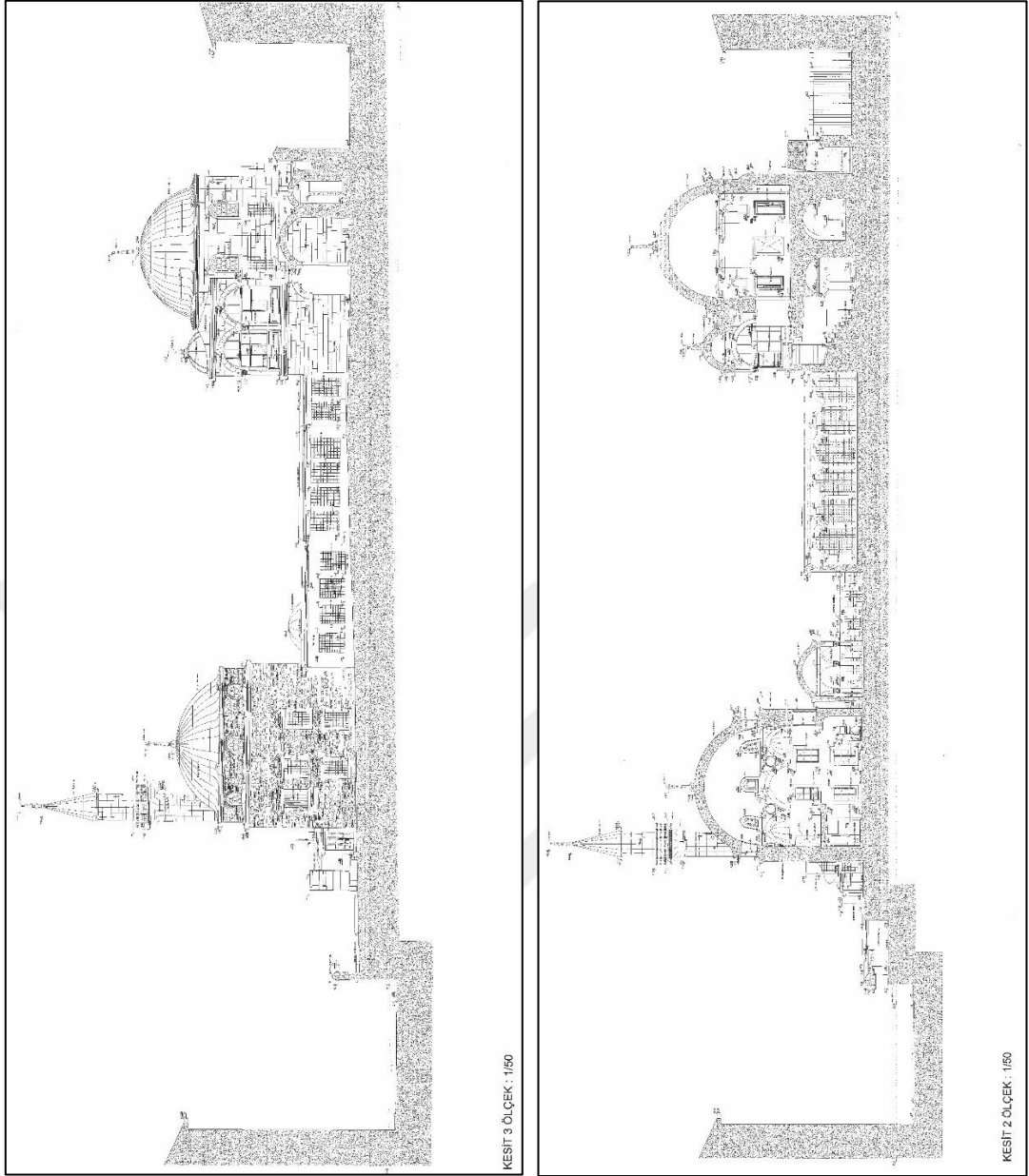
Sebilin üzerinde yükseltelen dershane, tek kubbenin örttüğü ana bölüm ile üç açıklıklı revaktan oluşur. Revaklar günümüzde kapatılmış (Bkz. Çizim 6.17) vaziyettedir. 1993 yılına ait fotoğraflarda da kapalı olduğu görülen revakların ne zaman kapatıldığına dair kesin bilgiye ulaşılamamıştır. Kesme taşla inşa edilen dershaneinde yedi pencere ve mukarnaslı bir mihrap bulunmaktadır.

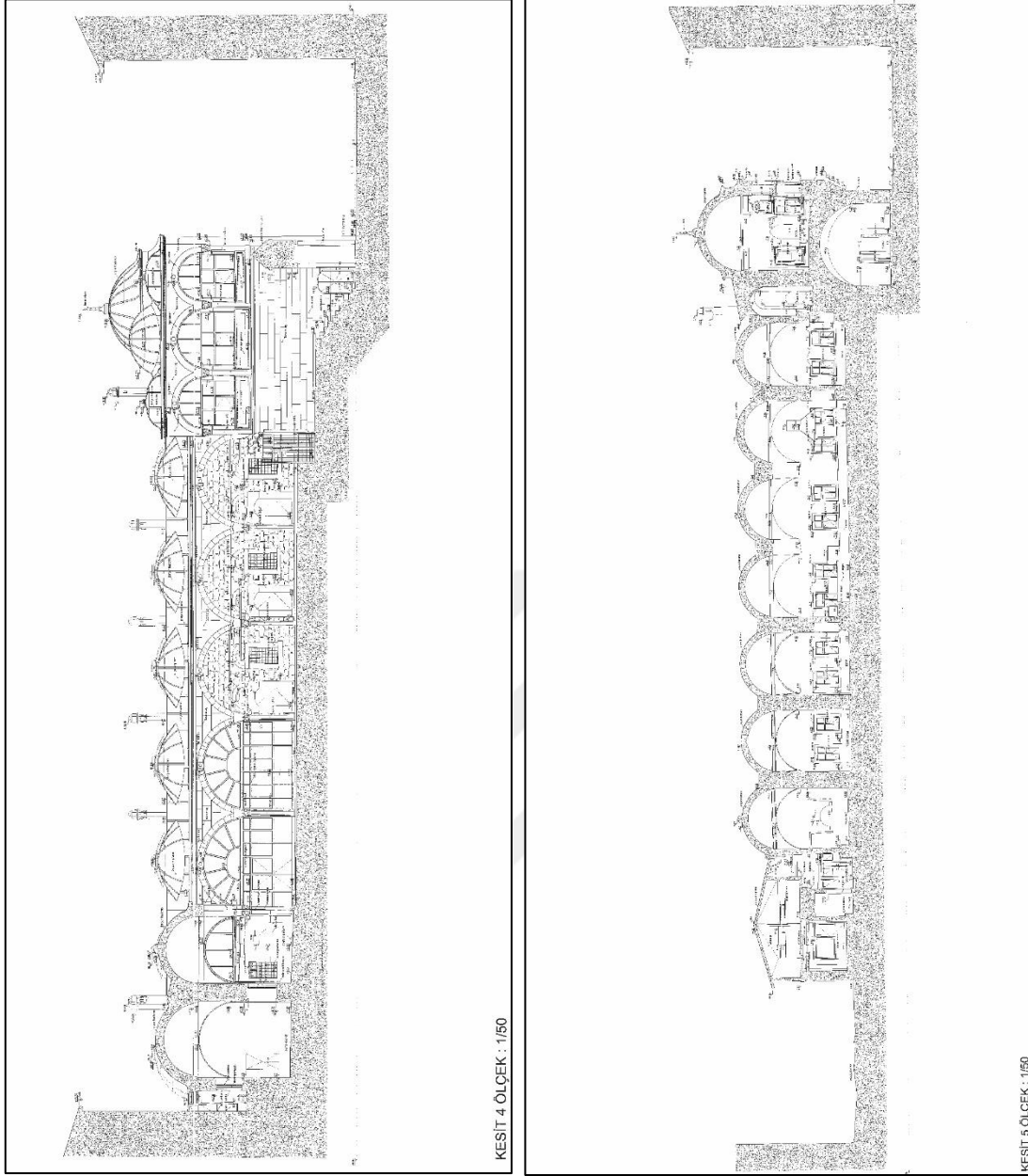
Çizim 6.13: Ahmediye Külliyesi Rölöve Projesi Vaziyet Planı (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, 2006)

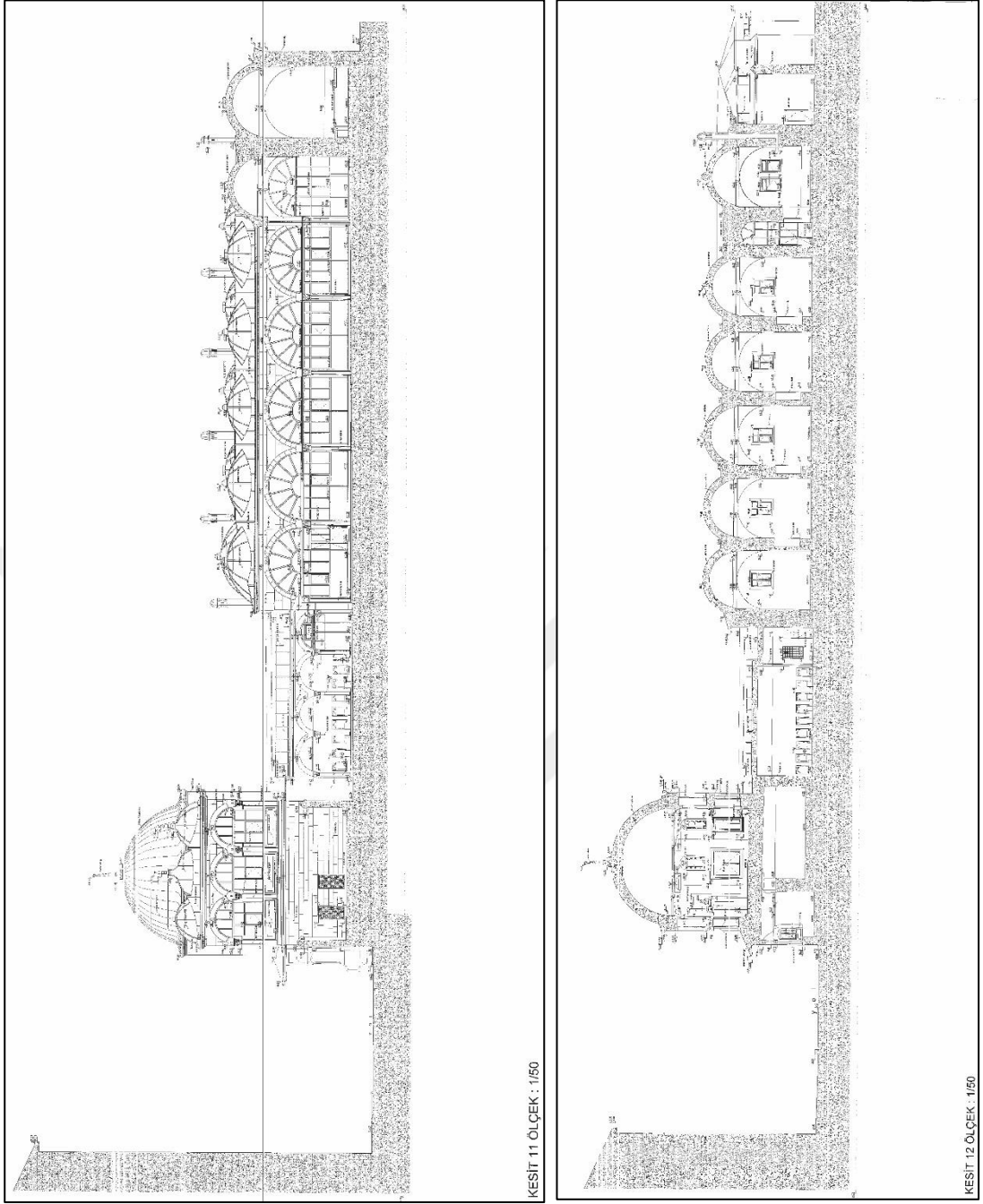
Çizim 6.14: Ahmediye Külliyesi Rölöve Projesi Görünüş Çizimi (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, 2006)

Çizim 6.15: Ahmediye Külliyesi Rölöve Projesi Görünüş ve Kesit izimi (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, 2006)

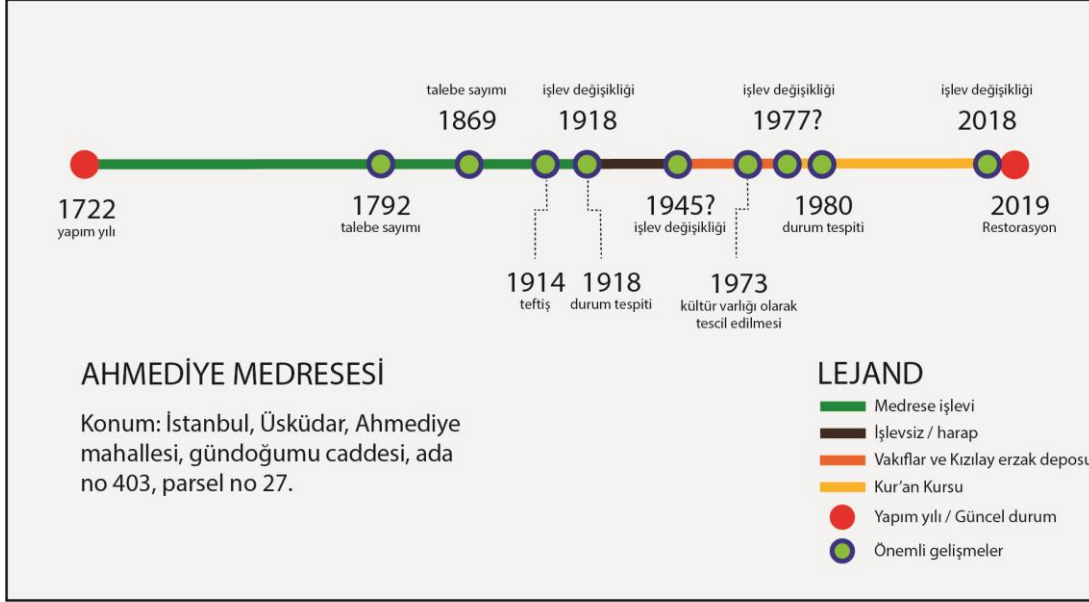
Çizim 6.16: Ahmediye K llyesi Rölöve Projesi Görünüş ve Kesit Çizimi (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, 2006)

Çizim 6.17: Ahmediye Külliyesi Rölöve Projesi Görünüş ve Kesit Çizimi (İstanbul 6 Numaralı KVKBK Arşivinden, 2006)

6.3.5.2 Yapıyla İlgili Önemli Gelişmeler

Ahmediye Medresesi'yle ilgili önemli gelişmeler farklı kaynaklardan derlenerek kronolojik grafiğe dönüştürülmüştür. Grafikte yer alan bilgiler aşağıda açıklanmıştır.

Şekil 6.26 Ahmediye Medresesi ve işleviyle ilgili önemli gelişmeler (Faik Gönül, 2019)

1792 yılında gerçekleştirilen sayıma göre odalarından biri boş, biri müezzine tahsis edilmiş olan medresede toplam 11 talebe ilim okumaktadır. 1869 yılında yapılan sayımda talebe sayısı yine 11 olarak kaydedilmiştir.²⁰⁴ 1914 yılında yapılan teftişte rutubet, odaların arkasının toprakla dolmuş olması, tuvaletlerin cami ve mekteple ortak kullanımı nedeniyle talebelere uygun olmadığı; en fazla 6 talebenin barınabileceği kayıt edilmiştir.²⁰⁵ 1918 yılında yapılan tespitte bir odasında asker, iki odasında muhacir olduğu, diğer odalarının kullanılabilir olmasına rağmen boş olduğu belirtilmektedir.²⁰⁶ Bu tarihten itibaren yapının, medrese işlevini yitirdiği anlaşılmaktadır.

²⁰⁴ Mübahat Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s.318.

²⁰⁵ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.81.

²⁰⁶ Mübahat Kütükoğlu, **İstanbul Medreseleri**, s.318.

Medresenin 1940'lı yıllara kadar işlevsiz ve harap kaldığı düşünülmektedir. Koçu, 1945 yılında medrese odalarının Evkaf ve Kızılay'a ait erzak deposu olduğunu, ihtiyaç sahiplerine yemek verildiğini, tuvaletlerin bazı uygunsuz durumlar ve rivayete göre işlenen bir cinayetten dolayı kilitli tutulduğunu yazmaktadır. Dershanenin o yıllarda güvercinliğe dönüştüğü ve çok kirli olduğu belirtilmektedir. Birçok kaynakta belirtildiği gibi bir zamanlar dershanenin Rifai tarikatına ait tekke olarak kullandığı, tekkeye ait bazı eşyaların dershanede bulunduğu belirtilse de tekkenin başlama ve bitiş tarihiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir.²⁰⁷ Kaynak taramasında bununla ilgili net tarih bilgisine ulaşamadığı için grafikte tekke bir işlev olarak gösterilmemiştir. Yine kaynaklardan anlaşıldığına göre dershanenin tekke olarak kullanıldığı dönemde medrese işlevi de devam etmiştir.

Konyalı, 1977'de medresenin erzak deposu olduğunu teyit eder.²⁰⁸ Nayır(Ahunbay), 1980 yılında yaptığı çalışmada medresenin Kur'an Kursu olarak hizmet verdiğini belirtir.²⁰⁹ Dolayısıyla medresenin 1977 ile 1980 yılları arasında bir tarihte Kur'an Kursu olarak hizmet vermeye başladığı sonucuna ulaşılmaktadır. Koruma Kurulu'nun 14.04.1973 tarihli toplantısının 7086 numaralı kararı doğrultusunda korunması gereken taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Medrese 2018 yılına kadar Ahmediye Hafızlık Kur'an Kursu olarak hizmet vermiştir.²¹⁰

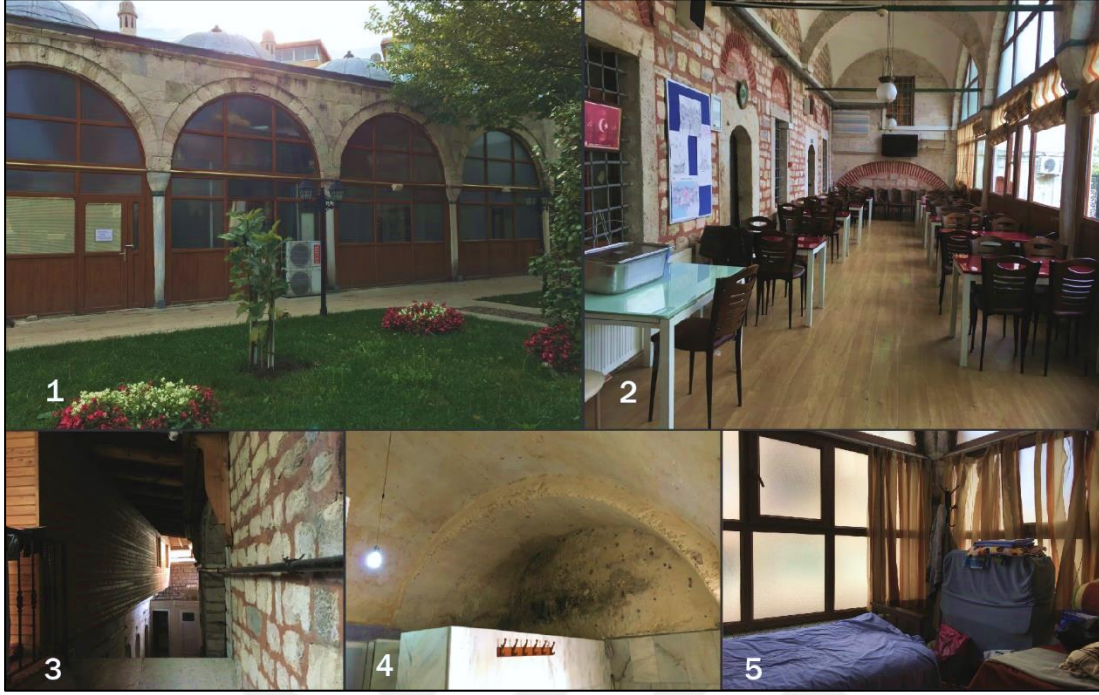
²⁰⁷ Reşat Ekrem Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi**, Neşriyat Kollektif, İstanbul, 1958, c.1, s.379.

²⁰⁸ İbrahim Hakkı Konyalı, **Üsküdar Tarihi**, s.288.

²⁰⁹ Zeynep Nayır(Ahunbay), **İstanbul Medreseleri**, s.81.

²¹⁰ Tez çalışması kapsamında medrese incelendiğinde yatılı Kur'an Kursu olarak hizmet vermekteydi. Tez çalışması devam ederken restorasyon kapsamında kurs boşaltılmıştır. 10 Kasım 2019 itibariyle restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

6.3.5.3 Günümüzdeki Durumu ve İşlev Değerlendirmesi

Şekil 6.27: Ahmediye Medresesi'nin mevcut durumu: 1.Avludan kapatılan revaklara bakış, 2.Revak içinde oluşturulan yemekhane birimi, 3.Muhdes ahşap yatakhane medrese bağlantısı, 4.Islak hacimlerde küf oluşumu, 5.Kütüphanenin işlevi (Faik Gönül, 2018)

Revaklar kapatılarak yarı açık mekanlar kapalı mekana dönüştürülmüş, oluşturulan bu alan bölmelerle ayrılarak yeni mekanlar kurgulanmıştır(Bkz. Şekil 6.24). Dershane derslik, kütüphane kısmı ise eğitmen yatakhane olarak kullanılmaktadır. Yemekhane olarak kullanılan bölümde yer döşemesi değiştirilmiştir. Mutfak olarak kullanılan talebe odasına yemek pişirme için mekanik ekipman ve ocak, soğutucu gibi teçhizat konulmuştur. Dış cephesinde siyah leke oluşumu, iç kısımlarında ise nemden kaynaklı küf ve lekelenmeler gözlenmektedir. Medresenin birçok noktada dışa vuran, çözülmesi gereken bir nem problemi vardır. Islak hacimlerin bulunduğu alandan merdivenle çıkılan ahşaptan yapılmış muhdes bir yatakhane bulunmaktadır(Bkz. Şekil 6.24). Söz konusu muhdes binaya ahşap karkas ile bağlanmaktadır. Fiziki yapının durumu değerlendirildiğinde “Orta; iç mekan ve dış görünüş itibariyle medrese yapısının kısmen algılanabildiği, fiziki müdahale bulunmakla birlikte kendine özgü yapı elemanlarının kısmen korunduğu durumdur.” tanımına uymaktadır. Dolayısıyla fiziki yapının özgünlük durumu “orta” olarak değerlendirilmektedir.

Öte yandan Kur'an Kursu olarak hizmet vermesi medresenin; din eğitimi işlevi, ücretsiz hizmet veren vakıf kurumu, kurbet kasti bulunan hayır kurumu özellikleriyle uyumludur. Dolayısıyla medrese yapısına “uygun” olan bir işlevle kullanılmaktadır. Lakin medresenin yatılı Kur'an Kursu olarak kullanımı gözden geçirilmelidir. Zira medresenin fiziki olarak iyi durumda olmamasına neden olan müdahalelerin neredeyse tümü yatılı olarak hizmet vermesinden kaynaklanmaktadır. Bunun en göze çarpan örneği yatakhanedir. Osmanlı döneminde her odada bir talebinin barındığı ve derslerin dershanede verildiği bir sistem vardı. Günümüzde iç mekanların bu şekilde değerlendirilmesi fayda/maliyet açısından verimli olmayacaktır. Bu durumda tercih medresenin gündüzlü hizmet vermesinden yana kullanılmalıdır. Zira medresenin içerisinde mutfak bulunması da yatılı hizmet vermesinden ileri gelmektedir. Osmanlı döneminde yemeğin medrese içinde değil, imarette hazırlandığı düşünüldüğünde bu düzenlemenin ne kadar isabetsiz olduğu anlaşılmaktadır. Medresenin gündüzlü Kur'an Kursu'na dönüştürülmesiyle civardan gelecek çocuklara/gençlere hizmet vermesi temin edilirse, medresenin çevresiyle ilişki kurarak toplumsal hayatın bir parçası haline gelmesi de sağlanmış olacaktır.

6.4 BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Bu bölümde koruma kavramının gelişimi süreci incelenmiştir. Türkiye'nin geçmişten günümüze koruma yaklaşımı uluslararası gelişmelere paralel şekilde irdelenmiştir. Kültürel miras kavramsal olarak açıklanmış, kültür mirasına yönelik tanım ve yaklaşımlara değinilmiştir. Daha sonra yeniden işlevlendirme kavramı ve buna yönelik yaklaşımlar tartışılmıştır. Kaynak araştırması ve kavramsal çerçeveden hareketle alan araştırması için değerlendirme ölçütleri belirlenmiştir. Ardından Üsküdar Medreselerinin tarihi hakkında genel bilgilendirme yapılmış, günümüze ulaşan medreseler haritada gösterilmiştir. Üsküdar'daki 5 medrese üç başlıkta incelenmiş, belirlenen ölçütler kullanılarak söz konusu medreseler hakkında değerlendirme yapılmıştır.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Medrese; Asr-ı Saadetle başlayan, Selçuklularla kurumsallaşan, Osmanlılarla altın çağını yaşayan, bir tedris usulü olarak günümüze ulaşan, İslam medeniyetinin en önemli kurumlarından biridir. Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde sadece din eğitimiyle yetinmemiş, devletin teknik/idari kadrosunu da yetiştirmiştir. Ayrıca bu iki medeniyetin sınırlarında kalmayıp geniş İslam coğrafyasına yayılmıştır. Söz konusu coğrafyada bugün hala farklı isimlerle de olsa medresenin tedris geleneği devam etmektedir.

Medreselerin tarihi başarısının altında yatan en önemli sebep vakıf ile kurduğu ilişkidir. Birer vakıf kurumu olan medreseler, vakfın geniş olanaklarıyla otonom ve sürdürülebilir birer yapı olarak varlığını sürdürmüştür. Vakıf esaslarının medreseyi ve yapısını korumaya yönelik olması çağları aşarak günümüze ulaşmasına olanak sağlamıştır. Özellikle üçüncü bölümde ele alınan örneklerden anlaşılacağı üzere vakfın bakım, onarım ve koruma konusuna yaklaşımı söz konusu dönem için oldukça ileri bir seviyeyi tarif etmektedir.

Osmanlının her alanda güç kaybetmeye başladığı zamanlarda medresenin de güç kaybetmesi olağan karşılanmaktadır. İlgili bölümlerde değinildiği üzere medreseler gücünü vakıflardan almaktadır. Vakfın kaybedilen topraklardan dolayı güç kaybetmesinin haliyle medreseye yansımaları olmuştur. Özellikle Batılılaşmayla birlikte merkezi yönetimin eğitime, toprak mülkiyetine ve vakfa yaklaşımının değişmesi, yeni yönetimin vakfı konumlandırma sorunu, vakfın laikliğe aykırı bulunarak tasfiye edilmeye çalışılması tüm vakıf eserleri gibi medrese yapılarına ciddi zararlar vermiştir. Günümüze ulaşan vakıf eserlerinin çok daha fazlası belirsizlik dönemlerinde yok olmuştur. Vakıfla ilgili yaşanan çelişkili süreçlerden sonra 1983 yılında yürürlüğe giren 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile 2008 yılında yürürlüğe giren 5737 sayılı Vakıflar Kanunu koruma alanında önemli mesafeler kat edilmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle 2003 yılından sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün koruma alanında gerçekleştirdiği atılım, medreselerin 'sahipsizlikten' tahrip olup yok olması zeminini ortadan kaldırmıştır.

Tarihi özelliklerinin yanında ortaya koyduğu mimari üslup yönünden de birer kültür mirası olan medrese yapılarının günümüzdeki en büyük problemlerinden birisi

işlevlendirme sorunsalıdır. Yeniden kullanım medresenin ayakta kalması ve sürdürülebilir şekilde korunması için gereklidir. Lakin doğru işlevle kullanılmadığı takdirde çeşitli problemlerden dolayı medreselerin tahrip olduğu görülmektedir. İstanbul'da uzun süreli kiralamalardan dolayı medreseye uygun olmayan işlevler oldukça yaygındır. Özellikle ticarete konu olan işlevlerin medreseye verdikleri zararlar bu çalışmayla teyit edilmiştir. Zira belirlenen işlev mimari yapının fiziki yapısıyla uyumlu değilse değişiklik yapma baskısı oluşmaktadır. Doğru işlevle kullanıldığında yaygın olarak görülen revak kapatmaya dahi gerek kalmayacaktır. Medrese restorasyonunda ve yeniden işlevlendirilmesinde minimum müdahale prensibiyle hareket edilmelidir. Bu manada uzun süreli kiralamaya konu olan medreseler öncelikli olmak üzere tüm medreselere yönelik envanter çalışmasının yapılması önemli ve gerekli görülmektedir.

Alan araştırmasında ele alınan Üsküdar Medreselerinin güncel durumuna dair yapılan değerlendirmelerin sonucu aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

ÜSKÜDAR MEDRESELERİ İŞLEV DEĞERLENDİRİLMESİ		
Günümüze Ulaşan Üsküdar Medreseleri (Günümüzde Kullanılan İşlev)	İşlevin Uygunluğu	Fiziki Yapının Durumu
Mihrimah Sultan (Tıp Merkezi)	Uygun Değil	Kötü
Şemsi Paşa (Kütüphane)	Kısmen Uygun	Orta
Valide-i Atik (İlimler ve Sanatlar Merkezi)	Uygun	İyi
Çinili (İşlevsiz/Depo)	Uygun Değil	İyi
Ahmediye (Yatılı Kur'an Kursu)	Kısmen Uygun	Orta

Mihrimah Sultan Medresesi'nin üstü kapatılan avlusu, talebe odalarında yapılan müdahaleler, revakların kapatılarak kapalı alan elde edilmesi ve tıp merkezi için gerekli mobilya/teçhizatlar fiziki olarak *kötü* durumda olmasına neden olmaktadır. İşlevin medreseye *uygun olmamasının* sebebi ise paralı hizmet vermesi ve eğitim işleviyle ilgisiz sağlık işleviyle kullanılmasıdır.

Şemsi Paşa Medresesi'nde kütüphane işlevinin getirdiği yoğunluk kullanıcıların mekan algısını zorlaştırmakta ve kullanıcı deneyimini sınırlamaktadır. Bunun yanı sıra iç mekan organizasyonundaki değişikliklerin de etkisiyle fiziki yapının durumu *orta* düzey olarak tespit edilmiştir. Kütüphane eğitimle ilişkili bir işlev olmasına karşın kapasitenin üzerinde yoğunluk getirdiğinden ve değerlendirme ölçütlerinde belirtilen medresenin müktesebatıyla doğrudan ilişki kurmadığından dolayı işlev medreseye *kısmen uygun* olarak değerlendirilmiştir.

Valide-i Atik Medresesi müdahalenin en az olduğu medrese olarak fiziki açıdan *iyi* durumdadır. İlimler ve Sanatlar Merkezi ismiyle hizmet veren medrese, kaynak araştırmasında medreseyle ilgili elde edilen bulguların çoğuyla örtüşen bir formatta kullanılmaktadır. Bu sebeple işlevi medreseye *uygun* bulunmuştur.

Çinili Medrese yakın zamanda başarılı bir restorasyon geçirdiği için fiziki olarak *iyi* durumdadır. Ancak halihazırda depo olarak kullanılması ve işlevsiz kalan yapıların zamanla tahrip olduğu gerçeği işlevin *uygun olmadığı* sonucuna ulaştırmaktadır.

Ahmediye Medresesi'nde revaklara yapılan müdahaleler, işlevin gerektirdiği kullanım alanlarının medresenin içerisinde ve muhdes eklerle çözümlenmiş olması ve nem problemi fiziki durumunun *orta düzey* olarak değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Kur'an Kursu olarak hizmet vermesi kaynak araştırmasında medreseyle ilgili elde edilen bulguların çoğuyla örtüşmesini sağlamaktadır. Lakin yatılı hizmet vermesinin medreseye getirdiği yükten dolayı işlev *kısmen uygun* olarak değerlendirilmiştir.

Medreselerin vakfedilme amacı ve özgün işlevi gündem edildiğinde ilk akla gelen işlev Kur'an Kursu olmaktadır. Ahmediye Medresesi (Yatılı Hafızlık Kur'an Kursu) örneğinden de görüldüğü üzere medreseler fiziki olarak yatılı kurs olmaya uygun değildir. Yatılı hizmet verildiğinde barınma, ıslak hacim, yemekhane, mutfak gibi birimlere duyulan ihtiyaç, fiziki yapıyı zorlayacak şekilde artış göstermektedir. Bu sebeple medreselerin din eğitimini gündüzlü verecek şekilde işlevlendirilmesi önemli görülmektedir.

Medresenin fiziki olarak doğru işlevlerle kullanılması kadar mekânın ruhuna uygun bir işlevle kullanılması da önem arz etmektedir. Medrese bir eğitim kurumudur, hususen de din eğitimi kurumudur. Bu işlev yok olmuş bir işlev değildir. Dolayısıyla medreseye işlev önerirken veya işlevi değerlendirilirken göz ardı edilmemelidir. Medreseler birer vakıf kurumu olmaları hasebiyle vakfedilme amaçlarına uygun

kullanılmalıdır. Dolayısıyla ücretsiz hizmet veren vakıf kurumu vasfı korunmalı, ticarete konu olan işlevlerle kullanılmamalıdır.

Tarih boyunca medreseler, örgün eğitimin yanı sıra dışarı açık sohbet ve ilim dersleri yoluyla yaygın eğitim de gerçekleştirmiştir. Ayrıca halka açık merasim, özel gün vb. etkinliklerle içinde bulunduğu çevreyle ilişki kurmuş, toplumsal hayatın bir parçası olmuştur. Bu sebeple özellikle civarındaki hâkim işlevin konut olduğu medreselerin mahalle sakinleriyle ilişki kurması önemsenmelidir. Medresenin bu hususiyeti gündüzlü din eğitimi işleviyle doğrudan örtüşmektedir.

Zira gündüzlü eğitim yapıldığında öğrenciler yakın muhitten gelecek, böylece ailelerin medreseyle bir ünsiyeti oluşacaktır. Çocuklara ve gençlere yönelik yapılan eğitimlerin haricinde farklı yaş gruplarına hitap eden eğitimlerin gerçekleştirilmesi, medresenin toplumsal hayatın parçası olma yönünü yeniden ön plana çıkaracaktır. Medreselerin çoğunlukla bir külliye sisteminin içinde yer alması veya camiye yakın konumlanması bu işlev önerisini gerçekleştirmeyi daha mümkün hale getirmektedir.

Vakfedilme amacı kurbet kastı barındıran medreselere en uygun işlev; yine kurbet kastı bulunan, ücretsiz hizmet veren ve halkın din hizmetlerine yönelik ihtiyaçlarına farklı formatlarda çözümler sunan işlevler olacaktır. Bu işlevler medresenin minimum müdahaleyle kullanılmasına uygun olup medreselerin fiziki olarak da korumasına katkı sağlayacaktır. Böylece 'tarihi yapılar içerisinde hayat olduğu müddetçe ayakta kalabilir' yaklaşımına uygun bir çözüm gerçekleştirilmiş olacaktır. Sonuç olarak medresenin içerisinde kurgulanan hayat, medresenin müktesebatına ve fiziki yapısına uygun hale gelecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ahunbay, Zeynep.** (1988). "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları: Medreseler Darülkurrallar Mektepler", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, VGM, İstanbul.
- Ahunbay, Zeynep.** (2009) *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, Yem Yayınları, İstanbul.
- Akgündüz, Hasan.** (1997). *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi: Amaç-Yapı-İşleyiş*, Ulusal Yayınları, İstanbul.
- Akgündüz, Murat.** (2004). *Osmanlı Medreseleri*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Arabacı, Caner.** (1998). *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri 1900-1924*, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya.
- Atçeken, Zeki.** (1998). *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı Ve Kullanılması*, TTK Kurumu, Ankara.
- Baltacı, Cahid.** (2005). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Baltacı, Cahid.** (1980). *Maarif Sistemimiz*, İslam Medeniyeti Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Göleç, Mustafa. & Güldal, Fatih.** (2010). *İstanbul'un 100 Mektebi ve Medresesi*, İBB Kültür AŞ, İstanbul.
- Gül, Ahmet.** (1997). *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunları Arasında Dâru'l-Hadîslerin Yeri*, TTK Yayınları, Ankara.
- Hasol, Doğan.** (1975). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yem Yayınları, İstanbul.
- Hammer, Joseph Von. & çev. Ata, Mehmet.** (1997). *Osmanlı Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Hızlı, Mefail.** (2012). *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim*, Emin Yayınları, Bursa.
- Koçu, Reşat Ekrem.** (1958). *İstanbul Ansiklopedisi*, Neşriyat Kollektif, İstanbul.

- Konyalı, İbrahim Hakkı.** (1977). *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Köymen, Mehmet Altay.** (1989). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.
- Kuran, Aptullah.** (1969). *Anadolu Medreseleri*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Kuran, Aptullah.** (1986). *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kurt, Songül Keçeci.** (2013). *Yabancı Okullara Karşı Osmanlı Refleksi: Özel İslam Mektepleri*, Hazine Yayınları, İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat.** (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kurşun, Zekeriya.** (2008). *Medaris-i İstanbul: Yaşayan İstanbul Medreseleri*, İBB Yayınları, İstanbul.
- Ocak, Ahmet.** (2017). *Selçuklu Devri Üniversiteleri: Nizamiye Medreseleri*, Nizamiye Akademi, İstanbul.
- Özcan, Görgün.** (2017). *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar*, Yeditepe, İstanbul.
- Öztürk, Nazif.** (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV, Ankara.
- Öztürk, Nazif.** (1983). *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM Yayınları, Ankara.
- Saatçi, Suphi.** (2015). *İmparatorluğun Mimari Dehası: Sinan Atlası*, Sinpaş Holding, İstanbul.
- Sarıkaya, Yaşar.** (1997). *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Sayılı, Aydın. & çev. Duran, Recep.** (2002). *Ortaçağ İslam Dünyasında Yüksek Öğretim: Medrese*, y.y., Ankara.
- Schweigger, Salomon. & çev. Noyan, Selma Türkis.** (2004) *Sultanlar Kentine Yolculuk*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Sezgin, Fuat.** (2007). *İslam'da Bilim ve Teknik*, TÜBA Yayınları, Ankara.

Sözen, Metin. & Tanyeli, Uğur. (1986). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (2014). *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ünal, Zeynep Gül. (2014). *Kültürel Mirasın Korunması*, İSMEP Rehber Kitaplar, İstanbul.

Yakuboğlu, Kenan. (2006). *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Harun. (2017). *Zengi ve Eyyubi Dimaşk'ında Ulema ve Medrese*, Klasik Yayınları, İstanbul.

Ansiklopedi Maddeleri

Ahunbay, Zeynep. (1994). "Medreseler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.5, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Akyıldız, Ali. (2010). "Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.39, İstanbul.

Bozkurt, Nebi. (2012). "Vakıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.42, İstanbul.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa. (1994). "Çinili Külliye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.2, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Eyice, Semavi. (1993). "Mescid", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.7, İstanbul.

Eyice, Semavi. (1996). "Gazi Hüsrev Bey Külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.13, İstanbul.

Günay, Hacı Mehmet. (2012). "Vakıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.42, İstanbul.

Kuban, Doğan. (1994). "Mihrimah Sultan Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.5, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Öztürk, Nazif. (1995). "Evkaf-ı Hümâyün Nezareti", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.11, İstanbul.

Tanman, M. Baha. (1994). "Atik Valide Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.1, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Yayınlar

- Akar, Tuba.** (2011). “Vakıf Hukuku ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması”, *TAYKON 2011 Bildiriler Kitabı*, İstanbul.
- Akar, Tuba.** (2011). “Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Vakıf Kültür Varlıklarının Korunması” *Erdem Dergisi*, Sayı.59, Ankara.
- Çal, Halit.** (2010). “Türkiye’nin Kültürel Mirası Konusundaki Tutumu”, *Türk Yurdu Dergisi*, c.30, Ankara.
- Doğan, Recai.** (1999). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhidi Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitimi-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar”, *Türkiye’de Din Eğitim Ve Öğretimi Bildiriler Kitabı*, *Türk Yurdu Yayınları*, Ankara.
- Ersen, Ahmet.** (2009). “Mimari Korumada Otantiklik Ve Bütünleme Sorunu”, *Restorasyon Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, Sayı:1, İstanbul.
- Ertem, Adnan.** (2011). “Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara.
- Hızlı, Mefail.** (1994). “Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:6, Bursa.
- Işık, Ali.** (1990). “Vakıflar Genel Müdürlüğünün Restorasyon Çalışmaları, Tartışma Bölümü”, *VII. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara.
- Kayın, Emel.** (2008). “Türkiye Koruma Tarihindeki Kırılmalar”, *Mimarlık Dergisi*, Sayı:343, Ankara.
- Kazıcı, Ziya. & ed. Kurtoğlu, Mehmet.** (2012). “Osmanlı’da Vakıfların Eğitime Katkısı” *Vakıf Medeniyeti 2011 Yılı Eğitim Sempozyumu*, Ankara.
- Öcal, Mustafa. & ed. Gedikli, Fikret.** (2012). “Osmanlı Devletinin Son Döneminde Gerçekleştirilen Medrese Islahatları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyumu*, Muş.
- Şişman, Fuat.** (1984). “Vakıf Eski Eserlerin Bakımı Onarımı Restorasyon ve Korunması”, *II. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara.

Tezler

- Nayır(Ahunbay), Zeynep.** (1980). “*İstanbul Medreseleri: Koruma ve Çağdaş Kullanım Açısından Bir Değerlendirme*”, İTÜ Mimarlık Fakültesi yayınlanmamış doçentlik tezi, İstanbul.
- Çal, Halit.** (1990). “*Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası*”, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara.
- Köşklü, Zerrin.** (1999). “*17. ve 18. yy Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*”, yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Ekimci, Betül Gelengül.** (2011). “*Üsküdar'ın Vakıf Eser Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler*”, yayınlanmamış doktora tezi, İTÜ, İstanbul.
- Mohamed, Laroussi.** (2009). “*19. Yüzyıl İle 20. Yüzyılın İlk Yarısında Tunus'ta Vakıflar*” yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Şakı, Sabri.** (2019). “*Osmanlı Dönemi Medrese Yapılarının Yeniden İşlevlendirilmesi: Kepenekçi Sinan Medresesi Örneği*”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Yaldız, Esra.** (2003). “*Konya'daki Medrese Yapılarının Yeniden Kullanım Koşullarına Göre Değerlendirilmesi*”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Konya Selçuk Üniversitesi, Konya.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Faik Gönül
Doğum Tarihi ve Yeri : 05.05.1990 / Viranşehir
E-posta : faikgonull@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Lisans** : 2015, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
- **Yüksek Lisans**: 2019, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Kültürel Mirasın Korunması ve Yönetimi Programı